SAMİH TİRYAKİOĞLU

DÜNYA TARİHİNDE BÜYÜK SİYASÎ DÂVALAR

VARLIK YAYINLARI

SAMİH TİRYAKİOĞLU

DÜNYA TARİHİNDE BÜYÜK SİYASÎ DÂVALAR

VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

FAYDALI KİTAPLAR : 30

Varlık Yayınları, sayı: 1019
İstanbul'da Ekin Basımevi'nde basılmıştır.
Kasım, 1963

ÖNSÖZ

"Siyaset" ve "adâlet" kelimeleri birbirlerine pek uygun düşmediği için olsa gerek, "Siyasette adâlet olmaz" diye bir söz vardır. Bu iki deyim, birbiriyle çatışma halindedir sanki.

"Siyasî adâlet" deyimi pek hoşa gitmez, halk tarafından ötedenberi çekingenlikle karşılanır. Fakat şu da var ki, siyası adâlet her zaman aktüel olan bir gerçeğe uygun düşmektedir ve onun ortadan kalkacağını ummak, hayale kapılmak olur.

Varlıklarını tehlikeye sokan eylemlere karşı Devletlerin ve rejimlerin, uygun buldukları çarelerle, kendilerini savunmalarına kimse engel olamaz. İşte bu bakımdandır ki, siyasî adâlet daima varolacaktır.

Tarih boyunca bir çok yüce divanlar, olağanüstü mahkemeler, adâlet kurulları bu güç, fakat gerekli siyasî adâleti uygulamağa çalışmışlardır.

Ancak, çoğu zaman ve özellikle tutkuların kaynaşma halinde olduğu karışık dönemlerde görülen siyasî dâvalar, bazen bir öcalma kılığına da bürünmüşlerdir.

Halk, siyasî adâletin vardığı kararlarda, kuvvetin bir tezahürünü görmeğe alışmış bulunmaktadır. Böylece de, verilen kararın ahlâk ve hukuk çerçevesinden taşmakta olduğunu düşünegelmiştir. Bu, ilkel bir görüştür şüphesiz; ama vicdanın, siyasî sebepler dolayısiyle açılan dâvaları haklı görmekten sakınışındaki sebepleri çok iyi anlatmaktadır.

Siyasî adâletin, öteki adâlet biçimlerine benzemez yönleri olduğu şüphesizdir: Bu yönler özel niteliktedir, kısacası anormaldir, olağanüstüdür. Onun için siyasî adaletin vardığı kararlar çokluk, kamu oyu'nu memnun etmekten çok incitir, öfkelendirir.

Kimi zaman bu kararların halkça tasvip gördüğü de olur ama, kısa bir süre sonra bunun tersi bir duygu baskın çıkar ve bu da yine öfke derecesine ulaşır.

Sözgelimi, Sokrates, Jeanne d'Arc ve Mithat Paşa hakkında verilen kararları bugün hangimiz tasvip ederiz? Şu hal-

de, yukarıda da söylediğimiz gibi, "siyasî adalet" diye adlandırılan nesne, iktidarı elinde tutanların, bazı hallerde körükörüne kapıldıkları bir öcalma duygusu değil midir?

Tarih boyunca uzun zaman, siyasî adaletin suç diye gördüğü eylemler öteki suçlardan daha ağır sayılmış ve amansız şekilde cezalandırılmıştır. Toplumu kökünden zedeleyip sarstıklarına göre, bu suçlar ötekilere göre çok daha zararlı addedilmiştir. Fakat, özellikle Batı ülkelerinde, bu merhale şimdi aşılmış bulunmaktadır.

Bazı hallerde de siyasî dâvaların çabuk ve gizli görülmeleri gerekmiştir. Çünkü millî hayatın gizli birtakım yönleri vardır ki, bir hükûmet bunları her zaman apaçık ortaya sermek istemez. Kendi varlığını tehlikeye koyan tehditleri ve bunları önlemek için başvurduğu -bazen dolambaçlı- usulleri açıklamak işine gelmez. Sonra, sanıkların savunmalarını dinlemekten ve herkese dinletmekten de hoşlanmaz.

Sanıklar çoğu zaman prensip bakımından hükûmete düşman kimselerdir. Dâva sırasında kendilerini kovuşturan kişileri yerden yere vurmaktan geri durmazlar. Hele durumları çok kötü ise, artık kaybedecek bir şeyleri kalmadığını anlamışlarsa, bu işi daha da sert bir şekilde yaparlar. Sözleri, dışarıda yankılar uyandırır. Kendilerini çevreleyen felâket ve düşkünlük hâlesi, halkın gözünde onları birer kurban haline sokar.

Bu sanıkların gürültülü bir şekilde mahkûm edilmeleri ise, makamlarında oturan kimseleri o andaki tehlikeden korumakla beraber, ileride çıkabilecek yeni ayaklanmaları beslemek gibi bir tehlike yaratır. İşte, bütün bu sebepler dolayısiyledir ki, geçmişte siyasî adalet, bazen gayet çabuk, gizli ve keyfî bir tarzda işlemiştir.

Ancak, kabul etmek gerektir ki, yalnız şiddetin ve tesadüfün payı, siyasî adalette artık gitgide azalmaktadır. Siyasî adalet hergünkü adaletten, "cârî ve olağan" adaletten gittikçe daha az ayrılmaktadır. Siyasî yargılama usulleri gitgide düzelmiş ve siyasî adalet, iktidarın baskılarına daha az boyun eğmeğe başlamıştır. Bununla birlikte, verilen kararlar, bir çok hallerde, herkesçe tasvip edilmekten yine çok uzaktır. Teselli verecek bir nokta da şudur ki, bazen bu kararlar sanıklara ağır darbeler indirmekle beraber, onları "terzil" etmemektedir.

Beri yandan, bugünkü anlamıyla siyasî adalet mekanizma-

sı daha seyrek olarak harekete getirilmekte ve daha sınırlayıcı birtakım kurallara, düzenlere sokulmaktadır. Yetkiler sımsıkı çerçevelenmiş, sonra çoğu zaman da sınırlanmıştır.

Artık dâvaları basitleştirmek, keyfî olarak kısaltmak sözkonusu olmadığı gibi, savunma haklarını çiğnemek de sözkonusu değildir. Tam tersi, sanıklara, âdi suç dâvalarındakinden bazen daha üstün inancalar verilmektedir. Fakat bütün bu ilerlemeler yavaş olmuştur.

Siyasî adaletin tarihi birçok zulümler, bir çok anormalliklerle lekelenmiş bulunmaktadır. Zira, "siyasî" dediğimiz bu özel adaletin sınırları her zaman belirli olarak çizilmiş değildi. Beri yandan, siyasî adaletin kapsamını bütün çağlar ve bütün ülkeler için de belirli bir şekilde çizmek mümkün değildir: Vaktiyle suç sayılan eylemler, sonradan suç olmaktan çıkmışlardır.

Sonuç olarak denebilir ki, siyasî adaleti savunanların sayısı azdır ve zaten o da bundan fazlasına müstahak değildir. İşlediği haksızlıklar ve verdiği hükümlerden çoğunun uyandırdığı tepki hakkında herşey, aşağı yukarı söylenmiş bulunmaktadır.

Siyasî adaletin bugün de varolması, Devlet aleyhine işlenecek suçların hükûmetleri kayıtsız bırakamamasından ileri gelmektedir. Kayıtsız kalmak şöyle dursun, tersine, bu türlü suçlar hükûmetlerin, kendilerini gayet özel bir şekilde savunmalarını gerektirmektedir.

Bu yazı serisinin amacı, siyasî nitelikteki mahkemelerin, divanların, kurulların... verdikleri kararları kanunîlik ve -o zaman yürürlükte olan- yargılama usulleri bakımından incelemek; bunların çağlar boyunca geçirdikleri değişikliklerle tekâmülleri göstermektir.

Yazılarımızı hazırlarken bunlara bilgin ve bilgiç bir eda vermekten özellikle kaçındık. Herkesin anlıyacağı bir üslûp kullandık. Bununla birlikte, bir hukukçunun kendi açısından bir sonuca varabilmesi için gerekli bütün verilere -hafifletilmiş ve sadeleştirilmiş olarak- yazılarımızın içinde yer vermeğe çalıştık.

Bu yazıların sonunda, okuyucu şöyle iyimser bir sonuca varmaktan kendini alamıyacaktır: Artık adaletin uygulanmasında keyfîlik, indîlik gittikçe azalmaktadır ve iktidarlar, -si-

yasî de olsa-, adalet mekanizmasına eskisi gibi baskı yapamamaktadırlar.

Bu yazı serisinde, medeniyet bakımından birbirine aşağı-yukarı eşit memleketlerde, değişik çağlarda görülmüş siyasî dâvaların hikâyesini okuyacaksınız.

Yazıları hazırlarken şu ilkeleri gözönünde tuttuk:

— Dâvası görülen şahıs nasıl bir kimseydi?
— Kendisine ne gibi bir suç yorulmuştu?
— Yaşadığı çağın sosyal ve siyasal şartları, uygulanan ceza yargılama usulleri ve ceza kanunu hükümleri nelerdi ve dâva sırasında bunlara ne dereceye kadar uyulmuştu?
— Verilen kararlar, bugünkü adalet anlayışına göre haklı mıydı, haksız mıydı?

Yazılarımızda hiçbir siyasî eğilime yer vermeksizin, yalnız hukuk ve tarih bakımından hareket ederek, başlıca ünlü dâvaları ele aldık.

S. T.

SOKRATES

Yunanlı filozof ve öğretmen Sokrates, arkasında hiçbir kitap bırakmış değildir, ama dünyanın en büyük düşünürlerinden biri olarak anılır. Düşünceleri bizlere kadar, Eflâtun'un yazılariyle ulaşmıştır. Eflâtun, Sokrates'in öğrencisiydi. Birkaç eser yazarak hem onun düşüncelerini yaymış, hem de sevgili hocasının gelecek kuşaklara karşı savunmasını yapmıştır. Yunan tarihçisi Ksenofon da Sokrates için epeyce yazmıştır.

Sokrates M. Ö. 469 yılında Atina'da doğdu, önceleri babasının yanında taş ve heykel yonttu. Sokrates gösterişsiz, alçakgönüllü bir insandı. Dünya malında, rahat yaşamada gözü yoktu. Onun bu hali ise aksi, ters bir kadın olan karısı Ksantippe'yi çileden çıkarıyordu.

Sokrates savaşta da yiğit bir insandı. Her türlü zahmete hiç çekinmeden katlanırdı. Çok dürüst olduğundan, doğru bulmadığı işleri yapmaktansa, ömrü boyunca birkaç kere ölümü göze almıştı.

Bu büyük bilgin, o çağda Yunanlıların taptıkları geleneksel tanrıları kabul etmekle birlikte, evreni bir tek büyük kuvvetin düzene koyduğuna inanıyordu. Gerek büyüklerin saygı gören düşüncelerini, gerekse ortalama insanın alışmış olduğu düşünceleri yeniden ele alıp sınamayı kendisine ödev bilirdi. Ahlâk anlayışının temeli olarak şu düşünce gösterilebilir: "Her kötülük bilgisizlikten doğar, hiç kimse istiyerek kötülüğe sapmaz."

Sokrates'in düşmanı çoktu. Gelenekçiler genç aristokratların kafasına şüpheciliği sokmasını; onları o günkü yönetim, düzen üzerine düşünmeye alıştırmasını hoş karşılamıyorlardı. Kimi de ahlâk konusunda bile sorular sormasına, aklı her şeyin üstünde görmesine içerliyordu. Aristofanes "Bulutlar" adlı eserinde Sokrates'e nükteli olduğu kadar kötü niyetli bir tarzda çatmıştı.

Sokrates M. Ö. 399 da Tanrılara inanmamakla, Atina gençliğinin aklını çelmekle suçlandırıldı. Yargılanarak ölüm ce-

zasına hüküm giydi. Kaçabilirdi, ama kaçmadı, cezasına katlandı, yargıçlarının karşısında gururundan en ufak fedakârlıkta bulunmadı, parlak bir savunma yaptı ve hüküm giydikten sonra, kendisine verilen baldıran zehirini hiç çekinmeden içerek hayata gözlerini yumdu.

Eflâtun'un "Konuşmalar" ının çoğunda, Sokrates başlıca kişidir. Eflâtun, eserlerinde sevgili hocası Sokrates'in yargılanmasını, kendini savunuşunu, yiğitçe ölümünü de anlatmıştır.

Sokrates'in dâvası bir dinsizlik, tanrıları tanımazlık dâvasıdır. Muhakkak ki, politik bir niteliği vardır. Çünkü dinsizlik *(asabeia)* eski Atina'da ihanet kadar önemli bir "Devlet aleyhine işlenmiş suç" sayılmaktaydı. Gerçekten, ruhanî düzenle cismanî düzen arasında hiçbir ayrılık güdülmediğinden, bu suç, ulusal egemenliği tehlikeye düşürmek anlamına geliyordu.

Bununla birlikte, dâvanın bir özelliği vardır ki, şudur: Sokrates politik bir mahkeme tarafından değil de, âdi suçlara bakmakla görevli Heliast'lar mahkemesi tarafından yargılanmıştır. Vatandaşlardan kurulu ve adını güneş *(Helios)* ten alan bu mahkeme, gün doğduğu sırada açıkhavada toplanarak çalışmalarına başlardı.

Ayrıca, en yüksek yargıç ve memurlar olan erdemli ve bilgin kişilerden *(Arkhon'lardan)* kurulu olup Areopagos adını taşıyan, en ağır suçları yargılamakla görevli bir mahkeme daha vardı. Bu mahkemede yargıçları yumuşatmak, sanığa acındırmak için hiçbir hitabet ustalığına izin verilmiyordu. Bu mahkeme, gayet sert olan kararlarını büyük bir nisfet ve adalet duygusuyla vermekteydi. Gösterdiği sağduyu ve tarafsızlık bakımından, zamanla büyük bir ün kazanmıştı. Anayasanın koruyuculuğu ve kanunların bekçiliği rollerini oynamaktaydı. Aynı zamanda sitenin yönetiminde de faal bir payı olan bu Kurul, bütün suçlulara tam yetki ile cismanî ve nakdî cezalar veriyordu. M. Ö. 462-461 yıllarında Areopagos'un politik sıfatları ve kazaî yetkisi daraltıldı. Bunların bir kısmı 500'ler Senatosuna yahut Kuruluna, bir kısmı da mahkemelere devredildi.

Büyük kanun koyucu ve Atina'nın yedi bilgesinden biri olan Solon (M. Ö. 640-558) da Areopagos'un anayasanın bekçiliği rolünü muhafaza etmekle beraber, onun kazaî yetkile-

rini aşırı buldu ve adam öldürme dışındaki suçların yargılanması görevini, büyük bir halk jürisi demek olan Heliast'lar mahkemesine verdi. Areopagos üyeleri olan Arkhon'lar ise yalnız dâvanın soruşturmasını yapıyorlar, duruşmalara başkanlık ediyorlardı. Heliast'lar 5000 i asîl, 1000 i yedek olarak 6000 kişiydi. Aslında bunlar, temsilcilerinin aracılığı ile faaliyet gösteren halk demekti. Bu topluluk, yargı konusundaki tam yetkisini bazen bir suçluyu korumak, bazen de siyasî bir düşmanı yere vurmak için kullanıyordu.

Son olarak da Heliast'ların üstünde halk Kurulunun kendisi vardı ki, kimi hallerde politik nitelikteki ceza dâvalarına bakıyordu.

M. Ö. 411 yılında demokrasi rejimi devrildi. Halk Kurulunun yerini 400 üyeli bir Meclis aldı ve iktidarı dört ay elinde tuttu. Paralarıyla ve benlikleriyle Devlete en fazla hizmet edebilecek durumda olan yalnız 5000 vatandaş politik haklarını muhafaza ediyorlardı ama, bu haklar, tammen teorikti. 400 ler bir istibdad idaresi kurdular ve yeni askerî bozgunlar yüzünden devrildiler. Bunun üzerine Atinalılar ordunun ağır piyadeleri olan Hoplites'ler arasından 5000 kişi seçip iktidarı onlara verdiler.

M. Ö. 410-409 yıllarına doğru halk, Devletin yönetimini çabucak Hoplites'lerin elinden aldı ve yukarıda sözü geçen 500 ler Senatosu yahut Kurulu yine çalışmağa başladı. Peloponez savaşı Atina'nın bazen lehine, bazen aleyhine çeşitli safhalar geçirdi, sonunda Atina'nın zaferiyle bitti. Bu dönemde büyük bir ceza dâvası görüldü, Sokrates de buna karışmak fırsatını buldu ve onun bu müdahalesinin, sonradan kendi dâvasında da sözü edildi.

M. Ö. 406 yılında Atinalılar Ege denizinde bir savaş kazanmışlar, fakat yüksek askerî şefler ölülerle yaralıları toplatmamışlardı. Bunlar, ölüleri mezarsız bıraktıkları için ağır bir dinsizlik suçu işlemiş sayıldılar, Halk Kurulu hepsini ölüme mahkûm etti.

Sokrates de o sırada resmî bir görcve sahipti. Bu tedbiri kanunsuz sayarak karşı durdu. Bunun üzerine onun hakkında da kovuşturma yapılması, hattâ tevkif olunması istendi.

Ertesi yıl Aigos Potamos'daki büyük savaşta Ispartalı general Lysandros, Atinalıları yendi, Atina şehri zaptedildi, sur-

ları yıkıldı, gemileri yakıldı ve galip kumandanın zoruyla Atina'da demokrasi rejimi yeniden devrildi.

Bunun üzerine M. Ö. 404 te "Otuz Tiranlar" rejimi kuruldu ama, ancak sekiz ay sürdü. Bu rejim ancak 3000 vatandaşa hak tanıyordu, kanlı bir istibdad idaresi kurarak birçok kimseleri öldürttü. Sokrates bu rejime de karşı gelmişti: Başka dört vatandaşla birlikte Otuzlar'ın huzuruna çağırıldı. Tiranlar, kendisine:

— "Salâmin'e git, orada ölüme mahkûm bir adam var, alıp buraya getir," dediler.

Sokrates bu işi yapamıyacağını söyledi ama, kendisi de ölmekten ancak Tiranlar'ın devrilmeleri sayesinde kurtuldu.

Atina demokrasisinde halk, herşeye hâkimdi. Bütün işler onun çıkardığı kanunlar ve kararnamelerle yürür, ya da yine halkın hâkim olduğu mahkemelerce yürütülürdü. Kamu görevleri kur'a çekilerek dağıtılırdı. Yargıçlar da böyle seçilmekteydi. Duruşmalarda zaman, su saatleriyle ölçülürdü. İddialar, savunmalar, su saatinin içindeki su miktarınca sürerdi. İddiaya da savunmaya da aynı uzunlukta zaman verilirdi. Oturum bir oylama ile sona ererdi. Bütün yargıçlar oylarını kullanmak zorundaydılar, yoksa ücretlerini alamazlardı. Bazen cezanın niteliğini, süresini tâyin için ikinci bir oylamaya da başvurulduğu olurdu.

Atina'nın ceza usulünde savcı yoktu. Herhangi bir vatandaş Heliast'lar nezdinde ceza dâvası açabilirdi. Hukuk dâvasını ise ancak ilgili tarafın açma hakkı vardı. Ceza konusunda bir de özel usûl vardı ki, vatandaşlara politik iktidara -yani, Meclise, ya da Halk Kuruluna- şikâyette bulunmak imkânını veriyor; o zaman dâva ya Heliast'lara gönderiliyor, ya da Halk Kurulu tarafından doğrudan doğruya görülüyordu. Bu usule özellikle siyasî dâvalar için başvurulmaktaydı ama, bu, yalnız siyasî dâvalara mahsus değildi. Fakat Sokrates'i suçlayanlar buna başvurmamışlardı.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, siyasî dâvaların öbür ceza dâvalarından belirli bir ayrılığı yoktu ve yalnız siyasî dâvalara bakan bir yargı mercii de mevcut değildi. Demek oluyor ki, siyasî dâvalar Areopagos mahkemesine de, Heliast'lara da, Halk Kuruluna da tevdi edilebilirdi. Sokrates'i suçlayanların bu dâvayı neden Heliast'lar nezdinde açtıklarını bilmiyoruz. Belki Heliast'lara tam bir güvenleri vardı da ondan.

Cezalara gelince: Bu çeşit dâvaların özelliği, bunlarda en ağır cezaların verilmesiydi. İhanet, demokrasiyi devirme teşebbüsleri ve özellikle dinsizlik suçlarına ölüm, elkoyma, medenî haklardan yoksun bırakma gibi cezalar verilmekteydi. Bu suçların kapsamları çok genişti ve belirtmek gerektir ki, sanıklar bu konuda gayet az teminata sahiptiler. Çünkü dâvaların demokratik bir hava içinde görülmesi bahanesile bunlarda halkın tutkuları, duyguları üstün gelmekteydi.

Bu bakımdan Heliast'lar Halk Kurulundan pek de üstün değildiler ve muhakkak ki Areopagos'dan daha aşağı idiler. Bütün bunlara ilâve olarak, Sokrates'in dâvası M. Ö. 399 yılında, büyük tarihsel sarsıntıların ertesinde, bir kargaşalık döneminde başlamıştı. Barış kurulalı ancak beş yıl olmuş ve bu, Atina Cumhuriyeti için ağır şartlarla elde edilebilmişti. Demokrasi kurulalı ise dört yıl olmuştu, memleketin geçirdiği felâketler dolayısiyle de titiz ve müstebid davranmak eğilimindeydi. Sokrates gibi yalnız adalete tapan, bağımsız bir vatandaş aleyhinde de tezvirler ve kıskançlıklar zincirden boşanmış durumdaydı.

M. Ö. 470 yılında doğmuş olan Sokrates, dâvası sırasında yetmiş yaşını aşmış bulunmaktaydı. Bütün ömrünü felsefeye adamıştı. Bir süre babasının atelyesinde heykel ve taş yontucu olarak çalıştıktan sonra kendini kurgusal (spéculatif) hayata ve gençliğin eğitimine vermişti. Bunu da çoğu zaman rastgele karşılaştığı gençlerle yapıyor ve hiçbir zaman menfaat kaygısı gütmüyordu. Bu yüzden birçok düşmanlar edinmişti. Çünkü bilgici (sofist) lerin sahte bilgilerini olduğu kadar, paraya düşkünlüklerini de tenkid ediyor, bunlar da onu kendilerine tehlikeli bir rakip olarak görüyorlardı.

Daima her türlü politik faaliyetin dışında kalmış, vatandaş olarak duygularını -daha önce anlattığımız gibi- ancak iki durumda açıklamak fırsatını bulmuştu: Birisi, tesadüfün sevkiyle üzerine aldığı görev yüzünden Halk Kurulunun demagojisine karşı olmuş; öbüründe de istibdada boyun eğmek istememişti. Beri yandan, er meydanında da kusursuz bir vatansever olduğunu isbat etmiş bulunmaktaydı. Askerlik görevini yerine getirirken katıldığı harekâtta, orduda birkaç defa yiğitliğini göstermek fırsatını bulmuştu.

Felsefesi şüphesiz yeniydi ve dolayısiyle, halkın gözüne girmiş olanlara şüpheli görünüyordu. Fakat Sokrates yine de

bu felsefeyi büyük bir alçakgönüllülükle ortaya seriyordu: Bilgi edinme çarelerini araştıran bir cahil tavrı takınmaktaydı. Fakat bu felsefede, tabiatın sırlarını ellerinde tuttuklarını ileri süren iddialı sistemlerin tenkidi de vardı. Sokrates düşünce alanında gerçek bir devrim yaparak insanoğlunu kendi benliğinin niteliğini araştırmaya çağırıyor, "Kendi kendini tanı" diyordu. Teorileri gerçi kendisini günün moda olmuş düşüncelerini yayanların düşmanlığına maruz bırakıyordu ama, aslında, ceza kovuşturmalarına uğraması gibi bir tehlike yaratmıyordu. Bir tek nokta münazaalı olarak kalmaktaydı ki, o da onun yerleşmiş dine karşı olan tutumuydu. Hücumlar da bu noktada toplandı. Sokrates tanrılara saygı beslediğini her zaman söylemişti. Fakat öğrettiği konular bu saygının tamamen zahirî olduğunu sandıracak nitelikte değil miydi? Derslerinin sonucu değilse bile, amacı, genç kuşaktaki geleneksel sofuluğu zayıflatmak değil miydi?

Bu delikanlıların çoğu ile sürekli temas halindeydi. Kimisini aşkla seviyordu ki, o çağda bu ne olağanüstü, ne de seyrek görülen bir şeydi (Hattâ, Eflâtun "Kanunlar" adlı kitabında açıktan açığa pederastlık yapanları tenkid edince onu -bir dereceye kadar- asık suratlı bir yenilik taraflısı sayanlar olmuştu). Üstelik Sokrates sevgiyi çok yüksek bir his saymakta ve bunda şehvet duygusuna pek az yer vermekteydi. Eflâtun'un, ikili konuşmalarında Kharmides ve Alkibiades gibi Sokrates'i ürperten delikanlılar hakkında ona söylettiği âşikane sözlerin, aynı yazarın "Şölen" adlı eserinde ortaya serdiği teoriler gereğince yorumlanması gerektir, ki buna göre sevgi sadece düşüncelerin yükseliş ve yücelişine doğru yol alma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Şu halde, Sokrates'e çömezleri yüzünden yapılan takazalar, zararlı olduğu iddia edilen bir öğretimi hedef tutmaktaydı.

Her ne olursa olsun, hasımları tarafından Sokrates'e iki suç isnad olundu ki, birisi gençliği baştan çıkarmak, öbürü de Devletin tanrılarına değil, yeni tanrılara inanmaktı. "Sokrates'in Savunması" adlı eserinde Eflâtun, suçlamaları bu sırayı takibederek göstermiştir. Ksenofon'un "Sokrates hakkında hatırda tutulması gereken nesneler" adlı kitabında ise bu sıra tersine çevrilmiş ve Sokrates'in halka yeni tanrılar kabul ettirmeğe kalkıştığı da belirtilmiştir.

Şu da var ki, Sokrates yalnız 399 da hücuma uğramış de-

ğildi. Beslediği eğilimler dolayısiyle çok daha önce onunla tartışmaya girişmek isteyenler olmuş, Sokrates mahkemede kendini savunurken bunun hakkında da hesap vermişti. Yirmi beş yıl önce, Aristofanes "Bulutlar" adlı eserinde bir karikatürünü çizmişti: Onu gülünç bir şekilde göklere yükselen; yeraltındaki nesnelerle göklerdeki nesneleri haddini bilmeksizin incelemeğe kalkışan; en zayıf dâvayı en kuvvetli dâva haline koyan ve başkalarına da böyle yapmağı öğreten bir kimse olarak tasvir ediyordu. "Savunma" da Sokrates, Aristofanes'in suçlamalarını böyle özetlemektedir. Bunların yersiz olduğunu da kolayca isbat etti: Çünkü kendisi fizik araştırmalardan, tabiat üzerine kurgulardan hep uzak kalmış; hep kendisinin câhil olduğunu ileri sürmüştü. Politikacılara, şairlere ve -ihtisasları dışında ele alınmak şartiyle- zanaat erbabına karşı kendinde gördüğü tek üstünlük, kendi imkânlarını yine kendisinin gayet iyi bilmekte oluşuydu. Fakat, uzun zamandan beri aleyhinde yayılmakta olan iftiralar, ona bu dâvayı hazırlamıştı. Sokrates'in dostu Kherefon gidip Delphoi'deki kâhine arkadaşı hakkında akıl danışmış, o da ona Sokrates'in, insanların en bilgesi olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Sokrates bu sözün ne anlama geldiğini bulmak için bir soruşturmaya girişmişti. Adları bilgeye çıkan insanların şuursuzluğunu bu soruşturma sayesinde ölçmüş, bu yüzden birçok kimselerin hıncını üzerine çekmişti ki bu, Anytos, Meletos ve Lykon tarafından kendisine yorulan suçlar dolayısiyle de belli olmaktaydı. Sokrates bunlar için şöyle demekteydi: "Birincisi politikacılarla zanaat erbabı, ikincisi şairler, üçüncüsü hatipler adına konuşuyor."

Bu suçlama ciddiydi, çünkü dinsizlik gibi niteliği belli olmayan, korkunç bir kavramla ilgili bulunmaktaydı.

Bu dinsizlik, aslında neydi? İkili konuşmalarından birinde Eflâtun, Sokrates'in kendisini bize, bunu boş yere tarife çabalarken göstermektedir. Sokrates bunu, henüz soruşturma döneminde olan dâvası dolayısiyle yapmıştı. Sokrates'in bu ikili konuşmada muhatabı olan Euthyfron'la olan tartışması hukuk alanında değil de, ahlâk ve felsefe alanında yer almış bulunmaktadır, ama yine de ilgi çekmektedir. Konuşmada bu "dinsizlik" düşüncesinin bütün belirsizliği ve edinebileceği sonsuz genişlikler ölçüye vurulmaktadır.

Dinsizlik, yazılı bir kanunla değil de, dinsel bir kanunla

ilgili bir konudur ve herkes de bunu kendine göre yorumlıyabilir. Konuşmada Sokrates, Euthyfron'a bu konuda bilgi sahibi bir insan diye akıl danışmaktadır. O da kendi babasını şu sözlerle suçlamaktadır:

— "Babamın bir kölesi vardı, adam öldürmüştü. Elini kolunu bağladılar, sonra köle kaza sonucunda öldü. Böylelikle babam bütün yakınlarını lekelemiş oldu."

O zaman Sokrates ondan, bu özel durumun dışına çıkan, daha genel bir tarif yapmasını ister. Euthyfron ilkin dinsizliğin, tanrıların hoşuna gitmeyen şey demek olduğunu söyler. Fakat sonunda Sokrates onu tanrıların her zaman uyuşma, anlaşma halinde olmadıklarını kabul zorunda bırakır:

— "Tanrıları birbirleriyle çatışma haline sokan anlaşmazlıklardan sözedenler var. Hiç değilse dinsizliğin bütün tanrıların hoşuna gitmiyen şeyler; dindarlığın ise bütün tanrıların hoşuna giden şeyler olduğunu söyliyebilmek gerek. Bu böylece belirtildikten sonra da şöyle sormak gerek: Bir şey tanrıların hoşuna gittiği için mi dindarcadır, hoşuna gitmediği için de dinsizce midir? Ya da tersine, bir şey dindarca olduğu için mi onların hoşuna gider, dinsizce olduğu için mi hoşuna gitmez?"

Euthyfron, Sokrates tarafından sıkıştırılınca ikinci tezi kabul eder. Bunun üzerine iş, aslında dinsizlikle dindarlığın niteliğinin ne olduğunu tâyine gelip dayanır. Bu kavramlar, adalet ve adaletsizlik kavramlariyle eş tutulabilir mi? Hayır.

Aradaki ayrılığı daha açık olarak belirtmesi istenince, Euthyfron şöyle der:

— "Dindarlık adaletin o kısmıdır ki, tanrılara edilen hizmetle ilgilidir; geri kalanı ise insanlara hizmeti amaç tutar."

O zaman Sokrates ondan "tanrılara hizmet"i daha geniş anlatmasını ister, şu cevabı alır:

— "İnsanlara hizmette olduğu gibi, tanrılara hizmette onlara yararlı olmak sözkonusu değildir şüphesiz. Biz dua ederek onlardan, bizde eksik olan şeyleri isteriz. Karşılığında da onlara adaklar, kurbanlar adarız."

— "İyi ama, bu adaklar, kurbanlar, tanrıların kaderlerini ne dereceye değin iyileştirir?"

Euthyfron bocalamağa başlar:

— "Bu adaklar, kurbanlarla onların hoşuna gitme çare-

lerini araştırırız," der ama, kendi sözleriyle çelişme haline düşer: Çünkü az önce dindarlığın tanrılara olan sevgiyi değil de, tanrılara olan sevginin dindarlığı doğurduğunu kabul etmiş bulunuyordu. Sokrates de onun dikkatini bu noktaya çeker. Fakat tartışmanın burasında Euthyfron yan çizer, gideceğini bahane ederek sözün gerisini başka güne bırakır. Sokrates de:

— "Beni suçlayanlara cevap verebilmek için dindarlıkla dinsizliğin tarifini bilgin bir kimseden öğrenmek istedim ama, hayal kırıklığına uğradım," der.

Aslında ise bu problemin çetinliğini yeteri kadar aydınlatmış ve kendi bakımından ahlâksal düşüncelerin bu alanda tanrılara dair halk dilinde dolaşan efsanelerden daha büyük bir önem taşıdıklarını yine yeteri kadar meydana çıkarmış bulunuyordu. O, bu efsaneleri gerekeceği gibi, çok idareli bir şekilde ele almaktadır şüphesiz, ama görüşleri çok daha uzağa ve çok daha yükseğe yönelmiş bulunmaktadır. İşte, kendisinde daimî olan bu davranış, hiçbir zaman affedilmedi.

Sokrates'e yorulan suçun tam metni eldedir ve şöyle demektedir:

"Pithos kasabasından Meletos oğlu Meletos, Alopekeli Sophroniskhos oğlu Sokrates'i sitenin inandığı tanrılara inanmamakla ve üstelik tanrı diye yeni periler ileri sürmekle suçlamaktadır. Son olarak onu gençleri baştan çıkarmak, onların akıllarını çelmekle de suçlamaktadır. Bunların cezası ölümdür."

Aslında, Sokrates'in herkesin inandığı nesnelere inanmaması öfke uyandırıyor, onun sitede tek başına, toplumdan ayrı durmasına tahammül edilemiyordu. Kendisi tarafından şahsî bir dinin ileri sürülmesi ve Sokrates'in boyuna -ulusal tanrılara değil de- kendi koruyucu perisine başvurması da bu ayrılığı açığa vurmaktaydı.

Herhalde bir nokta şüphe götürmez görünmektedir ki, şudur: Sokrates'e yorulan üç suç birbirinden tamamen ayrı değildi de, birbirine girift bulunmaktaydı. Gençliğin sözde aklının çelinmesi ayrı bir suç değildi; bu eylem, dinsizliği belirtiyor, böylece de bu suç, zararlı düşüncelerin yayılması bakımından daha vahim bir hal alıyordu. Atina hukukunun "gençliğin aklını çelmek" gibi ayrı bir suçun varlığını kabul etmiş olması şüphelidir. Hattâ bu ithamın Sokrates'den başkalarına karşı ileri sürülmüş olduğu da muhakkak değildir.

Ayrıca dâvanın hukukî bir çatışma değil de, politik bir çarpışma olduğunu iyice belirten bir nokta da, yargıçlar önünde Sokrates aleyhinde ileri sürülen kanıtlardır. Düşmanları, içlerinde uzun zamandır biriken bütün hınçları, çeşitli iftiralar halinde Sokrates'e karşı ortaya dökmüşlerdi.

Sözgelimi gûya Sokrates bir gün: "Bilge insanlar câhilin elini kolunu bağlasalar yeridir," demiş. Bir başka sefer: "Benim yanımda gençler, babalarından daha bilgili hale geliyorlar," demiş. Bu iki söz birleştirildi ve tanıklar ifadelerinde: "Sokrates çocukların babalarını bağlamağa hakları olduğu görüşünü savundu," diye ifade verdiler.

Bir başka örnek de şudur: Sokrates "Bir hasta ile bir sanığa hekimlerle avukatlar, onların hısımlarından daha faydalıdır," demiş. Bu yüzden de aile bağlarını gevşetmek istediği ileri sürülerek kendisine tarizlerde bulunuldu.

Sokrates'in tenkide uğrayan bir başka sözü de şudur: "En sevgili insanlar ölüp ruhları bedenlerinden ayrılınca, bunların cenazeleri hemencecik kaldırılıveriyor. Oysa zekâ, ruhta yerleşmiş bulunmaktadır."

Yine tenkid edilen bir yönü de, onun, en saygıdeğer ulusal şairlerin mısralarını, gûya bunlardan ahlâksızca dersler çıkarmak için kullanmış olmasıdır. Sözgelimi Hesiodos şöyle bir mısra söylemişti: "Bizi utançlı hale sokan hareket değil, hareketsizliktir". Sokrates'i suçlayanlar, onun bu mısraı: "Şair, adaletsizce veya namussuzca hiçbir hareketten kaçınmamayı emrediyor," şeklinde yorumladığını ileri sürdüler.

Demek oluyor ki, Sokrates bu çeşit dedikodulara dayanılarak yargılanıp mahkûm edilmişti. Ancak, Sokrates'in düşmanları ona başka birtakım suçlar yüklemeyi de düşünüyorlardı ama, bunları ileri sürecek durumda değillerdi. Çünkü 403 yılından önceki suçlar için bir genel af ilân edilmiş bulunmaktaydı. Aynı zamanda Sokrates'in öğrencisi olan Atinalı kumandan Alkibiades, Sicilya'ya karşı maceralı bir savaşa sebep olmuş, fakat tanrı Hermes'in heykellerini kırarak günaha girdiği ileri sürülüp geri çağırılmış, ilkin kaçmış, sonra şununbunun yanına sığınmış, bir ara Atina ile barışmış, sürgündeyken de öldürtülmüştü. Sokrates'e Alkibiades'le düşüp kalktığı için de tariz ediliyordu. Ayrıca, yine öğrencilerinden ve Otuz Tiranlar'dan biri olan Kritias'la münasebetleri de hoş görülmemekteydi. Birçok olaylar arasında bu ikisi, Sokrates'e

karşı birikmiş hınçları izah etmekteydi. Böylece bütün bir geçmişin tasfiyesine şahit olunuyordu.

Özü bakımından bu facianın yine de yüce bir tarafı yok değildi: Çevresinin geleneğe dayanan yerli köklü inançları, önyargıları ile, bunlara uymak istemiyen filozofun inançları arasındaki çatışmaydı bu.

Şimdi de Sokrates'i suçlayanların kişiliklerini gözden geçirelim:

Bu işin başında Anytos'u görüyoruz. Ksenofon'a göre Anytos oğlunu dabak, yani derici yapmak istemiş, Sokrates de:

— ."Vazgeç canım, güç iştir bu. Çocuğun başını derde sokacaksın," demişti.

Fakat çocuk Sokrates'ten feyiz aldıktan sonra babasının kendisini sürmeğe zorladığı hayattan bezmiş, kendini içkiye vermişti. Eflâtun'un ikili konuşmalarından birinde bu Anytos'u Sokrates'le tartışanlardan biri olarak görmekteyiz. Fakat Sokrates tartışmada onu yenmektedir. Ancak Anytos dâvada Meletos'u ileri sürmüş, onu âlet diye kullanmıştır. Anytos'un Sokrates'in öğrencileri, çömezleri tarafından yerin dibine batırılmış olması da muhtemeldir. Söylendiğine göre Anytos epiy hatırı sayılır adamdı.

Meletos'la onun kafadarı olan Lykon'a gelince: Meletos kötü bir şairdi, Lykon da demagog bir hatipti. Fakat kamu görevlerinde bulunmuş, kur'a ile işbaşına getirilmeyen askerî şeflikler yapmış zengin bir sanayiciydi. Otuz Tiranlar'ın istibdadına karşı başkaldırmış, onları devirmeğe çalışmıştı. Atina'nın Medya savaşları sırasındaki eski töre ve tapınışlarına bağlıydı. Bilgiciler (sofistler) in hiçbiriyle uyuşamıyor, Sokrates'i de onlardan ayrı tutmuyordu.

Muhakkak olan şu ki bu üç suçlayıcının ardında kamu oyu da vardı. Bunların üçü de halkın içinde yeretmiş duygulara cevap veriyordu. Halk yığınlarının bu suç ortaklığı olmasaydı hiçbiri amacına ulaşamıyacaktı.

Sokrates'e dinin ibadetlerini ,tapınışlarını hor görüyor, hattâ yerine getirmiyor diye bir tarizde bulunulamazdı. Bu bakımdan geleneği kabulleniyor, ona uyuyordu. Fakat başka birçok noktalarda Sokrates, halkın duyguları ile çatışma halindeydi. İçine peygamberce ilhamlar doğduğu yolundaki iddiaları ve

kamu işlerine karşı gösterdiği aldırmazlık, halk yığınlarında ona karşı şüphe ve çekingenlik uyandırmaktaydı. Herkes onu bir çeşit büyücü ve çağdaşlarının işlerine karışmayan toplumdışı, toplumu aleyhtarı bir adam saymaktaydı.

O sırada memleket, uğradığı yenilgilerden sonra, bir kalkınma çabası içindeydi. Bütün ulusal enerjileri bir araya toplayıp aynı amaca yöneltmek gerekiyordu. Herkes de Sokrates'i, yalnız bu ortak çabaya katılmamakla kalmayıp bunu kökünden baltalamakla suçluyordu. Sokrates kayıtsız şartsız aklın hâkim olması gerektiği düşüncesini yayarak, yerli köklü kurumların tenkid olunmasına yol açmaktaydı. Tek otorite olarak bilimi tanımakta, ancak bilgili insanların Devlet işlerini yönetmeleri gerektiğini düşünmekteydi. Memurlarla yargıçların kur'a ile seçilmelerinin aleyhindeydi. Dolayısiyle o çağda hüküm süren eşitlik ilkesinin de aleyhindeydi demek.

Bu yüzden Sokrates hem demokratların, hem geleneğe bağlı ahlâkçıların hıncını üzerine çekmişti. Kısacası, bu yenileşme fikriyle yerleşmiş töreler, âdetler arasındaki çatışmaydı. Bu çatışma da törelerle âdetlerin, düşüncelerdeki kargaşalığı gidermek için gerekli göründükleri bir dönemde ortaya çıkmış bulunuyordu.

Görüldüğü gibi, ileri sürülen suçlar pek de hafif değildi ve suçlama bir kere yapıldıktan sonra Cumhuriyetin kurtuluşu da bunun bir sonuca ulaşmasına bağlı gibi görünebilirdi. Sokrates'i beraet ettirmek rejimi ve onun yeniden kuruluşunu tehlikeye düşürmek olmaz mıydı? Ayrıca Sokrates'i özellikle tehlikeli hale sokan bir şey daha vardı ki şuydu: Dersleri için para almadığından birçok çevrelerle temas halindeydi ve kendi disiplinsizliğini oralarda da aşılıyordu.

Soruşturma dinsel konularda özel yetkilere sahip Arkhont tarafından yapıldıktan sonra dâva Heliast'lar mahkemesine havale edildi. Duruşmanın nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz. Usule göre suçlamayı yapan Meletos, bunun sebeplerini anlatmak üzere ilk olarak konuşmuş olsa gerektir. Anytos ile Lykon da ondan sonra konuşmuş olacaklardır. Bunlardan herbirinin rolünü belirtmek güçtür. Olayları özellikle Meletos'un ortaya sererek sayıp dökmüş olması gerekmektedir. Fakat Eflâtun'a bakılırsa tek dâvacı Meletos olsaydı belki gerekli en az oy sayısını toplıyamaz, bu takdirde iftiracı sayılarak para cezasına

mahkûm olurdu. Demek oluyor ki Sokrates'in mahkûmiyetinde başlıca rolü oynayanlar Anytos ile Lykon, fakat özellikle Anytos olmuştur.

Anlaşıldığına göre Anytos en çok Sokrates'in gençlik üzerinde yaptığı zararlı etki üzerinde durmuş ve kendisine ölüm cezası verilmesi için ayak diremiştir. Lykon da daha önce konuşan iki kişinin sözlerini kuvvetlendirmek için en sonra konuşmuş olsa gerektir.

Bu suçlamalara karşı Sokrates'in savunması ne oldu?

Görünüşe göre kendisi hiçbir şey hazırlamamıştı. Dostları bir savunma hazırlamasını söylediler ama o bütün hayatının meydanda olduğunu, böyle bir şey yapmağa kalkışmıyacağını söyledi. Fakat mahkemede "irticalî" bir savunmada bulunduğu bilinmektedir. Görünüşe göre Sokrates din üzerindeki düşüncelerini ortaya sermemiş -bu onun için tehlikeli olurdu çünkü-, fakat geleneklere uyduğunu ileri sürmüştür. Yalnız, kendisine ilham veren ve "ortaya yeni bir tanrı çıkarıyor" diye takazalara uğramasına yol açan perinin ne olduğunu dilinin döndüğü kadar anlattı. Kanunlara saygılı, askerlik görevini yerine getirmiş kendi halinde bir vatandaş olarak yaşadığını söyledi. Savunmasının sonunda da -Eflâtun'un yargıçlara bir çeşit meydan okuma gibi gördüğü- şu sözleri ekledi:

— "Ben suçsuzum, onun için hiçbir cezayı haketmiş değilim. Tersine, saygıdeğer vatandaşlar gibi ben de Prytaneion'da ömürümün sonuna kadar bakılıp beslenmem gerektiğine inanıyorum (Prytanis'ler, Atina'da kabilenin her elli senatörüne verilen addı. Saygıdeğer kişiler olan bunların oturdukları yer, "Prytaneion" diye adlandırılıyordu).

Duruşmada tanıklar, bu arada filozofun dostları da söz almış olsalar gerektir ama ne söyledikleri bilinmiyor. Yargılama usulüne göre sanıklar avukat tutmamaktaydılar. Gerçi suçlu kendisi için bir söylev hazırlıyacak bir "logograf"a başvurabilir, sonra bu söylevi ezberleyip mahkeme önünde okuyabilirdi ama, Sokrates'in böyle bir yardıma ihtiyacı olmadığı besbellidir.

Heliast'lar mahkemesine gelince: gerçi buna karşı kısmen haklı tenkidler ileri sürenler olmuşsa da bunu, züğürt ve manyak bir takım insanlardan meydana gelme bir kurul saymak

da yerinde olmaz. Zaten Heliast'lar görevlerini dürüstlükle yapacaklarına dair tanrıların başına korkunç bir yemin ediyorlar ve bunda hem kendilerinin, hem soy-soplarının ölümünü bile göze alıyorlardı. Bunların rüşvet almaları, adam kayırmaları imkânsızdı. Fakat bir halk mahkemesi olarak, bu topluluğun hisse kapılması da tabiî bir şeydi. Beri yandan, üyelerinin sayısı çok olduğu için hiçbir müzakere yapılamıyor, hemen oylamaya geçiliyordu.

Neticede 220 ya da 221 e karşı 281 oyla Sokrates suçlu bulundu. Lehte 30 kadar oy daha alınmış olsaydı beraet edecekti. İş verilecek cezayı tâyine kalıyordu. Bu da yargıçların takdirine bırakılmıştı. Cezayı onlar seçeceklerdi ama şu da var ki bu seçim, dâvadaki tarafların taleplerile sınırlanmış bulunmaktaydı: Suçlayan bir ceza teklif ediyor, sanık bir karşı-teklif yapıyordu. Yargıçlar birbirine zıt bu iki iddia üzerinde karara varacaklardı.

Daha önce de gördüğümüz gibi Anytos ölüm cezası istemişti. Görünüşe göre Sokrates kanuna boyun eğmiş olmak için sonunda kendisine para cezası verilmesini istedi. Gerçi onun bu isteği, saygıdeğer kişiler gibi Prytaneion'da beslenip barındırılması yolundaki ilk isteğiyle çelişme halinde idi ama bu sonuncu teklifi o, suçlu bulunmazdan önce yaparak kendisine saygıdeğer kişiler gibi muamele yapılmasını istemişti. Fakat suçlu olduğu kararına varılınca, mecburi bir usule uyarak ve bu işten mümkün olduğu kadar az zararla sıyrılabilmek için yeni bir teklif yapıp para cezasına çarptırılmasını istedi.

Neticede ilk oylamadakine göre epiy büyük bir çoğunlukla (281 yerine 361 oyla) kendisinin ölüm cezasına çarptırılması kararlaştırıldı. Sokrates'in tutumu yargıçlara fikir değiştirtmişti. İşlediği suç için başlangıçta çok hafif bir ceza istemiş olması hoş görülmemişti. Belki sürgün cezası isteseydi bu, daha kolay kabul edilecekti.

Şurası da dikkate değer ki Sokrates'in idamdan kurtulmak üzere kaçmasını önlemek için hiçbir ciddi tedbir alınmadı. Fakat idam cezasının infazı, dinsel bir takım sebepler yüzünden, otuz gün gecikti. Dostları Sokrates'i kaçması için kandırmağa çalıştılar. Para vererek zındancıları elde etmek işten bile değildi. Fakat bilindiği gibi Sokrates, dürüst bir vatandaş

olarak, bu çareye başvurmadı. Ayrıca mahkeme huzurunda takındığı hemen hemen mağrur tavrı da, kaçarak yalancı çıkarmak istemiyordu. Yine bilindiği gibi, kendisine verilen baldıran zehirini yiğitçe içerek hayata gözlerini yumdu. Bu, o zamanlar ötedenberi kullanılan infaz şekliydi. Solon'un yaptığı ıslahattan sonra, mahkûmları taşlayarak öldürme usulüne seyrek olarak başvuruluyordu.

Ünlü filozofun son sözleri şunlar oldu:

— "Khriton, Asklepios'a bir horoz borçluyuz. Horozu kes, bu işi düşünme artık."

Böylelikle Sokrates hem yerleşmiş dine olan bağlılığını, hem de hayat hakkındaki görüşünü açıklamış oluyordu: Bilindiği gibi Asklepios bir hekim-tanrıydı. Şifaya kavuşan hastalar ona bir horoz kurban ederlerdi. Sokrates de hayatı "nihayet altedip iyileştiği bir hastalık" saydığını bu sözleriyle anlatmış oluyordu.

Sonradan şanlı bir efsanenin doğuşuna yol açacak olan bir dâva böylece bitmiş oluyordu. Fakat Sokrates, kamu oyunda itibarını hemencecik yeniden kazanamadı. Eflâtun'la Ksenofon onu halka yeniden sevdirmek için yazılar yazdılar. Sokrates "hikmet-hükûmet" adına mahkûm edilmiş, toplumun vicdanında bu hükme karşı hiçbir ayaklanma, hiçbir tepki uyanmamıştı. Atinalıların bu yüzden güya pişmanlık, vicdan azabı duydukları yolundaki anlatışların tarihsel bir değeri yoktur. Böylelikle gelenekçiler zafer kazanmışlardı ama doğrusu istenirse eski töreleri canlandırmak işini başaramadılar. Kahramanlık zamanlarındaki zihniyeti dirilteceklerini ve Atina'yı Marathon savaşı sırasındaki şanlı devreye yeniden ulaştıracaklarını sanmışlardı. Aslında ise çöküş hızlandı, site gittikçe daha büyük ölçüde bilgicilerin, belâgatçilerin yurdu haline geldi, fakat talihin garip bir cilvesiyle bunların kötülüklerinin cezasını, Sokrates kendi canıyla ödemiş bulunuyordu.

JEANNE D'ARC

Fransa'nın ünlü kahraman kızı Jeanne d'Arc, yurdunu düşmanlardan kurtarmak için muazzam bir işi topu topu 15 yıllık kısa bir ömre sığdırmış, bir takım taassuplar, çekememezlikler ve düşmanlıklar yüzünden daha hayatının baharında, yakılarak idam edilmişti.

Bir Fransız köylü kızı olan Jeanne d'Arc, Fransa'yı topraklarına giren düşmanlardan temizliyerek sağlam bir kırallık haline getirdi. 6 Ocak 1412 de Domrémy kasabasında, son derece sofu, katolik bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi. Çocukluğunda hiçbir bakımdan olağanüstü bir olay yoktu. Gördüğü eğitim, okuduğu dualardan, azizlerin hayatlarını öğrenmekten ileri gitmemişti. Bir yandan babasının koyunlarını güderken, öbür yandan da talihsiz yurdunun durumunu düşünüyor, üzülüp duruyordu.

Jeanne d'Arc Tanrının sesini duyduğunu, veliaht olan tembel Charles'ı tahta çıkarmak için Tanrının kendisini seçmiş olduğunu ileri sürdüğü sırada, henüz on iki yaşındaydı.

O günlerde veliaht tahta çıkmaktan çekiniyor, İngiltere kıralları ise tarihe "Yüz Yıl Savaşları" diye geçen savaşlarla Fransa tahtını ele geçirmeğe çalışıyorlardı. Kulağına gelen sesler, karşısında beliren görüntüler yıllarca Jeanne d'Arc'ı yurdunu kurtarmağa çağırdı. Önceleri herkes onunla alay ediyordu.

1429 da din adamları, ordu ileri gelenleri onu bir takım sınamalardan geçirdikten sonra veliaht Charles'ın yanına çıkardılar. Jeanne d'Arc duyduğu seslerin gerçek olduğuna prensi iyice inandırdı. Bunun üzerine bir zırh kuşanıp ordunun başına geçen bu körpecik kızın verdiği güçle Fransızlar İngiliz ordusunu önce Orléans'dan, sonra Reims'den sürüp çıkardılar. Charles kıral olarak orada taç giydi. Jeanne d'Arc'ın öncülüğü Fransızlardaki yurd sevgisini yeniden canlandırıp şahlandırmıştı.

İngilizlerle birlik olan Burgonyalılar 1439 da "Orléanslı Kız"ı yakalıyarak din adamlarına yargılattılar. Hristiyanlığa aykırı hareketlerde bulunduğu ileri sürülerek onun ölünceye kadar cezaevinde kalmasına karar verildi. Fakat İngilizler bu cezayı yeter bulmadılar. İşe politik bir çeşni verildi. Yargıçlar için onun bir cadı olduğunu isbat etmek hiç de zor olmadı. Böylece son ana kadar dediklerinden dönmeyen bu kahraman kız, 30 Mayıs 1431 de, Rouen çarşısında, bir odun yığınının üzerinde yakıldı.

Hukuk bakımından Jeanne d'Arc dâvası bir rafızîlik ve büyücülük dâvasıdır, dinî bir mahkeme önünde cereyan etmiştir, birçok usulsüzlükler, yolsuzluklarla doludur. Jeanne d'Arc yakılarak idama hüküm giymişti ama, bu karar kamu oyunca tasvip görmedi. 1431 de verilen mahkûmiyet kararı, 1456 da yine bir kilise mahkemesi tarafından iptal olundu. Jeanne d'Arc XX. yüzyılda Katolik kilisesinin azizeleri arasında yer aldı ama bu karardan çok daha önce Fransa'da ulusal bir kahraman mertebesine erişmişti.

Dediğimiz gibi Jeanne d'Arc Domrémy'de yerleşmiş hali vakti yerinde bir köylü ailesinin kızıydı. Kulağına gelen seslere, gözüne görünen St. Michel'in öğütlerine uydu. Gerek bu aziz, gerekse Ste. Catherine ve Ste. Marguerite ölümüne kadar onun peşini bırakmadılar, o da dâva sırasında hep onların sözünü etmekten geri durmadı.

Jeanne d'Arc henüz on yedi yaşındayken erkek elbisesi giyerek 6 Mart 1429 da Chinon'a gitti. Amacı, İngilizlerin istilâsı altında bulunan Fransa'yı yeniden ele geçirmesi için VII. Charles'a yardım etmekti. O sırada bir Fransız prensesinin oğlu olan bir İngiliz kıral Paris'te hüküm sürüyor, birçok Fransızlar da onunla işbirlikçilik ediyorlardı. VII. Charles âciz bir insandı, hemen hemen silâhsızdı, üstelik piç olduğu söyleniyor, bu da onun otoritesini azaltıyordu. Jeanne d'Arc memleketin İngilizleri ve onlarla birlik olmuş bulunan Burgonyalıları sevmiyen bir bölgesindendi. O bölgede veliahdı tutan pek çok kimseler vardı. Genç kızın yolculuğu, o zamanın saf inançlarına uygun olarak, bir mucize hâlesiyle çevrili geçti. Kırallığın bir kadın tarafından kurtarılacağına dair kehanetler ağızdan ağıza dolaşıyordu. Jeanne da Tanrının kendisine bu konuda görev verdiğini söyledi, ilkin

çekinenler oldu ama sonradan herkes ona inanmağa başladı. Zaten kırallık derin bir umudsuzluk içindeydi, herkes de tabiatüstü bir yardım umuduna dört elle sarılıveriyordu. Sonunda Jeanne d'Arc kıral adayının huzuruna çıktı. Veliaht onun giriştiği bu işi acaip bulduğundan, ilkin onu kullanmaktan biraz çekindi. Fakat o yüzyılda yaşayan insanlar, harikulâde şeylere kolaycacık inanıyorlardı. Yalnız, bu harikulâdelik, tanrısal kökten gelme miydi acaba? Jeanne bir büyücü de olabilirdi.

Veliahd henüz kıral sıfatiyle tac giymiş değildi. Jeanne d'Arc da Orléans'ı kurtardıktan sonra onu alıp Reims'e götürerek orada tac giydirtmek istiyordu. Charles genç kızı ilâhiyatçılar tarafından sınava çektirdi, onlar da kendisine çoğu zaman saçma şeyler sordular. Jeanne bu ilâhiyatçılara sadelik, güven ve neşe ile cevaplar veriyordu: Bu uzun boylu, etine dolgun, iri göğüslü köylü kızı maddi bakımdan olduğu kadar manevi bakımdan da sıhhatliydi. Belki okur-yazar bile değildi ama, onların ukalâca lâflarının üstesinden gelmeği başarıyordu.

Din adamları genç kızı Poitiers'de iki hafta siygaya çektikten sonra onun iyi bir Hıristiyan ve gerçek bir Katolik olduğu sonucuna vardılar. VII. Charles genç kızı bazı kadınlar tarafından muayene ettirmiş, Jeanne d'Arc'ın kızoğlankız olduğu da anlaşılmıştı. Bu ise çok önemliydi: Çünkü o zamanın inancına göre kızoğlankız olmak demek, şeytanla hiçbir alışverişi olmamak demekti. Böylece içi rahatlayınca, veliaht savaşın yönetimini eline alsın diye, Jeanne'ı Orléans'a gönderdi.

Jeanne d'Arc askerlerin güven duygusunu arttırdı, meşru kırallık hesabına başarılar kazanmağa başladı. Orléans kuşatmasını kaldırttıktan sonra VII. Charles'ı Reims'e getirdi, bu yolculuk sırasında da birçok işler başardı. Kıralın tac giymesi ise genç kızın başarısını en yüksek noktaya ulaştırdı. Fakat Jeanne d'Arc kıralı savaşmağa zorlamıştı ya, hükümdarın çevresinde bulunanlar, işleri bir süre daha idare etmeği daha uygun görüyorlardı. Reims'ten sonra Paris'e karşı bir hücüm tertiplendi ama ordu gerilemek ve Loire nehri üzerine çekilmek zorunda kaldı. Jeanne Saint-Denis'de yaralanmıştı. Onun Normandiya'ya gitmesine engel oldular. Genç kız da kuvvetlerini ikinci derece hareketlerde yıprattı. Kış hemen

hemen hiçbir iş yapılmaksızın geçti, bu da Jeanne d'Arc'ın ağırına gidiyordu. 1430 baharında genç kız dayanamadı, ortadan kayboldu, Paris'in güneyinde savaşa tutuştu, 23 Mayısta da bu şehrin yakınındaki Compiègne'e ulaştı. Bir çıkış sırasında düşmanlar Jeanne d'Arc'ı kuşattılar, esir alıp İngilizlerin tarafını tutan Burgonyalılara teslim ettiler.

VII. Charles tâcını da, yeniden elde ettiği toprakları da Jeanne d'Arc'a borçlu idi, fakat onun başına gelen işler karşısında kayıtsız kaldı. Bu durum halk arasında heyecan yarattı ama Jeanne'ı sevmeyenler hemen bir takım lâflar uydurdular:

— "Hiç söz dinlemiyor, aklına her eseni yapıyordu. Esir düşmesi de pek o kadar büyük bir felâket sayılmaz. Çünkü onun yerini Gévaudan bölgesinden Mende'li Guillaume adında birisi alacak," dediler.

Bu adamı da Jeanne d'Arc gibi Tanrıdan ilham alan biri olarak göstermek istiyorlardı ama adamcağız meczubun biriydi. Zaten bu gülünç adamın bir an için dahi olsa ortaya çıkarılması, Saray çevrelerinin Jeanne'a ne kadar düşman olduklarını göstermekteydi. Muhakkak olan şu ki, kıral genç kızı kurtarmak için hiçbir şey yapmadı. Oysa fidye vererek ya da başka bir esirle değiş-tokuş ederek Jeanne'ı kurtarmak pekâlâ mümkündü. Jeanne esir düştükten sonra altı ay geçti, Burgonyalılar onu para karşılığında İngilizlere teslim ettiler. O çağda papazların idaresinde olan Paris Üniversitesi de bu alışverişi destekledi. Üniversite, İngiliz kırallığının emrindeydi. Enkizisyon şefi adına Burgonya dükasına hemen bir mektup yazarak kızcağızın Paris'e gönderilmesini istedi.

Jeanne d'Arc aleyhine açılacak olan dâvada Üniversite büyük rol oynamak arzusundaydı. Böylece, kıralcı hizipten öcalmış ve kendi yobazca görüşlerini ortaya sermiş olacaktı. İngilizler de Jeanne'ı yargılatmakta acele etmekteydiler: Fransa'daki askeri durumları güçleşiyordu çünkü. İngiliz askerleri Jeanne d'Arc'ın tabiatüstü bir kudrete sahip olduğuna inanmaktaydılar, bu yüzden maneviyatları kırıktı. Askerleri yeniden şevklendirmek için bir şeyler yapmak gerekti. Kilise rafızîlik ve büyücülük yüzünden kızı mahkûm ederse askerler yeniden cesaretleneceklerdi. Böylece Orléans'lı kızın bir sahtekâr olduğunu herkes anlıyacak, Fransızlar da şeytanın desteklediği VII. Charles'ın dâvasının çürüklüğünü kendi gözleriyle

göreceklerdi. Fakat kıralcı kıtaların ileri karakolları yakın olduğundan İngilizler Paris'i yeteri kadar emin bir yer saymıyorlardı. Dâvanın Rouen'de görülmesi daha çok işlerine geldi, burada durumları daha sağlamdı çünkü.

Derken ortaya bir yetki meselesi çıktı. Rafızîleri yargılamağa Enkizisyon mahkemesi tabiî yetkiliydi ama Piskoposluk mahkemesinin de buna yetkisi vardı: Zaten XV. yüzyılda Enkizisyon o itiraz götürmez üstünlüğünü kaybetmiş, yıldızı kararmağa başlamıştı. Birçok piskoposlar bu gibi hallerde doğrudan doğruya harekete geçip kendi yetkilerini kullanıyorlardı. Fakat zihniyet bakımından bu konularda Piskoposluk mahkemeleri de Enkizisyon mahkemeleri gibi davranıyorlardı. Enkizisyonun metodları her yana yayılmış bulunmaktaydı. Aslında dâvanın şu ya da bu mahkeme tarafından görülmesi pek önemli bir şey değildi.

Jeanne d'Arc, Beauvais Piskoposunun ruhani bölgesinde olan Compiègne'de esir edilmişti. Beauvais Piskoposu olan Pierre Cauchon koyu bir İngiliz taraflısı, kıralcı partinin de can düşmanıydı. VII. Charles'ın ordusunun kazandığı zaferler yüzünden kendi şehrini bırakarak Rouen'da oturmağa başlamıştı. Buranın piskoposluk makamı da açık bulunmaktaydı. İlâhiyat doktoru ve kilise hukuku uzmanı olan Cauchon, aynı zamanda İngiltere kıralının da danışmanı, akıl hocasıydı. Jeanne d'Arc'ın kendisine teslimi edilmesini istedi, İngilizler de bu isteği sevine sevine yerine getirdiler.

Rouen dinî makamları memleketi istilâ eden İngilizlerin çok lûtuflarını gördüklerinden, Cauchon'un yargılama yetkisini de bu şehirde kullanması bakımından ona hiç bir güçlük çıkarmadılar.

Oysa, Jeanne d'Arc'ın dâvası sonradan tekrar görüldüğü sırada genç kızın annesi buna itiraz etmişti: Çünkü kız Cauchon'un ruhani bölgesine bağlı değildi ve ona yorulan suçlar, Cauchon'un yargı bölgesinde işlenmemiş bulunuyordu.

Hattâ söylendiğine göre, 1456 da Enkizisyon yargıcı Jean Bnéhal dahi Cauchon'un bu işte yetkisiz olduğu gibi bir sonuca varmıştı ama ilk kararı iptal için verilen ikinci kararda bu nokta ile ilgili bir kayıt yoktur.

Muhakkak olan şu ki Cauchon Jeanne d'Arc'ın can düşmanıydı. Genç kız da bunu bildiğinden, söylendiğine göre, bu

noktayı ileri sürerek dâva sırasında onu reddetmişti. Fakat yine söylendiğine göre Cauchon ona:

— "Kıral senin dâvanı ben göreyim, istedi, ben de bu dâvaya bakacağım," demiş, böylece Jeanne'ın çabaları boşa gitmişti.

Bu Cauchon kurnaz bir hukukçuydu. Kimi zaman haşin, kimi zaman ikiyüzlü tavırlar takınıyor, mahkemeyi amansız bir sertlikle idare ediyordu. Fakat söylendiğine göre şekile de saygı gösterir bir hali vardı, sırası geldikçe sanık genç kıza insanı isyana sevkeden bir ikiyüzlülükle dolu, sözde babaca bir takım azarlar yağdırıyordu.

Jeanne d'Arc esir düştüğünün ertesi günü Cambrai yakınındaki Beaurevois şatosuna hapsedilmişti. Beri yandan da kendisinin düşmana satılması için görüşmeler, pazarlıklar yapılıyordu. Zavallı kız kaçmağa kalkışarak kendini bir kuleden aşağıya atıp yaralandı. Bu yüzden canına kıymakla da suçlandı. Din bakımından kendini öldürmek yasak olduğundan, bu olay da ona karşı sömürüldü. Fakat Jeanne d'Arc iyileşti ve Tanrının kendisine gösterdiği lûtuf sayesinde maneviyatı düzeldi. Zaten bir sürü hayaller peşindeydi ve kıralın kendisini düşmanlarından tekrar satın alacağını düşünüyordu. 1430 yılı Aralık ayının sonunda onu Rouen'a götürüp İngiliz askerlerinin muhafazası altındaki Eski Şato'ya kapattılar. Oysa Jeanne rafızî olduğuna göre bir kilise hapisanesinde tutuklu olması gerekirdi. Sanık olarak onun hakları ilk defa böylece çiğnenmiş oldu. Sivil iktidar da işe karışmıştı ki bu nokta da dâvanın sonradan tekrar görülmesi sırasında tenkid edildi. Jeanne zincire vuruldu, kaba-saba askerler tarafından aralıksız gözetlendi. Bunlar kıza küfürler ettiler, hattâ ırzına geçmeğe bile kalkıştılar.

Cauchon yargıçlar kurulunu özene bezene seçmişti. Jeanne d'Arc 20 Şubat 1431 tarihinde, ertesi gün için mahkemeye çağırıldığı zaman, mahkeme üyelerinin o zaman Fransa'yı ikiye bölen hiziplerin herbirinden eşit sayıda alınmasını istedi. Cauchon ona cevap bile vermedi. Hepsi papaz olan yargıçların sayısı yüzden fazlaydı, zabıt kâtipleri ve bir de mübaşirleri vardı. Yargıçlar arasında Fransa Enkizitör yardımcısı ile iki üç İngiliz, Paris Üniversitesinin birkaç profesörü vardı. Ötekiler

ise Normandiya bölgesinde aidatlı pâyelere sahiptiler ve hepsi Paris Üniversitesinden çıkmaydılar. Dâvada savcılık görevini Cauchon'un yardımcısı olan Jean d'Esitvet yapıyordu. Bu adam dâva boyunca sanığa karşı korkunç bir hınç gösterecek ve arasıra ona: "Orospu, süprüntü" gibi sözlerle hitabedecekti. Çekinerek de olsa tarafsız davranacaklarından şüphe edilen bütün üyeler sistemli bir şekilde görevlerinden uzaklaştırıldı. Adliye dışında yaptıkları özel konuşmalarda dâvanın tehlikeli bir şey olduğunu söyliyenler Rouen'dan uzaklaşmak zorunda bırakıldı, hapsedildi hattâ. Oturumlarda savcılık makamını güç duruma düşüren sorular soranlar Beauvais piskoposu tarafından azarlandı, bazen Seine nehrine atılmakla ya da duruşmanın geri kalan kısmında hazır bulundurulmamakla tehdit edildi. Ötekilerin çoğu ise zaten tamamen pasif bir rol oynadılar.

Dâvayı baştan sona kadar küçük bir mütaassıplar grupu yönetti. Herkes hem Cauchon'dan, hem de İngilizlerden korkuyordu. Çünkü İngilizler dâvayı yakından izlemekte ve mahkeme üzerinde devamlı baskı yapmaktaydılar. Hattâ genç kıral VI. Henry o sırada Rouen'da oturuyordu. İngiliz makamlarının orada hazır oluşları gerçi yargıçları ürkütüyordu ama, bunları taraf tutmağa zorlamak için Cauchon'la avenesinin böyle bir korkuya hiç de ihtiyaçları yoktu. Bunlar içsavaş tutkuları içinde kıvranmaktaydılar ve bu tutkuları kendiliklerinden gideriyorlardı.

Dâva başlamadan bir hazırlık soruşturması yapılmış, Jeanne'ın hemşehrileri bulundukları yerlerde sorguya çekilmişlerdi. Fakat soruşturma sonuçlarını gösteren evrak dosyaya konulmadı ve yargıçlar soruşturmanın ne gibi bir sonuç verdiğini bilmediler. Çünkü sanığın aleyhinde hiçbir menfi bilgi edinilememiş olduğundan, yargıçlar da onun tarafını tutmağa başlamışlardı. Cauchon bu sonuca öylesine kızdı ki soruşturmacıların çalışmalarını gizli tuttu, soruşturma kurulu üyelerini azarladı ve onlara ücret ödemeğe yanaşmadı. Bütün bu olaylar sonradan, dâva yeniden görüldüğü sırada meydana çıktı. Ayrıca Jeanne bir hekim muayenesinden daha geçirilmiş, ayrıca ebe kadınlar da kendisinin kızoğlankız olduğunu tesbit etmişlerdi. Dâvada lehteki bu unsur da gözönünde tutulmamış bulunuyordu.

Duruşma üç ay sürdü. Birçok dönemler de geçirdi ki ilkin bunları tarih sırasıyle tesbit etmek yerinde olur. 21 Şubattan 3 Marta kadar altı tane uzun ve açık sorgu oturumu yapıldı ve Jeanne çok sıkı bir sorguya çekildi.

Sonra, 4 Martla ondan sonraki günler boyunca, 9 Marta kadar Cauchon tanrısal ve cismanî hukukta uzman birçok seçme bilginleri toplayarak sanığın bütün cevap ve beyanlarını gözden geçirdi, bunlardan yetersiz gördüklerini ayırdı. Yeniden sorgulama yapılması kararlaştırıldı ama bu sefer bu iş, Jeanne'ın tutuklu olduğu hapisanede, daha az sayıda kimselerin önünde yapıldı. Bu tamamlayıcı sorgulamalar 17 Marta kadar sürdü.

Ondan sonra 18 Martta mahkemenin birçok üyeleri Cauchon'un yanında toplandılar, o da onlara sanığın cevaplarından çıkarılmış bir takım iddiaları okudu:

— "Bunları siz de inceleyin, sonra düşüncelerinizi ayın 22 sinde bana bildirin," dedi.

O zamana kadar da mahkemenin karara bağlıyacağı birkaç maddeye şekil verilecekti. 22 Martta mahkeme üyeleri yeniden toplandılar ve herbirinin yapacağı incelemeyi kolaylaştırmak için kendilerine tebliğ edilecek olan sözkonusu maddelerin henüz hazır olmadığından bilgi edindiler. 24 Martta zabıt kâtibi Guillaume Manchon, mahkeme üyelerinin birkaçı da hazır bulunduğu halde sanığa hapisanede duruşma zaptını okudu. Okuma işi sona erince pek önemli olmayan birkaç düzeltmeden sonra sanık, zaptın kendi beyanlarına uygun olduğunu söyledi.

26 Martta Cauchon'un Rouen'daki ikametgâhında mahkemenin birkaç üyesi önünde bir takım maddeler okundu, ki dâvayı açıp takibedecek olan (savcı durumundaki) şahıs, kesin hükümlere varan bu maddeleri Jeanne aleyhinde kullanmak hakkını muhafaza ediyordu. Söylendiğine göre bu yetmiş altı madde birbiri ardınca Jeanne'a okundu ve kendisi bunlar hakkında sorguya çekildi. Ancak, bunların herhangi biri üzerinde cevap vermekten kaçındığı takdirde, bu madde kabul edilmiş sayılacaktı. Sonraki günlerde Jeanne ithamnameye cevap verdi. 2 Nisandan 4 Nisana kadar mahkemenin en nüfuzlu üyeleri yetmiş altı maddeyi, sorularla sanığın cevaplarını bu iş için çağırılan birçok hoca ve bilginlerin de huzuruyla incelediler ve bunlardan özet halinde on iki tane kaziye çıkardılar. Bu kazi-

yelerin, o sırada Rouen'da bulunan tanrısal ve cismanî hukukta uzman başka ilâhiyat doktorlarının mütalâasına sunulması kararlaştırıldı. Sonra bu kaziyeler Paris Üniversitesine havale edildi. Bunlar taraf tutar şekilde yazılmıştı ve yazılış şekilleri daha önce uygulanan yargılama usulüne tam tanına mutabık değildi. Bu da daha sonra dâvanın iptali için ileri sürülen başlıca sebep oldu. Sonradan Jeanne'ın itibarını iade için verilen kararda Paris Üniversitesini gücendirmemek için bu Üniversitenin iyi niyetinden istifade edildiği belirtilerek, bu nokta üzerinde özellikle ısrar edildi.

Üniversitenin mütalâası 19 Mayıs günü mahkemede okundu. Jeanne'ı sorguya çeken yargıçlar gibi Üniversite de sanığın suçlu olduğu ve o zamana kadar söylediklerini herkesin önünde geri alması gerektiği mütalâasında bulunuyordu. Bunu sağlamak üzere de Üniversitenin cevap verişinden önce ve sonra -sonuncusu 23 Mayısta olmak üzere- kendisine insaniyet namına birkaç defa ihtarda bulunuldu.

Jeanne eski tutumunda ayak direDiği için 24 Mayısta Saint-Ouen manastırının mezarlığına götürüldü. Orada, Jeanne'ı suçlamak için en çok didinenlerden biri olan Guillaume Erard halkın önünde ona sert öğütlerde bulundu. Jeanne onun sözünü keserek hücum etmiş olduğu Kıral VII. Charles'ı savundu. Kendisine üç yeni ihtar daha yapıldı ama Jeanne yine sözlerinden dönmedi. Bunun üzerine Cauchon nihai kararın okunmasına başladı, ki buna göre Jeanne cismani adalete havale ediliyordu. Sanık birdenbire Cauchon'un sözünü keserek:

— "Ben de işimi yargıçlara ve kutsal Kiliseye havale ediyorum, onların kararına razıyım," dedi. Bunun üzerine kendisine sözlerini geri aldığını bildiren fransızca yazılı bir kâğıt verildi, o da kâğıttaki metni tekrarladı. Bu durum karşısında Cauchon önceden hazırlanmış olan yeni bir kararı okudu ki buna göre kilise mahkemesi Jeanne'ı ömür boyunca hapis cezasına mahkûm ediyordu.

Fakat Jeanne hapisaneye dönünce yine erkek elbisesi giydi ve 28 Mayıs günü kendisini ziyarete gelen Cauchon'la yargıçlara:

— "Şimdiye kadar söylemiş olduklarımı geri almıyorum,

ateşte yakılmaktan korktuğum için o gün mezarlıkta yapılan toplantıda öyle konuştum," dedi. Bu sözleriyle genç kız yine rafıziliğe dönmüş, yani Hıristiyanlıkça hak bilinen mezhepten sapmış oluyordu. Yargıçlar 29 Mayıs günü çabucak bir müzakere yaptılar ve onu rafızî sıfatiyle mahkûm etmek gerektiğine oybirliği ile karar verdiler.

30 Mayıs günü Eski-Çarşı meydanında büyük bir halk kalabalığı toplanmıştı. İngiliz kıtaları da vardı. Nicolas Midi adında bir vâız, aziz Paulus'un: "Bir uzuv acı duyarsa bütün öteki uzuvlar da onunla birlikte acı duyar" mealindeki sözlerinden ilham alan bir vaaz verdi. Sonra da Cauchon mahkemenin ilâmını okuyarak şöyle dedi:

— "Jeanne artık kangren olmuş bir uzuv sayılmak ve Kilise topluluğundan çıkarılıp cismanî adalete terkedilmek gerektir." Sonra mahkeme heyeti çekilip gitti, sanık da diri diri yakılmak üzere, daha önceden hazırlanmış olan odun yığınının üzerine çıktı.

Böylece, duruşmanın cereyan tarzını özetlemiş olduk. Aslında iki duruşma cereyan etmiştir ki çok uzun olan birincisi hapisle sona ermiştir. Çok kısa olan ikincisi ise ateşte yakılma kararıyle sonuçlanmıştır. Şimdi de duruşmaların çeşitli safhalarını teker teker ele alalım ve o günün havasını da canlandırmağa çalışalım. Çünkü söylemek gerektir ki herşey açık oturumlarda, herkesin gözü önünde cereyan etmiş değildir. Duruşma zabıtlarının Fransızca geniş bir parçasıyla Lâtince tam metni eldedir. Aslı Fransız Millî Meclisi kitaplığında bulunan bu Lâtince zabıt, Beauvais piskoposunun emriyle zabıt kâtibi Manchon tarafından tanzim edilmiştir. Geri kalanı için ise çağdaşların şehadetlerine ve özellikle Jeanne'ın itibarının iadesi için dâvanın yeniden görülüşünde şahitlerin verdikleri ifadelere dayanmak gerektir.

Jeanne d'Arc'ın sorgularında göze çarpan nokta, yargıçlarla sanık arasındaki eşitsizliktir. Bir yanda kafalarına belirli bir takım düşünceleri yerleştirmiş, ukalâ ilâhiyatçılar vardır. Bir takım arka-düşüncelerden ilhamlanarak, çoğu zaman güç bir sürü soruları sıralayıp dururlar; öbür yanda da onların faka bastırmak istedikleri saf ve câhil bir kızcağız vardır. Bu sorular birbirine karışmakta, yargıçlar sanığı suçlu

çıkarmak gibi bir amacı açıktan açığa güderek, hiç beklenmedik anda bir konudan öbürüne geçivermektedirler. Hattâ gerektiği zaman kızcağızı şaşırtıp ona yanlış şeyler söyletmek için yargıçlar önce cevaplandırılmış bir konuya yeniden dönmektedirler. Bununla birlikte genç kız sırf sağduyusuna dayanarak ve kendine adamakıllı güvenerek, bazen alaycı cevaplar dahi vermektedir. Nitekim, sonradan açılan "iadei itibar" dâvasında tanıklar:

— "Jeanne d'Arc bir ilâhiyatçıdan daha da iyi cevaplar verdi," demişlerdir.

Sözgelimi, yargıçlar onu tuzağa düşürmek için, daha önce sözü geçmiş bir konuya dokundular mı Jeanne d'Arc hiç istifini bozmadan:

— "Daha önce bunu anlatmıştım ya, onlara bakın; ilâve edecek başka sözüm yok," demektedir. Çünkü Jeanne d'Arc'ın mükemmel bir hâfızası vardı ve kendisi çok da hazırcevaptı. Ötedenberi verdiği cevap şudur:

— "Bunu geçelim."

İlk olarak 21 Şubat oturumunda, sorulacak bütün sorulara doğru cevap vereceğine dair kendisinden İncil üzerine yemin etmesi istendi, o da şöyle dedi:

— "Beni ne üzerine sorguya çekeceğinizi bilmiyorum. Belki de cevaplandırmıyacağım sorular vardır."

Cauchon: "Senden inançla ilgili şeyler öğrenmek istiyoruz,' 'diye cevap verdi.

Jeanne: "Babamla annem, Fransa'ya geleliberi yapıp ettiklerim hakkında seve seve yemin ederim," dedi. "Ama Tanrıdan aldığım vahiylere, buyruklara gelince, onları yalnız ve yalnız kıralım Charles'e anlattım. Kafamı kesseniz size bunlarla ilgili hiçbir şey söylemem. Gözüme görünen hayaller ve bana gizlice akıl öğreten varlık, bunu yasak etti çünkü. Bununla beraber bunları açıklamağa izinli olup olmadığımı bir haftaya kalmaz, öğrenirim."

Cauchon tekrar sordu:

— "Dinî inancımızla ilgili sorulara doğru cevap vereceğine yemin ediyor musun?"

Jeanne dinî inançla ilgili sorulara, fakat yalnız onlara cevap vereceğine yemin etti. Kendisine inen vahiylere gelince, bunlar üzerinde tek söz söylemedi.

Bunun üzerine Cauchon ona bugün "hüviyet tesbiti için"

diyebileceğimiz bir takım sorular sordu. Sonra da:

— "Mahkemenin rızası olmadıkça hapisaneden çıkamıyacaksın, haberin olsun," dedi.

Jeanne şu cevabı verdi:

— "Ben hiçbir yasağı tanımıyorum. Hapisten kaçarsam kimse beni dinî inancıma ihanet etmiş olmakla suçlayamaz. Çünkü inancımı hiçbir zaman, hiçbir kimseye devretmiş değilim. Ellerimle ayaklarımı bağlamalarını, beni prangaya vurmalarını da protesto ediyorum."

Cauchon şu cevabı verdi:

— "Bundan önce başka hapisanelerden birkaç defa kaçmağa kalkıştın da ondan... Bunun üzerine yine kaçmıyasın diye biz de seni prangaya vurdurduk."

Jeanne: "Evet, kaçmağa kalkıştım, şimdi de imkân bulursam kaçarım, zaten her mahpusun hakkıdır bu," diye cevap verdi.

Sonraki oturumlarda yine yemin meselesi üzerine dönüldü. Jeanne:

— "Bir kere yemin ettim ya, bu kadarı yeter," dedi. Yeminini yenilemesi için onu zorladılar. Çünkü oturumda Cauchon onun ağzından kayıtsız şartsız bir yemin almağa çalıştı. Jeanne öfkelendi:

— "Bana bir takım şeyler sorabilirsiniz, ben de bunlara cevap vermem. Evet, gerçekten, birçok noktalar üzerinde bana sorular sorabilirsiniz, ben de size doğruyu söylemem. Hele gördüğüm görüntülerle ilgili hiçbir şeyi söyliyemem. Çünkü belki beni açıklamamağa yemin ettiğim şeyleri açıklamağa zorlıyabilirsiniz. O zaman yeminimden dönmüş olurum. İstediğiniz bu mu yoksa?"

Cauchon'un bütün ısrarlarına rağmen de Jeanne ancak dâvayı ilgilendiren şeyler üzerinde doğruyu söylemeğe razı oldu. Bu tumunu sonuna kadar değiştirmedi ve sık sık: "Bunun dâva ile ilgisi yok," dedi.

Ancak, dâvanın esasını mucizevi görüntüler ve bunların Jeanne'e verdikleri tanrısal görevler teşkil ediyordu. Genç kız da herşeye rağmen kendini bu nokta üzerinde savunmak zorunda kaldı. Bu hayalleri hangi şartlar altında gördüğüne dair kendisine inceden inceye sualler soruldu. Hattâ bir ara yargıç:

— "Aziz Michel'i de gördüm, diyorsun. Çıplak mıydı?" diye sorunca Jeanne alaylı bir şekilde:

— "Tanrının ona giydirecek elbisesi yok mu sanıyorsunuz?" dedi.

Yargıç: "Saçları var mıydı?" diye ayak direyince, Jeanne:

— "Saçlarını neden kessinler?" diye cevap verdi.

Başka cevapları arasında bunlar dahi onun mahkemede nasıl saf bir alaycılıkla hareket ettiğini göstermektedir. Daha önce Poitiers'de de kıral taraftarı bir ilâhiyatçı ona:

— "Duyduğun sesler seninle Fransızca mı konuşuyorlar?" diye sorunca Jeanne:

— "Evet. Fransızcayı sizden iyi konuşuyorlardı hem," diye cevap vermişti: Bu ilâhiyatçı genç kıza Limousin çevresinin diyeleğiyle, "dili çalarak" hitap etmişti çünkü.

Jeanne gözüne görünen hayallerin gerçekliğinde ayak diredi. Zaten duyduğu seslerin, mahkemede nasıl davranması gerektiğini kendisine söyledikleri iddiasındaydı ve bazı suallere cevap vermeden önce birkaç defa onlara akıl danışmak için mehil istedi. Sesler genel olarak ona "pervasız" cevaplar vermesini öğütlüyorlardı. Jeanne:

— "Tanrı, kırallık topraklarının yeniden ele geçirilmesi için kıralıma yardımcı olmamı buyurdu. O'nun inayeti olmasa bu işi tek başıma nasıl yapardım?" diyordu.

Bir seferinde Cauchon'u göstererek:

— "Siz ki "senin yargıcınım," diyorsunuz bana, dikkat edin! Tanrıdan görev aldım ben gerçekten, siz de kendinizi çok büyük bir tehlikeye atıyorsunuz!" diye bağırdı.

Tabiî Jeanne'a daha bir sürü başka sualler de sorulmaktaydı. Bunlar onun çocukluğuyla; ana-babasıyla; onların rızası olmaksızın Domrémy'den ayrılışıyla; o dolaylardaki perili bir çeşmenin başına sık sık gidişiyle; erkek elbisesi giyişiyle (ki duyduğu seslerin dediğini yapmış olmak için böyle giyindiğini söylemişti); Chinon'la (ki bu kasabada Jeanne daha önce hiç görmediği halde kıralı tanıyıvermişti); Paris'e yapılan hücumla (ki bunu bir yortu günü kararlaştırmıştı, bu ise günahtı)... ilgili sorulardı.

Kendisine: "Günahsız durumda mısın?" diye sordukları zaman şu cevabı verdi:

— "Öyle değilsem Tanrı beni öyle eylesin. Öyleysem, beni o halde tutsun. Günahkâr durumda olsaydım sesleri de duymazdım herhalde."

Günün birinde damdan düşer gibi ona: "Papa Hazretlerinden bahset bize. Hangisinin gerçek Papa olduğuna inanıyorsun?" diye sordular.

— "İki Papa mı var?" diye sordu, sonunda: "Roma'daki Papa'ya inanıyorum ben," diye cevap verdi.

Aslında, 1431 de bir tek Papa vardı: V. Martinius'un ölümünden sonra onun yerine usule uygun bir seçimle IV. Eugenius seçilmiş, böylelikle de o sırada Hristiyanlık âleminde görülen büyük "şia" sona ermişti. Daha doğrusu ilkin ikili, sonra da üçlü bir "şia" Kiliseyi uzun zaman ayırmış bulunmaktaydı. Kıralın tarafını tutan Kont d'Armagnac daha önce Jeanne'a bir mektup yazarak bu konuda ondan akıl danışmıştı. Şimdiyse mahkemede bu mektup kullanılarak Jeanne'ın, dinin temel hükümleriyle ilgili güç bir konuda tutumunu belli etmesi isteniyordu.

Yine mahkemede Jeanne'a; İngilizlerden yurtlarına dönmelerini istemek için onlara hitaben yazdırmış olduğu bir mektup okundu. Genç kız, mektuba sonradan eklenmiş olan bazı deyimleri düzeltti. Bunu fırsat bilerek de İngilizlerin başına yeni felâketlerin geleceği yolunda bir kehanette bulundu.

— "İngilizlerin bütün Fransa'yı elden çıkaracaklarını nerden biliyorsun?" diye sordular.

— "Duyduğum sesler söylediler bunu bana," diye cevap verdi.

— "Ne zaman olacak bu iş, belirli olarak söyle," dediler.

— "Gününü, saatini bilemem," diye cevap verince bu sözlerinin, hapisanedeki muhafızına söylediği sözleri tutmadığını belirtmeğe kalkıştılar. Bu yüzden Jeanne istilâcılara karşı beslediği derin düşmanlık duygusunu açıktan açığa söylemek zorunda kaldı. Bu ise mahkemenin kendisine karşı daha sert davranmasına yol açtı."

Büyücülük yapıp yapmadığını anlamak için Jeanne'a kılıcı, sancağı, takmış olduğu yüzüklerle ilgili sualler soruldu. Yine aynı amaçla, bir mandragora (kökü insan biçiminde olan bir bitki) kullandığını itiraf etmesi için genç kız zorlanıldı.

— "Senlis piskoposunun kısrağını almışsın, ayıp değil mi? Sonra bazı hallerde Tanrı'ya küfür de etmişsin!" gibilerden başka şeyler de soruldu. Bütün bunlar sırf ondan ihtiyatsızca cevaplar koparmak için, karma-karışık bir tarzda soruluyordu.

Hapisanedeki sorgulamalar daha sıkı, daha haince oldu. Yeni sualler sorulmadı ama eskilerin teferruatı üzerinde tekrar duruldu. Sözgelimi:

— "VII. Charles senin görevini hangi işaret sayesinde bilip anladı?" diye sordular.

Bu konuda açıklama yapmamağa yeminli olduğunu daha önce de söylemişti:

— "Yeminimden dönersem memnun mu olursunuz yoksa?" diye sordu. Genç kızın kıralı boyuna dâvanın dışında tutmağa azmetmiş olduğu görülmekteydi. Jeanne dâvanın kendisine karşı olduğu kadar, kırala karşı yöneltilmiş olduğunu da çok iyi anlamaktaydı: Bütün maksat, meşru olduğunu iddia eden bir kıralın bir büyücü karıyla işbirliği yapacak kadar alçalmış olduğunu ele güne isbat etmekti. Fakat Jeanne, kendisini kalleşçe, yüzüstü bırakmış olan hükümdarı yine de korumağa devam ediyordu. Jeanne'ın kendi canına kıymak mı istediğini, bu vesile ile Tanrı'yı inkâr mı ettiğini anlamak için, Beaurevoir'daki kaçma teşebbüsü de inceden inceye tartışıldı.

Özellikle Jeanne'ın daha önceki cevaplarını izah etmesi, genişletmesi, işlerine yeni yeni tehlikeli unsurlar sokması isteniyordu:

— "Piskopos Cauchon seni yargılarsa tehlikeye düşermiş, dedin. Maksadın neydi?" diye sordular. Şu cevabı verdi:

— "Azize Catherine bana yardım göreceğimi söyledi. Yalnız bu, hapisten kurtarılacağım mı demek; yoksa dâva sırasında kurtulmama yol açan kargaşalıklar mı olacak demek, bilemiyorum. Her ikisi de olabilir. Çoğu zaman, seslerim bana büyük bir zaferle kurtulacağımı söylüyorlar. Sonra da şöyle diyorlar: "Herşeye gönül rızasıyla katlan, seni şehid etseler bile aldırma. Cennet ülkesine gelmiş olursun nihayet."

Yargıç sordu:

— "Öte dünyada selâmete kavuşacağından, cehenneme gitmiyeceğinden emin misin?"

— "Seslerimin bana söylediklerine, selâmete kavuşacağıma inanıyorum. Daha şimdiden Cennette imişim gibi inanıyorum buna."

Yargıç: "Pek ağır bir cevap oldu bu," dedikten sonra ilâve etti:

— "Böyle bir vahiyden sonra büyük bir günah işliyebileceğini sanır mısın?"

Jeanne kendisine kurulan tuzağı hissetti. Sadece şu cevabı vermekle yetindi:

— "Bilmiyorum, ama bütün işlerimi Hz. İsa efendimize havale ediyorum."

Bunun üzerine yargıç, genç kızın geçmişte Tanrı'nın mağfiretine hak kazanmıyacak kadar büyük çapta günahlar işleyip işlemediğini inceden inceye araştırmağa başladı. Fakat Jeanne her seferinde işini Hz. İsa'ya havale ettiğini aynı azimle tekrarladı.

15 Martta yapılan beşinci tamamlayıcı sorgulamada yargıç, Jeanne'a şöyle dedi:

— "Dinî inancına aykırı bir şey yaptıysan bunu Kilisenin vereceği karara havale etmen gerekir."

Aynı emir kendisine ertesi gün de tekrarlandı. Sanık kendini herhangi bir bağ altına sokmaktan kaçınıyordu. Bu formülün altında korkunç bir müphemlik gizliydi çünkü. Kilise, genç kızın durmadan reddettiği yargıçlar mı demekti? Jeanne yalnız kendi akıl hocasına, kendisine doğrudan doğruya Tanrı tarafından hitabeden seslere güveniyordu. 17 Martta kendisine aynı sual bir daha soruldu, o da şu cevabı verdi:

— "Ben işimi beni göndermiş olan Hz. İsa efendimize, Meryem Anamıza ve cennetteki bütün mübarek aziz ve azizelere havale ediyorum. Öyle geliyor bana ki, Hz. İsa efendimizle Kilise demek, aynı şey demektir. Bunun anlaşılmıyacak, güç bir tarafı yoktur. Siz ne diye bu noktada güçlük çıkarıyorsunuz?"

Yargıç ona, gökyüzü Kilisesiyle yeryüzü Kilisesi arasındaki farkı anlattı: Gökyüzü Kilisesi Tanrı, azizler, melekler ve selâmete erişmiş ruhlardan; yeryüzü Kilisesi ise, Papa'dan, rühbandan ve bütün iyi hristiyanlarla katoliklerden meydana gelmeydi. Bu birleşik Kilise, hatâ işliyemezdi ve Kutsal Ruh

(Rûh-ül Kudüs) tarafından yönetilirdi. Jeanne'a:

— "İşlerini yeryüzü Kilisesine havale etmek istemez misin?" diye sordu.

Genç kız: "Beni kırala gökyüzü Kilisesi gönderdi," diye cevap verdi. "Bütün geçmiş ve gelecek eylemlerimi bu Kiliseye havale ediyorum. Yeryüzü Kilisesine tâbi olmağa gelince, şu anda onun hakkında hiçbir cevap vermiyeceğim."

Bunun üzerine yargıç başka sorulara geçti. Özellikle de genç kızın giydiği erkek elbisesi üzerinde durdu.

Jeanne: "Bu elbiseyi giymekten ancak seslerim emir verirlerse vazgeçerim," diye cevap verdi.

Bütün bu sorgulamaların havasına gelince, açık oturumların kimi zaman çok fırtınalı geçtikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Jeanne'ın hapiste her türlü manevralarla karşılaştığı da anlaşılmaktadır. Cauchon genç kıza kendi avenesinden birini yolladı. Bu adam Jeanne'a: "Ben senin hemşehrinim," diyerek ağzından kendisi için tehlikeli olacak lâflar almağa kalkıştı. Yine Cauchon sırdaş olarak ona kendi yardımcılarından birini gönderdi. Adam, kızcağıza, onu mahva sürükliyebilecek öğütler verdi. Son olarak, Jeanne'ın söylediği bütün sözler hemen mahkemeye bildiriliyor ve onun aleyhinde sömürülüyordu. Fakat şunu da kabul etmek gerektir ki, bu işlemler o zamanki Enkizisyon hukukuna uygun ve bu usullere daima başvurulmaktaydı.

Yargıçların ellerine yeteri kadar silâh veren sorgulamalardan sonra hava bir an için değişti: Çünkü bu dâva, hoyratlıkla sinsilikten meydana gelme acaip bir karışım olarak önümüze çıkmaktadır. 25 Martta başkanla yardımcıları, Jeanne'dan erkek elbiseleri giymemesini istediler. Bunu da babaca bir tavırla yaptılar. Genç kız bu konuda öğüt almadığını söylediği için, Cauchon ona şöyle dedi:

— "Azizelerine akıl danış istersen."

Jeanne erkek elbisesi giymezse bunun karşılığında âyinlere katılmak ve "komünyon" yaptırmağa hak kazanmış olacaktı.

Bu ilk dâvanın ikinci bölümünde, ithamnamenin maddelerine cevap vermek çetin bir iş olduğundan, Cauchon, Jeanne'a şöyle dedi:

— "İstersen burada hazır bulunanlar arasından sana bir

müdafi verelim. Bunlar yüksek rütbeli Kilise adamlarıdır, görüyorsun. Sana karşı merhametli, şefkatli davranırlar."

O zamana değin bir müdafiin yardımı sözkonusu olmamıştı. Gerçi, rafızîlik dâvalarında sanık normal olarak avukat tutamazdı ama, bu nokta da 1456 da dâva yeniden görüldüğü sırada, usul bakımından hatalı bulundu. Fakat Jeanne Tanrı'nın öğütlerinden vazgeçmek niyetinde olmadığını söyledi.

İthamnamenin yetmiş maddesinden önce bir başlangıç vardı ki, bu, maddelerin özeti halindeydi. Buna göre, Jeanne d'Arc'a yorulan suçlar şunlardı:

Büyücülük, falcılık, sahte peygamberlik, kötü ruhları çağırmak ve boş inançlara katılmak, sihirbazlık yapmak, katolik inancı hakkında kötü şeyler düşünmek, din ayrılıklığı gütmek, ahlâksızlık, kâfirlik, putataparlık, mezhep değiştirmek, dedikoduculuk ve uğursuzluk, Tanrıya ve azizlerine karşı kâfirlik, rezillik, fesatçılık, huzur ve barışı bozuculuk ve önleyicilik, savaşçılık, kana ve kan dökmeğe susamışlık, kadınlığa yaraşan utanç duygusundan yoksunluk, erkek elbisesi giymek ve savaşçılar gibi davranmak, Tanrıya ve insanlara karşı bunca suç işlemek, Tanrı ve tabiat kanunlarını çiğnemek, kilise disiplinine karşı gelmek, prensleri ve halkı doğru yoldan saptırmak, Tanrıyı hiçe sayarak kendisine saygı gösterilip tapınılmasını kabul etmek, ellerini ve elbiselerini herkese öptürmek, Tanrıya gösterilmesi gereken saygıyı ve yapılması gereken tapınışı gasbetmek...

Bütün bu suçlardan ötürü Jeanne'ın Kilise ve Devlet kanunlarına göre cezalandırılması istenmekteydi.

Bu maddelerin çoğunu sanık red ve inkâr etti, ya da işini Hz. İsa'ya havale ettiğini söyledi. Bazılarını ise tartıştı ve haklı çıktı. Sözgelimi, erkek arkadaşları ve hizmetkârları ile ilgili maddeye şu cevabı verdi:

— "İşlerimi erkeklere gördürüyordum ama, kaldığım, yahut yattığım yerlerde çoğu zaman yanımda bir kadın bulundurmaktaydım. Savaş sırasında yanımda kadın bulunduramadığım zamanlar ise giyinik ve silâhlı olarak yatmaktaydım."

31 Martta Jeanne'dan yine yeryüzü Kilisesine tâbi olması istendi. O zaman şöyle cevap verdi:

— "Ama yeryüzü Kilisesinin benden yapılması imkânsız şeyler istememesi şartiyle."

Yargıçlardan biri sordu:

— "Yeryüzü Kilisesine tâbi olman gerektiği fikrinde değil misin?"

— "Evet ama, Hz. İsa'yı herkesten üstün tutuyorum."

18 Nisan'da Cauchon'la birkaç yargıç gidip onu hapishanede ziyaret ettiler. Jeanne, belki de kendisini zehirlemeğe kalkışmaları yüzünden hastaydı. D'Estivet'nin götürdüğü bir hekim, kendisini muayene etmişti. Bu hekim "İadeî itibar" duruşması sırasında:

— "Jeanne kendisine Beauvais piskoposu tarafından gönderilen bir sazan balığını yemişti ve hastalanışının sebebini buna yoruyordu," dedi.

Ayrıca söylendiğine göre, D'Estivet, ona hakaret etmiş, "sürtük" demişti. Muhakkak olan şu ki, Cauchon ona karşı yapma bir yumuşaklık, tatlılık gösterdi. Yanında yedi tane ilâhiyatçı vardı:

— "Bunlar seni savunsunlar, içlerinden hangilerini istiyorsan, seç," diyordu:

— "Biz kendi isteğimizle Kiliseye intisap etmiş insanlarız. Ne bahasına olursa olsun, senin ruh ve beden selâmetini sağlamak istiyoruz. Bu işi de sanki kendimiz ve yakınlarımız için yapıyormuşuz gibi yapmaktayız."

Fakat beri yandan şunları da ekliyordu:

— "Ama inatçılık, toyluk yüzünden bunu kabul etmezsen, seni yüzüstü bırakırız. Bundan da senin için nasıl bir tehlike doğacağını düşün! Biz vargücümüz ve bütün sevgimizle seni böyle bir halden kurtarmağa çalışıyoruz, Jeanne!"

Jeanne şu cevabı vermekle yetindi:

— "Kendimi ölüm tehlikesi karşısında hissediyorum. Günah çıkartmak ve bir hristiyana yaraşır bir mezara sahip olmak istiyorum."

Cevap olarak kendisine ilkin söylenenlere boyun eğmesi gerektiği bildirildi. O da dâva sırasında söylediklerini bir daha teyid etti.

Aynı sahne, 2 Mayısta, mahkeme heyeti önünde tekerrür etti. Fakat bu sefer, daha şatafatlı, daha soğuk bir hava es-

mekteydi. Sanık tutumunu değiştirmemekte ayak direndiği için ona şu sual soruldu:

— "Yani sen yeryüzünde kimse, hattâ Papa hazretleri bile beni yargılayamaz, demek istiyorsun, öyle mi?"

Jeanne: "Fazla bir şey söyliyemem," diye cevap verdi.

Bunun üzerine kızı ateşte yakmakla tehdit ettiler. Papa'ya tâbi olmasını tekrar istediler.

— "Öyleyse beni Papa'ya götürün, ona cevap vereceğim. Diyeceklerim bu kadar," dedi.

9 Mayısta işkence âletleri hazırlandı ve Jeanne'a gösterildi:

— "Ruhunun ve bedeninin selâmetini sağlamak için bunları kullanmağa hazırız. Yalan-yanlış uydurmaların yüzünden kendini büyük tehlikeye attın çünkü," denildi.

Jeanne şu cevabı verdi:

— "Doğrusu şu ki, ellerimi, kollarımı kırsanız, canımı da alsanız daha fazlasını söyliyemem size. Beni ille konuşmağa zorlarsanız o zaman da daima zor kullanarak konuşturduğunuzu söylerim."

O oturumun zaptında bu konuda şöyle yazılıdır:

"Sanığın ruhunun katılaşmış olması ve verdiği cevapların niteliği dolayısiyle biz yargıçlar, işkencenin kendisine çok az faydası dokunacağından çekinerek, bu konuda daha geniş görüşmeler yapılmasına değin işkencenin geri bırakılmasına karar verdik."

Bu görüşmeler 12 Mayısta, Cauchon'un evinde yapıldı. Çoğunluk, bu kadar iyi başlıyan bir dâvanın böyle bir usul uygulanarak "muallel" bir hale sokulmasının yersiz olacağı mütalâasında bulundu. Çağırılan üyelerden yalnız üçü "sanığın ruhunun selâmeti için" kendisine işkence yapılması lehinde oy verdiler.

23 Mayısta Jeanne'a son on iki kaziye okundu ki, Paris Üniversitesi genç kızın bunlara aykırı davrandığı düşüncesindeydi. Sanık bu maddeler ve özellikle, Kilise Jeanne'a Tanrı tarafından verilen sözde buyruklara karşı geldiği takdirde onun Kiliseye itaat etmiyeceği yolunda olan sonuncusu üzerinde düşünmeğe davet edildi. Bundan da genç kızın dinî inanç konusunda devamlı bir inatla ayrılıkçılık güttüğü anlamı çıkıyordu. Jeanne bir kere daha eski sözlerinde ısrar ettiğini söyledi.

Saint-Ouen mezarlığında yapılan ve Jeanne'ın beklenmedik bir tarzda sözlerinden caymasına yol açan 24 Mayıs töreni, ortaya birtakım hukukî ve tarihî problemler çıkarmaktadır.

Bu sözden cayma, acaip şartlar altında olup bitmişe benzemektedir. Muhakkak görünen şudur ki, Jeanne, kendisine okunan kâğıtlardakilerin tam anlamını iyice kavrıyamamıştı ve kimilerine göre, bir haç işaretiyle, kimilerine göre de basit bir yuvarlakla bunu imzalamıştı. Metnin doğruluğu üzerinde dahi şüphe vardır hattâ. "İadeî itibar" dâvası sırasında, asıl metnin yerine sonradan bir başkasının konulduğu, bunun da iyice aydınlanmamış şartlar altında olup bittiği ileri sürülmüştür. Beri yandan, Jeanne ölünceye kadar hapse mahkûm edildiğine göre, bir Kilise mahkemesine gönderilmesi gerekiyordu ve zaten kendisi de bunu istemekteydi. Oysa o, İngilizlerin muhafazasına bırakılmıştı.

Bir başka bakımdan, Cauchon'un tutumunda da az çok esrarlı bir yön vardır. Birçok tanıklara göre, Cauchon o sırada, Jeanne'ın hemen ölmesini isteyen İngilizlerle anlaşmazlık haline düşmüş ve İngilizler, genç kızın sözlerinden cayışını onun hemen kabul ediverişi yüzünden kendisine takazada bulunmuşlardır. Cauchon da "rahip olarak ruhların selâmetine göz-kulak olmak zorunda bulunduğunu" söyliyerek kendini savunmuştur. Fakat karşısındakilere ayrıca: "Çok geçmeden bunu telâfi edeceğiz," de demiştir. Cauchon'un ne gibi duygularla hareket ettiğini kesin olarak söylemek güçtür. Çok acele eden İngilizlerin zıddına o, dâvanın şekil bakımından düzgün olmasını mı sağlamak istiyordu? Bu, imkânsız değildir. Fakat bu düzgünlüğü başka bakımlardan ihlâl ettiğine göre, ortada şüpheli bir taraf kalmaktadır. Kurbanına İngilizlerden daha çok acıdığına inanmakta insan güçlük çekmektedir.

Görüldüğü üzere, dâva döne dolaşa, Jeanne'ın erkek elbisesi giymesi üzerinde gelip durmuştu. IV. yüzyılda toplanan bir dinsel kurulun verdiği ve sonradan unutulan bir karar, kadınların erkekler gibi giyinmelerini yasak etmekteydi. Jeanne hapiste iken de erkek elbisesi giyiyordu. Elinin altına bir erkek elbisesi konulmuş, o da bunu almıştı. Ona bu tu-

zağı İngilizler mi kurmuşlardı? Bu işte Cauchon'un da suç ortaklığı var mıydı? Her ne olursa olsun, Jeanne, sözünden caydığı sırada yaptığı vaitleri tutmamış sayılmak üzereydi. Hangi sebepler dolayısiyle böyle davranmıştı? Birkaç sebep olsa gerek. Erkek elbisesi onu, ırzına geçilme tehlikesinden daha iyi koruyordu. Ayrıca genç kız, yargıçlarını, kendisinin âyinlerde bulunmasına müsaade etmemek ve hep prangaya vurulu tutulmak dolayısiyle, yaptıkları taahhütlere saygı göstermemekle suçlamaktaydı. 28 Mayısta Cauchon'a şöyle demişti:

— "Prangaya vurulmaktansa ölmeyi yeğ bulurum. Fakat âyine gitmeme müsaade olunur, prangalarım çıkarılır, usule uygun şekilde hapsim cihetine gidilir, yanıma bir kadın verilirse, ben de güçlük çıkarmam ve Kilisenin isteklerini yerine getiririm."

Sonra, Cauchon'un kendisine: "Perşembeden beri seslerini yine duydun mu?" diye sorması üzerine içini boşalttı ve daha önemli bir sebebi açıkladı:

— "Tanrı, canımı kurtarmak için sözümden dönmekle çok fena hareket ettiğimi, böylece bir ihanet işleyip cehennemlik durumuna düştüğümü Ste. Catherine ve Ste. Marguerite'in aracılığı ile bana bildirdi," dedi.

Bu dönüş üzerine bütün dâva yeniden başlamış olmaktaydı. Kadın olan Jeanne, bir an için korkuya kapılmıştı. Şimdiyse kendini toparlamaktaydı. Olup bitenleri iyice bilemiyordu ama, gözüne hayaller göründüğünü inkâr etmek de istememişti:

— "Bütün yaptıklarımı ateşte yakılmak korkusu yüzünden yaptım. Çilemi bir defada doldurayım ve sizin hapis cezanıza daha fazla katlanmaktansa, hemen öleyim daha iyi," demiş ve şunları eklemişti:

— "Siz beni sözlerimden dönmeğe zorladınız ama, ben Tanrı'ya ve dinî inanca karşı hiçbir davranışta bulunmuş değilim. Sözümden dönmem için bana okuttuğunuz kâğıttakilerden, bir şey anlamadım. O sırada da Hz. İsa efendimizin hoşuna gidecek olanlar hariç, hiçbir sözümden dönmemek arzusunda olduğumu söyledim. İsterseniz yine kadın elbisesi giyerim, ama geri yanı için tutumumu değiştirmem."

Cauchon: "Biz de bundan birtakım sonuçlar çıkarırız,"

diye cevap verdi. Söylendiğine göre, Cauchon, kapıda bekliyen İngilizlere de şöyle bağırmıştı: "Tamam! Yola geldi!"

Ertesi gün de mahkemede Jeanne'ın hangi şartlar altında yeniden yanlış yola saptığını anlatmıştı: Sözlerinden cayışını takibeden gece ve günler sırasında sanık yine şeytanın avucuna girmiş ve seslerini yeniden duyduğunu söylemişti. Yargıçlar bu söylentileri duyunca onu ziyarete giderek erkek elbisesi giydiğini görmüşler ve yeniden rafızîliğe sapmış olduğunu tesbit etmişlerdi. Buna göre, hazır bulunan kırk kadar yargıcın oybirliğiyle, Jeanne hakkında hukukun ve aklın emrettiği işlemin yapılması uygun olacağı kararlaştırıldı. Bu kırk kişiden kimisi sonradan, "iadeî itibar" dâvası sırasında, Jeanne'ın lehinde tanıklık ettiler ve uğradığı korkunç âkıbet dolayısiyle üzüldüklerini söylediler, ki bu da havanın değişmesi ve beşer tabiatinin kararsızlığı, dönekliği ile izah edilebilir. Fakat yeniden rafızîliğe sapanlar için Kilise hukuku yine de sert ve kesin hükümler taşımaktaydı.

29 Mayısta Jeanne mahkemeye getirildi, kendisine yeniden hak yolundan saptığı, aforoz edildiği ve râfızî sayıldığı bildirildi. 30 Mayısta da genç kız cismani makamlara teslim edildi.

Jeanne odun yığını üzerine sırtında bir gömlek; başında uzun, sivri bir külâhla çıktı. Külâhın üstünde "Rafızî, dönek, putatapar" sözleri yazılıydı. Ölmeden önce herkesten, hattâ yargıçlarından ve İngilizlerden dahi af diledi: "İyi ya da kötü, bütün yaptıklarımda kıralımın hiçbir zaman, hiçbir etkisi olmamıştır," dedi. Sonra: "Seslerim beni aldatmadılar!" diye bağırdı. Böylece kendisine vaadedilen kurtuluşun ölüm demek olduğunu anlatmak istiyordu herhalde. İsa'nın adını anarak son nefesini verdi.

Odun yığınının üstündeyken söylediği ve bize kadar gelen sözlerinde şaşırtıcı tezatlar vardır şüphesiz. Fakat, bunların gerçeklikleri muhakkak olmadıktan başka, böyle şartlar içinde can veren bir kurbandan da sağlam, mantıklı bir insicam beklenemez.

Cismanî adalet rafızîlik dâvalarında ancak hükmü yerine getiriyor ve bunu da hemen yapıyordu. Bütün rolü bundan ibaretti. Cismanî yargıcın, hükümlünün işlediği suçun ne

olduğunu bilmesi gerekli değildi. Hal böyleyken, "iadeî itibar" dâvası sırasında Jeanne d'Arc'ın cismanî mahkemece verilmiş bir ilâm gereğince, idam olunmadığı ileri sürülerek itirazda bulunulması hayrete değer. Tuhafı şu ki, 1452 de Rouen'da yapılan hazırlık soruşturması sırasında tanıkların üzerinde sorguya çekildikleri maddelerden biri de, bu konuda cismanî adalet tarafından verilmiş bir mahkûmiyetin bulunmayışı ile ilgilidir. Ancak, dâvacıların dilekçesinde bulunmayan ve "iadeî itibar" ilâmında da sözü geçmiyen bu itiraz, hukukî bakımdan mesnetli miydi acaba?

Herhalde şöyle bir acaip hal de var ki, Jeanne, Kilise topluluğundan çıkarılmış, aforoz edilmiş olmakla beraber dinî telkin ve törenlerden yine de yoksun bırakılmamıştı. Gerçi bunlar kendisine hemen o sabah, karar henüz kendisine okunmadan önce yapılmıştı ama, karar metninin sonunda: "Tövbekâr olduğunu gösteren gerçek işaretler belirdiği takdirde kendisine tövbe ve istiğfarla ilgili dinî telkin ve törenlerin yapılmasına karar verilmiştir," denilmekteydi. Şu da var ki, Jeanne'a dinî telkinler yapılmadan önce kendisinden yalnız Tanrı'ya inandığını ve seslerinin kendisini aldattıklarını söylemesi istenmişti. O da heyecanı arasında buna razı olmuştu. Demek oluyor ki, sırf ruhunun selâmeti adına son anda ondan, sözlerinden ikinci defa cayması gibi bir şey koparılmıştı.

Kararda cismanî adaletin Jeanne'a karşı hoşgörür davranmasının rica olunduğu da yazılı idiyse de, bu sırf şekil bakımından böyleydi ve hiçbir değeri yoktu. Çünkü Kilise her zaman rafızîlerin yakılmasını emredegelmişti. Sonunda Jeanne'ın külleri Seine nehrine atıldı.

Halkın idam sırasındaki tutumu üzerine sonradan yapılan birçok şehadetler bu yüzden merhamet, üzüntü ve pişmanlık duyulduğunu göstermiştir. Söylendiğine göre, Cauchon'un kendisi bile ağlamıştır. İngilizler de bir azizenin yakılmış olduğunu gûya söylemişlerdir. Bu anlatılanlar, insanda şüphe uyandırmaktadır. Muhakkak olan şu ki, mahkûmiyet kararı Fransa'da hiçbir âni heyecn uyandırmamıştır. Hattâ VII. Charles'ın sarayında herkese bu iş hakkında sözetmemeleri emrolunmuştur. Fakat beş yıl sonra Orleans'da sahtekâr bir kadın yakalandı: Kendisinin Jeanne d'Arc olduğunu, odun yığınının üzerinden mucizeli bir şekilde kaçtığını iddia ediyordu.

Bu kadının ve söylediği sözlerin uyandırdığı tepki, hiç değilse Orleans'ta bu kahraman kızın hâtırasının unutulmamış olduğunu göstermekteydi.

Fakat VII. Charles'ın kudreti sağlamlaşınca, dâvanın yeniden görülmesinde çıkarı olduğunu o da anladı. Bir büyücüyü yardıma çağırmış olmak gibi bir şüphe yüzünden kırallık otoritesini zaafa düşürmek istemiyordu. Kıral Rouen'a 1449 da girmişti. Demek oluyor ki, bundan böyle elde gerekli imkânlar vardı. Birkaç ay sonra Kıral, müşaviri Guillaume Bouillé'yi bir soruşturma yapmakla görevlendirdi. Bouillé henüz hayatta olan mahkeme üyelerini, zabıt kâtiplerini, mübaşiri, birçok tanıkları sorguya çekti ve kırallık meclisine kesin bilgiler sundu. İki yıl sonra Papalık elçisi olan Kardinal d'Estouville de bir soruşturma açtı. Fakat siyasî birtakım güçlükler yüzünden Papa V. Nicolaus'un kıral VII. Charles'la arası açık olduğundan, bu konuda uzun zaman çekindi. Ancak 1455 de Papa olan III. Calixtus, "iadeî muhakeme" ye razı oldu. Jeanne d'Arc'ın annesi o sırada Orléans'a çekilmişti. Kadıncağıza, kızının itibarının iadesi için dâvaya yeniden bakılmasını isteyen bir dilekçe yazdırıldı. Böylelikle kıral şahsen işe karışmamış oluyordu. III. Calixtus dilekçeyi kabul etti. Hemen Reims Piskoposuyla Paris ve Coutances Piskoposlarına emirler verildi. Fransa enkizitörü Jean Bréhal de bunlara katıldı. Bu emirlerden anlaşıldığı üzere, Jeanne d'Arc aleyhinde açılan ilk dâvada savcı rolü oynayan D'Estivet ile Beauvais piskoposu Cauchon. bu işte özellikle hedef tutulmaktaydı. Bu yazışmalarda Jeanne'ın sözlerini ve fiillerini Papalığın da incelemesini istediği, fakat bu konudaki bütün gayretlerinin boşa gittiği belirtilmekteydi. Zaten dilekçeden anlaşıldığına göre, genç kızın kendi tutumu da onun suçsuzluğunu ve dâvanın hükümsüzlüğünü meydana koymakta, güvenilir belgeler ise mahkûmiyet kararının haksızlığını göstermekteydi.

Dâva 7 Kasım 1455 günü Paris katedralinde büyük bir törenle başladı. Sonra mahkeme heyeti Rouen'a gitti. İşini de ancak 7 Temmuz 1456 da, bir iptal kararı vererek bitirdi. Cauchon ölmüştü ama. mirasçıları, piskoposun halefi ve Enkizitör yardımcısı Jean Le Maistre'in halefi dâvalı olarak çağırılmışlardı. Savcı ödevi gören Jean D'Estivet'nin halefi de

çağırılmış bulunmaktaydı. Fakat bunların hiçbiri duruşmaya gelmediler.

Kararın gerekçesindeki sebeplerden pek azı hukukî bir önem taşımaktadır. Ancak, kararda, hileli bir şekilde "imâl" edilen on iki kaziyenin de sözü geçmekteydi. Ölen kızcağız aleyhinde verilen kararlara dayanak olan bu kaziyelerin, görülen sözde dâvanın fâsit, hileli, iftira dolu, haince ve dürüstlükten uzak bir özeti olduğu ilân edildi. Bunlar nakıs, ref ve iptal olundu. Beri yandan, Jeanne'ın Papa'nın otoritesine başvurma yolunda ileri sürdüğü istekler üzerinde de duruldu. Genç kızın gûya sözünden döndüğünün sahte ve yapmacık olduğu, onun ağzından bu ikrarın cellât önünde, zor ve korku kullanılarak ve odun yığınının yarattığı tehdit havası içinde alındığı belirtildi. Bu şartlar altında mahkeme, evvelce verilen kararı hükümsüz sayıp iptal ediyor, Jeanne'la ailesinin namus ve şereflerine hiçbir suretle halel gelmemiş olduğunu belirtiyordu.

Duruşma sırasında birtakım olaylar da aydınlandı. Yalnız, yapılan bütün şehadetleri tenkidsiz karşılamak da sözkonusu olamaz. Yirmi beş yıl önce Jeanne'ın mahkûm edilmesi nasıl önceden kararlaştırıldıysa, genç kıza itibarını iade konusu da yine böylece, önceden kararlaştırılmış bulunmaktaydı. Dâva bu sefer sadece tersine cereyan ediyordu. Resmî makamlarla kamu oyu'nun fikirleri değişmiş bulunduğundan, iadeî itibar işinde herkes, çorbada tuzu olsun istiyordu. Nitekim eskiden Jeanne'ı suçlamış olan birçok kimseler, sonradan onun lehinde tanıklık ettiler. Hukuk bakımından her iki halde de sırasına göre gayretkeşlik yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, bazı tanıklar, Jeanne sivil makamlar tarafından da açıkça mahkûm edilmediğine göre, onun idamını usulsüz bulmuşlardı. Başkaları ise rafızîlik konusundaki nihaî dâvanın gerekçesi olarak ancak Jeanne'ın erkek elbisesi giymesinin ileri sürüldüğünü, bunun Kilise kanunlarına aykırı olduğunu ve müsebbiplerinin "kısasa kısas" cezasına hak kazandıklarını ileri sürdüler! Çok kimseler de Jeanne'ın, dâvanın Papalıkça incelenmesini isteyen, fakat yargıçlar tarafından gözönüne alınmayan talebi üzerinde durdular. Ancak, rafızîlik konusunda bir üst merci nezdinde itiraz hakkı Kilise mevzuatında oldukça şüpheli bir haldeydi. Nitekim, "iadeî itibar" ilâmı da bu konuda, çok ihtiyatlı terim-

ler kullanmıştır. Bundan anlaşıldığına göre, Jeanne'ın Papalık otoritesine başvurmak için yaptığı talepler karşısında onun rafızî olarak mahkûm edilmesi imkânsızdı. Fakat ilâm, sanığın bir üst merci tarafından yargılanmağa hakkı olduğunu açıktan açığa belirtmemektedir.

Aslında, Cauchon'la yardımcılarının Jeanne d'Arc hakkında besledikleri hınç ne olursa olsun, kabul etmek gerektir ki, bunlar genel olarak yargılama usullerini zorlamamışlar, enkizisyon dâvalarının çerçevesi içinde kalmışlardı. Fakat bu nokta, 1431 de görülen ilk dâvanın adaletsizliğinden ve Jeanne'ın kazandığı şeref hâlesinden hiçbir şey eksiltmez. Sadece şunu anlatır ki, o çağda Devlet aleyhine işlenen suçlarla ilgili hukuk, esnek olduğu kadar da barbarcaydı.

I. CHARLES STUART

İngiltere tarihinde derin iz bırakmış olan bir siyasi dâva, Stuart hânedanından I. Charles'ın ölüme mahkûmiyeti ve idamı ile sonuçlanan dâvadır. Fakat Kıraldan önce, onun gözdeleri ve bakanları olan Lord Strafford'la Canterbury Başpiskoposu Laud da yargılanıp idam edilmişlerdi.

Charles Stuart, İskoçya'daki Dumferline'de 1600 yılında doğdu ve 1625 de I. Charles adıyla tahta çıktı. Kıral bir yandan (bir Fransız prensesi ve XIII. Louis'nin kızkardeşi olan) karısı Henriette'in, öbür yandan bakanları Strafford ve Laud'un etkisi altında kalarak, memleketi zorbaca idareye başladı.

Bu idare biçimine *"thorough"*, yani, otoritenin kayıtsız şartsız savunulması denilmekteydi ki, bir adı da "mutlakçılık" tır. Kıral bu yüzden çok düşman kazandı. Aklına estiği gibi saltanat sürmek için Parlâmentoyu dağıtmak istedi, ama başaramadı. Dağılmayan Prlâmento, "uzun dönemli Prlâmento (Long Parliament)" adını aldı, Kıralın icraatını felce uğratmak, onu sıkıntıya sokmak için, kendisine gönderdiği vergi kanunlarını redde devam etti.

Kıralın tarafını tutan "Atlılar (Cavaliers)" ile Parlâmentonun tarafını tutan ve -saçlarını kestiriş biçimleri dolayısiyle- "Yuvarlak Başlılar (Round Heads)" diye adlandırılan milisler arasında çarpışma başlayınca, memleket içsavaşa sürüklenmiş oldu.

İhtilâlde Lord Thomas Fairfax, faal bir rol oynamaktaydı: Nitekim Kıral I. Charles'ı Naseby'de yendi. Sonradan ihtilâl hareketinin başına Oliver Cromwell geçti.

Kıral Charles, yenilince İskoçya'ya kaçtı ama, bir kalleşlik sonucunda Cromwell'e teslim edildi. Beri yandan, kıralın zorbaca idaresini destekliyen Strafford 1641 de, Canterbury Başpiskoposu Laud da 1645 de idama mahkûm edildiler.

Strafford da, Laud da adına *"impeachment"* denen yar-

gılama usulüne dayanılarak mahkemeye verildiler. XVII. yüzyılda *"impeachment"* Parlâmentonun, istemediği bir bakandan kurtulmak için başvurduğu en iyi çareydi. O çağda henüz bakanların siyasî sorumluluğu diye bir şey olmadığından, kıral bakanlarını istediği gibi seçmede ve Parlâmentonun muhalefetine rağmen onları muhafazada serbestti. Fakat buna karşılık, Parlâmento, bakanlar aleyhinde ceza dâvası açma hakkına sahipti.

"Impeachment" adlı yargılama usulüne göre, Avam Kamarası suçlayıcı, Lordlar Kamarası da yargılayıcı durumundaydı.

Strafford da, Laud da duruşmalarında kendilerini savunmak için kıralın emirlerini yerine getirdiklerini, kanunsuz dahi olsalar bunları yerine getirmenin bir suç olmadığını ileri sürdüler.

Bunun üzerine iki sanık hakkında *"bill of attainder"* usulüne başvuruldu. Bu, "makable şâmil" bir kanunun Parlâmentoca kabulünden ibaretti. Bu sayede sanığın geçmişte yaptığı bir iş suç haline geliyor, buna da -hemen daima ölüm olan- bir ceza tesbit ediliyordu. Parlâmento, egemenliğine dayanarak, bu kanun gereğince bir mahkûmiyet kararı verebilmekteydi. XV. yüzyıl sonundan beri başvurulan bu usul, Tudor hânedanının çok işine yaramıştı. Ya kaçmış olanlara, ya da ceza yargı usullerinin titizlikleri dışında tutulmak istenen kimselere karşı kullanılıyordu.

Suçlayıcı durumunda olan Avam Kamarası iki sanık hakkındaki *"impeachment"* i "bill of .attainder" şeklinde değiştirince, sanıkların kanunun çıkışından önce işledikleri fiiller de bunun kapsamına girmiş oldu. Ancak, kanunun yürürlüğe girmesi için kıral tarafından onaylanması gerekmekeydi. Fakat kıral, sanıklar hakkındaki *"bill of attainder"* i reddetmeğe de, onları affetmeğe de cesaret gösteremedi. Oysa, Strafford'a:

— "Merak etme, saçının bir teline dahi dokunamazlar," demiş, bir ara onu hapisten kaçırtmağı da tasarlamıştı.

Bu durum karşısında her iki bakan da idama mahkûm oldular, kaderlerine boyun eğdiler ve mertçe öldüler.

Kıral ihtilâlcilere böyle iki kurban vermekle kendi kellesini kurtaracağını sanıyordu ama, işler, umduğu gibi cereyan

etmedi. Tersine, Parlâmento daha sert bir tavır takındı.

Bunun üzerine kıral utanıp sıkılmayı bir yana bıraktı, cüreti ele aldı: Muhalefet şeflerini tevkif için muhafızlariyle birlikte Avam Kamarasına girdi. Aynı gün, Londra'da ihtilâl patlak verdi. Kıral da başkenti kaybetti. Çünkü Londra milisi onun emirlerini dinlemeğe yanaşmadı ve üstelik, Parlâmentonun korunması işini kendi üzerine aldı. Bunun üzerine ötedenberi "Atlılar (Cavaliers)" diye adlandırılan ve köylerdeki toprak sahiplerinin yönettikleri taşra milisleri kıraldan yana oldular. Birkaç yıl süren savaştan sonra, Cromwell "Atlılar" partisini yendi. Kıral İskoçya'ya kaçmış, fakat Cromwell'e teslim edilmişti.

I. Charles 1649 da Lordlar Kamarası tarafından değil, özel bir Adalet Kurulu tarafından yargılandı. Bu Kuruldа subaylarla birlikte birçok Parlâmento mensupları da vardı. Böylece, sadık bendelerinden sonra kıralın kendisi de mahkeme huzuruna çıktı.

I. Charles'ın saltanatı 1625 te çok mutlu bir şekilde başlamıştı ama, kıral daha ilk aylarda Avam ve Lordlar Kamaralariyle ve milletin bir kısmiyle anlaşmazlık haline düşmüştü. Bu anlaşmazlık sonradan hissedilir şekilde artmış ve iki tane içsavaşla sonuçlanmıştı. Birincisi 1642 den 1647 ye kadar sürmüş, zaman zaman Parlâmento ile sonuçsuz kalan birçok müzakereler yapılmıştı. İkinci içsavaş ise 1648 de başlamıştı. Yenildikten sonra İskoçyalılara sığınıp onlar tarafından Cromwell'e teslim edilen kıral, o sırada Wight adasında mahpus bulunuyordu. Oradan başka bir şatoya, daha sonra Windsor şatosuna nakledildi.

Parlâmentoda Cromwell'in yönettiği bağımsızlar, "presbytarian" lara baskın çıkmışlardı: Bunlar, ilkin kıralın hasımları iken sonradan uzlaşma yoluna sapmış bulunuyorlardı. 6 ve 7 Aralık 1648 günleri Cromwell Avam Kamarasını tasfiye etmişti. 12 ve 13 Aralık günleri de Avam Kamarası, Lordlar Kamarasına danışmak zahmetine dahi katlanmaksızın, evvelce barış lehinde verilmiş olan oyları iptal etmişti. Kolu kanadı kırık halde olan Avam Kamarası 23 Aralıkta I. Charles'ı adalet huzuruna sevke karar verdi. Kendisine yorulan suçları tesbit işiyle bir Komite görevlendirildi. Kamaranın bazı üyeleri bu tedbire karşı durmuşlar, kıralın sadece tahttan in-

dirilmesini istemişlerdi. Dışarıda da bu yönde oldukça kuvvetli bir hareket vardı ve bu, Cromwell'in bazı iş arkadaşlarına da bulaşmıştı. Fakat Cumhuriyetçiler, yani Cromwell partisi, milletin haklarının resmen teyidi için açık bir yargılama yapılmasını istemekteydiler.

Ancak, ortada I. Charles'ın mahkûm edilmesini sağlıyacak bir kanun yoktu. Hattâ Parlâmentonun kırala karşı olan durumu, daha sonra Fransız İhtilâl Meclisinin XVI. kıral XVI. Louis'ye karşı olan durumundan bambaşkaydı. XVI. Louis'yi mahkûm etmek için Fransız İhtilâl Meclisi, kıralın çiğnemiş olduğu 1791 anayasasını kendine destek yapabilir ve onun -kanun yasağına rağmen- düşmanla anlaşıp işbirliği yapmış olduğunu ileri sürebilirdi.

Gerçi, I. Charles da Parlâmentonun uyuşma halinde hareket eden üç kolunun -yani, Avam ve Lordlar Kamaralariyle kıralın- egemenliği üzerine kurulu İngiliz "teamülî" anayasasını çiğnemişti şüphesiz, ama o çağda vatana ihanet kavramı yalnız hükümdarın kendisinin zararına olarak işlenmiş fiilleri hedef tutmaktaydı. Onun için Avam Kamarası hukuk bakımından yine de az-çok titizlik göstererek I. Charles'ın Parlâmentoya karşı savaş açmak suretiyle vatana ihanet etmiş olduğunu ileri sürdü. Yalnız bunun "makable şâmil" olma hususu pek savunulur gibi değildi. Sonra, bir de bu dâvaya hangi yargı merciinin bakacağı meselesi vardı. Lordlar Kamarasının bakması sözkonusu olamazdı, çünkü Avam Kamarası uzun zamandır Lordlar Kamarasıyla çatışma halindeydi ve kala kala da on iki üye kalmıştı.

Bununla birlikte, 2 Ocak 1649 günü ona yine de verilen karar bildirildi: Bunun gereğince üç yargıç tâyin ediliyordu. Bunların yanına temsilciler de veriliyordu ki, bunlar jüri görevini yapacaklardı. Bu metin karşısında Lordlar Kamarası esas bakımından muhalif kaldı. Manchester:

— "Kıralı vatan haini saymak, kırallığın temel kanunlarına aykırıdır. Kıral olmadan Parlâmento olamaz. Şu halde kıral da Parlâmentoya ihanet edemez," dedi.

Northumberland da:

— "Savaşa kimin başladığını bilmek noktasında ben kendi hesabıma mütabık değilim. Henüz kesinlikle belli olmamış bir olayı ihanet kılığına sokmak mânasız olur," diye itirazda bulundu.

Oybirliği ile gösterilen, fakat kendisinin pek de hesaba katmadığı bu direnme karşısında Avam Kamarası, 3 Ocak günü yeni bir karar verdi: Bununla, teşekkül tarzı, epey başka olan bir Adalet Divanı kuruluyordu. Bu Divanda yargıç ve jüri üyeliği görevlerini aynı anda ifa edecek olan 135 üye vardı. Avam Kamarası kıralı yargılamıyacaktı ama, bu yargı organında Parlâmento da geniş ölçüde temsil edilecekti. İçinde 6 Lord, 3 Başyargıç, 11 Baronet, 10 Şövalye, 6 Londra Alderman'ı (yargı yetkisini haiz belediye memuru) ve partinin Avam Kamarasıyla şehirde ve ordudaki bütün önemli kişileri vardı.

Lordlar cevap vermekten çekiniyorlardı. Avam Kamarası bunu zaten önceden kestirmişti. Onun için 4 Ocak günü, milleti temsil ettiği için onun en yüksek iktidarını da kendi elinde tuttuğuna karar verdi: Kıralın ve Lordların iradesi ne şekilde olursa olsun, kendisinin "kanun" dediği nesnede kanun kuvveti vardı. 6 Ocak günü de bir emirname değil, bir kanun kabul etti (Çünkü emirname ilkin Avam ve Lordlar Kamaralarının iştirâki olmaksızın kıral tarafından alınmış bir karar anlamına gelmişken, içsavaştan beri kıralın iştirâki olmaksızın Avam ve Lordlar Kamaraları tarafından alınmış bir karar anlamına gelmeğe başlamıştı). Bu kanun gereğince Kamaralar tarafından kurulan Adalet Divanı, dâvanın hazırlıklarına başlamak üzere vakit geçirmeden toplanacaktı. Kanunun metni kırala yorulan suçları hâtırlatmakla beraber, bu sefer dâvanın anayasa ve kanun bakımından olan yönü üzerinde değil de, politik yönü üzerinde ayak diriyordu ve şu düşünceyi belirtmekteydi: Bir millet tek bir adamın iradesine tâbi tutulamıyacağı gibi, o adam tarafından sürekli bir kargaşalık hali içinde de bırakılamaz.

Divan 8 Ocak - 19 Ocak arasında gizli oturum halinde toplandı. Kendisine başkan olarak John Bradshaw'ı seçti ki, bu adam, kıralın dâvasını sonuna kadar götürmeğe kararlı nâdir hukukçulardan biriydi. Savcılık makamına John Cook getirildi. Fakat toplantıya topu topu 58 üye katılmış, bunların dışındakiler ise sadece muhalif olduklarını söylemek için gelmişlerdi. Muhakkak olan şu ki, sanık, soruşturma bâbında sorguya çekilmedi. Kıralın 20 Ocak günü Westminster Hall'de Divan huzuruna çıkması kararlaştırıldı.

O gün yoklama yapılınca yalnız altmış sekiz yargıcın ha-

zır bulunduğu anlaşıldı. İhtilâlin başında faal bir rol oynayıp I. Charles'ı Naseby'de yenmiş olan Parlâmento ordusu şefi Lord Thomas Fairfax da gelmemişti. Nitekim, dinleyiciler arasında olan karısı, birkaç gün sonra şöyle bağıracaktı:

— "Kocam aklı başında adamdır, onun için gelmedi!"

Kamu oyu'nun çoğunluğu kıraldan yanaydı: Kıralın kişiliğine karşı gösterilen saygı henüz ayaktaydı. Divan üyeleri kargaşalıklar çıkması ihtimali karşısında kaygıya kapılmaktan geri durmuyorlardı. Beri yandan kıralın, daha ilk başta, kendisinin hangi otoriteye dayanılarak yargılandığını soracağını da gayet iyi anlıyorlardı.

Divan üyeleri arasında yer almış bulunan Cromwell, onlardan bu konudaki cevaplarını hazırlamalarını istemişti. Cevap formülü de cumhuriyetçi Henry Marten tarafından hazırlanmıştı. Kırala:

— "Parlâmento halinde toplanan komünlerle İngiliz milleti adına..." diye cevap verilecekti.

Bu Marten, Parlâmentoda kıralın şahsına hücuma ilk cesaret edenlerden biriydi.

Askerler kıralı, Divanın huzuruna getirdiler. I. Charles, şapkasını çıkarmadan kendisi için hazırlanan koltuğa oturdu, mahkemeye sert sert baktı ama, bir şey söylemedi.

Başkan Bradshaw ayağa kalkarak:

— "Parlâmento halinde toplanan İngiltere "common (komün)" ları, işlediği suçlar dolayısiyle kıral hakkında kovuşturma yapmağı kararlaştırmışlardır," dedi ve ithamnameyi okuması için sözü savcı John Cook'a verdi.

Kıral, elindeki bastonla omuzuna vurarak savcıyı susturmak istedi. Baston düştü, ama kimse onu yerden almadı. Kıral da bastonunu kendisi yerden almak zorunda kaldı. Sonra ithamnameyi tevekkülle dinlemeğe başladı. Yalnız bunda kendisinin "vatan haini" diye vasıflandığını duyunca bir kahkaha kopardı.

İthamnamede yeni bir şey yoktu ve şöyle denilmekteydi:

"Memleketi mevcut kanunlara göre -başka türlü değil desınırlı bir iktidarla idare etmekle görevli olan İngiltere kıralı Charles Stuart, yalnız kendi iradesinden ilham alan mutlak ve müstebit bir otorite kurmağa kalkışmıştır. Bu düşün-

cenin peşinde koşarak Parlâmentoya ve onun temsil ettiği halka savaş açmıştır."

Sonra kıralın ilk içsavaş sırasında silâhlı olarak göründüğü bütün durumlar anlatılmakta, kendisi ikinci içsavaştan da sorumlu tutulmakta ve bu savaşın başarısını sağlamak için yabancılarla anlaştığı ileri sürülmekteydi (ki bu da zaten doğruydu: Çünkü Charles, Fransa ile Hollanda'dan yardım istemişti). Sonuç olarak kıralın iki içsavaş boyunca millet aleyhine işlenen veya işlenmesine yol açılan bütün ihanetlerden, katillerden, yangınlardan, soygunlardan, yakıp yıkmalardan, zarar-ziyanlardan suçlu olduğu bildirilmekteydi.

Okuma işi bitince başkan, kırala:

— "Ne cevap vereceksiniz?" diye sordu.

Bunun üzerine Charles mağrur bir tavırla Divanın yetkilerine itirazda bulundu, sonra şöyle devam etti:

— "Daha yakın zamana kadar ben, Wight adasında, iki Kamara ile müzakere halindeydim. Bir andlaşma da imzalanmak üzereydi. Şu halde hangi meşru otorite adına (çünkü dünyada haydutlarla hırsızlarınki gibi birçok gayrimeşru otoriteler de vardır), ve hangi maksatla olduğunu bilmeksizin, birdenbire oradan niçin alınıp buraya getirildiğimi sizlerden soruyorum. Bu meşru otoritenin ne olduğunu öğrendiğim zaman size cevap veririm."

Bradshaw şu karşılığı verdi:

— "Buraya geldiğiniz zaman Divan tarafından size söylenenlere dikkat etmiş olsaydınız bu otoritenin ne olduğunu öğrenirdiniz. Bu otorite, kırallığına seçilmiş olduğunuz İngiliz milleti adına sizden, kendisine cevap vermenizi istiyor."

Kıral bu sözlere hemen itiraz etti:

— "İngiltere kıralı seçimle tahta çıkmaz," dedi. Haksız da değildi. Sonra şöyle devam etti:

— "Ben de herhangi bir kimse kadar Avam Kamarasının haklı imtiyazlarını destekliyeceğim; ama, lordlar nerede? Parlâmentonun teşekkülü için Lordların da bulunması gerek ama, ben, onları göremiyorum. Sonra bir de kıral lâzım. Kıralı Parlâmentosuna getirmek diye buna mı denir?"

Bradshaw, çıkmaza saplanan bu çatışmaya şu sözlerle son verdi:

— "Otoritemiz hakkında söylediklerimiz sizin için yeterli

değilse, bizim için yeterlidir. Bu otoritenin, Tanrının ve kırallığınki üzerine dayandığını biz biliyoruz."

Sonra mahpusu dışarıya çıkarttırdı ve oturumu -ertesi değil de daha ertesi gün olan- pazartesiye bıraktığını bildirdi. Yargıçlar işlerini bitirmekte acele ediyorlardı ama, İngiltere gibi çok sofu bir memlekette Divanın pazar günü toplanması sözkonusu olamazdı.

22 Ocakta kıral yine Divanın huzuruna çıkarıldı. Başkan, herkesten tam bir sessizlik istedi, ama kıral yine de alkışlarla karşılandı. Uyrukları ona itaatten büsbütün vazgeçmiş değillerdi, üstelik onun zarif ve gururlu vekarı, herkesi yine de etkisi altında tutmağa devam ediyordu.

Kıral bu sefer de aynı konuda, fakat daha uzun konuştu:

— "Ben de hürriyetin öncüsüyüm," diyordu. "Benim dâvam bütün vatandaşları ilgilendirir: Çünkü keyfî bir otorite ile bütün vatandaşların canları da, malları da tehlikeye girebilir."

Aynı inatlı tartışma yeniden başladı. Sonunda başkan Bradshaw, kırala sadece (efendim anlamına) "Sir" diye hitap ederek şunları söyledi:

— "Ne siz, ne de başka hiç kimse Divanın yargılama yetkisine itirazda bulunamazsınız. O, burada İngiltere komünlerinin otoritesine dayanarak toplanmış bulunmaktadır. Siz ve bütün selefleriniz de onun otoritesi karşısında sorumlu bulunmaktasınız."

Kıral: "Reddediyorum, bir emsâl gösterin bana..." dedi.

Bradshaw öfkeyle ayağa kalktı:

— "Biz sizin sorularınıza cevap vermek için toplanmadık. Size birtakım suçlar yoruluyor. "Suçluyum", ya da "suçlu değilim" deyin, o kadar!" diye bağırdı.

Fakat Charles ayak diremekte devam ettiği için Bradshaw onu yine dışarıya çıkarttırdı. Kıral, halkı tanık tutarak şöyle dedi:

— "Unutmayın: İngiltere kıralı, milletinin hürriyeti lehinde göstereceği sebepleri bildirmesine imkân verilmeden mahkûm ediliyor!"

Birçok sesler buna: "Tanrı kıralı korusun!" diye cevap verdiler, ama kimileri de: "Adalet isteriz, adalet!" diye bağırdılar.

Ertesi 23 Ocak günü aynı sahneler tekerrür etti. Ama öfkeye kapılmış olan subaylarla askerler, kıral lehindeki bağırışları, kıral aleyhinde bağıranak bastırmağa çalışıyorlardı. Ama yine de kıral oturumdan çıkarken bir muhafız askeri çok yüksek sesle: "Majeste, Tanrı sizi takdis etsin!" dedi. Bunun üzerine bir subay, askere bastonuyla vurdu. Kıral sâkin bir tavırla:

— "Ceza suçtan daha fazla oldu!" dedi.

Beri yandan Divanı rahatsız eden bir sürü teşebbüsler yapılmağa başlanmıştı. Halk tarafından hiç sevilmeyen kıraliçe Henriette bir mektup yazarak, bunu Fransız büyükelçisine verip Divana göndermişti. İskoçya temsilcileri resmen bir protestoda bulunmuşlardı. Yakında Hollanda Sınıflar Meclisinden olağanüstü bir kurulun İngiltere'ye geleceği haber veriliyordu. Bu arada halkı kırala acındırmak için basılmağa başlanan bir eserin baskısı da durdurulmuştu.

Divan, bu hareketler karşısında kıralın, yalnız kararın okunmasını dinlemek üzere oturumda bulunabileceğini kararlaştırdı. Westminster Hall'de değil de, daha küçük bir salonda toplanarak 24 ve 25 Ocakta otuz iki tane tanık dinledi. Hukuk kurallarına bağlı kalma kaygısıyla yaptığı bu işten sonra 25 Ocak oturumunun sonunda hemen hemen tartışmasız olarak kıralı "müstebit, vatan haini, kaatil, memleket düşmanı" sayıp ölüme mahkûm etti. 26 Ocak günü ilâmın ne şekilde yazılacağı görüşülüp kabul edildi. Divan da ilâmın okunması için ertesi gün toplanmayı kararlaştırdı. 25 Ocak günü Divanda yalnız kırk altı, 26 Ocak günü ise altmış iki üye hazır bulunmaktaydı.

27 Ocak günü I. Charles: "Bir şey söylemek istiyorum ama, sözüm kesilmesin," dedi.

Başkan Bradshaw: "Sıranız gelince konuşursunuz, önce Divanı dinleyin."

Kıral ayak direyerek şu cevabı verdi: "Benim söyliyeceklerim de Divanın söyliyeceğini sandığını şeylerle ilgili. Hem sonra, aceleyle verilmiş bir karardan dönmek de kolay iş değildir."

Bradshaw: "Hüküm verilmeden önce sizi de dinleyeceğiz. O zamana kadar konuşmamanız gerekir."

Sonra takip edilen yargılama usulünü kendisine izah etti: Charles vatana ihanet ve başka ağır suçlardan ötürü İn-

giltere halkı adına kendisine karşı ileri sürülen ithama cevap vermek üzere birkaç defa Divanın karşısına çıkarılmış bulunuyordu....

O sırada bir kadın sesi başkanın sözünü kesti:

— "Halkın yarısı bile değil! Halk nerede? Onun rızası nerede? Asıl hâin Oliver Cromwell'dir!" diye bağırıyordu.

Salonda bir gürültüdür koptu. Bir subay:

— "Kahrolsun orospular! Askerler, ateş açın onlara!" diye bağırdı. Fakat sesin geldiği yana bakanlar, bu sözleri Lady Fairfax'ın söylediğini gördüler. Nitekim birkaç gün önce de yine o, kocasının niçin orada olmadığını belirtmişti.

Ortalık güçlükle yatıştırıldı, başkan Bradshaw sözlerine devam edebildi. Kırala:

— "Sorulanlara cevap vermemekte hep ayak direDiniz, oysa işlediğiniz suçlar meydanda," dedi. "Divan ilâm üzerinde karara varmış bulunmaktadır. Bununla birlikte, sizin savunmanızı dinliyecektir ama, yargı yetkisi üzerinde itirazda bulunmaktan sakınmanız şartiyle..."

Bunun üzerine I. Charles şöyle dedi:

— "Lordlar ve Avam Kamaralarının üyeleri beni ayrı bir salonda dinlesinler. Kendilerine bir teklifim var. Bu, benim canımı korumamla değil, kırallığın huzuru ve uyruklarımın hürriyetiyle ilgilidir ve o bakımdan önemlidir," dedi.

Böylece Divanı bir yana bırakıp, politik bir kurula, Parlâmentonun kendisine başvurmuş oluyordu.

Bu istek zihinlerde büyük bir kargaşalık yarattı. Kıral, oğlu lehine tahttan vazgeçmek mi istiyordu yoksa? Yargıçların kendileri bile gevşeyivermişlerdi. Bradshaw tehlikeyi sezdi. Cromwell de işin farkındaydı. Aşırı bir heyecana kapılıp bunu herkese bulaştıran bir Divan üyesini azarladı. Sonra bir ihtiyat tedbiri olarak başkana şöyle dedi:

— "Bu isteği reddedebilmek için vicdanımı yeteri kadar aydınlanmış görmüyorum. Divanın müzakereye çekilmesini talep ederim."

Bradshaw hemencecik kabul etti, Divan üyeleri bitişik salona geçtiler.

Orada Cromwell çekingenleri sert bir tavırla susturdu, sonra şöyle çıkıştı:

— "Siz eski efendinizi kurtarmak istiyorsunuz ama, sert adamdır, merhamet beklenebilir mi ondan?" Bağırarak devam etti: "Bitirelim bu işi! İçeriye gidelim, ödevimizi yerine getirelim!"

Divan yarım saat sonra yarıda kalan açık toplantısına yeniden başladı, Bradshaw da kıralın isteğinin reddedildiğini bildirdi:

— "Başka diyeceğiniz yoksa, karar okunacak," dedi.

Charles sadece sözlerinin zapta geçirilmesini istedi.

Bunun üzerine Bradshaw, ithamnameye tıpatıp uygun olan kararın okunmasını emretmeden önce Divanın yetkisi hakkında uzun uzadıya konuştu, kıralın suçlarını bir daha hatırlattı. Yargıç değilmiş de, vâizmiş gibi, dinî terimler kullanarak sert bir dille konuşuyor, fakat sözleri -acıklı bir şekilde haşin olmakla beraber-, hakarete de kaçmıyordu. Charles yine konuşmak istedi. Bradshaw engel oldu, zabıt kâtibine kararı okuması için emir verdi.

Metin okunup bittikten sonra: "Oybirliğiyle Divanın fiilî, fikrî, kararı budur," dedi. Bütün üyeler bu sözleri kabul ettiklerini göstermek için ayağa kalktılar.

Kıral yine söz söylemek için davranınca Bradshaw ters bir tavırla:

— "Artık karar okundu, konuşamazsınız," diye cevap verdi. Muhafızlara: "Mahkûmu alıp götürün," diye emretti.

Bunun üzerine mahpusu çevrelemiş olan askerler zor kullandılar ve onu ilk defa olarak tartakladılar. Mahkeme salonunun havası aynı değildi. Bununla birlikte dışarıda halkın duyguları değişmemişti: Westminster'den Whiteholl'e gidildiği sırada Charles "Tanrı kıralı korusun!" sözlerini yine duymuştu.

Şimdi de idam emrini imzalamak gerekiyordu. Birçok yargıçlar buna yanaşmadıkları için ortaya uzun uzadıya güçlükler çıktı. Ertesi günlerde Cromwell bunlardan kimisine karşı zor kullanmak mecburiyetinde kaldı. Mahkûmiyet kararı altmış yedi yargıç tarafından verilmişti ama, sonunda elli altı imza toplanabildi.

Kıral da 30 Ocak günü başı balta ile kesilerek idam olundu. Ölümü yiğitçe karşılamıştı.

Bu dâva çok çabuk görülmüştü, anormal ve tamamen

ihtilâlci şartlar altında cereyan etmişti. Hiçbir gerçek soruşturma yapılmamış, açık oturumlarda sanıkla hiçbir tartışmada bulunulmamıştı. Mahkûmiyet kararı önceden verilmiş bulunmaktaydı. Yargılama usulü, daha sonra Fransa kıralı XVI. Louis'ye uygulanacak olandan daha ilkel şekildeydi: Hiç değilse, Fransa kıralına dâva ile ilgili olaylar hakkında sualler sorulmuş ve avukat tutmasına izin verilmişti. Charles ise yargıçlarının karşısında yapayalnızdı. Dâvanın esasına dair ifadesi bile alınmamıştı. Sonra şu da var ki, I. Charles'ın kafasının kesilmesi için, Fransız İhtilâl Meclisinin XVI. Louis'nin kafasını kestirmek konusunda gösterdiği aceleden daha fazla acele edildi. Çünkü 1793 te Fransa'da Cumhuriyet zaten ilân edilmiş bulunmaktaydı ve kıralın mahkûm olması, kanunî düzende hiçbir şeyi değiştirmiyordu.

1649 yılının Ocak ayında ise İngiltere, tersine olarak, yeni bir rejim kurmak ihtiyacındaydı, buna da kıralın varlığı engel oluyordu. Bu rejim, birkaç gün içinde "inşa" olunacaktı. Hiç kimseyi aldatmıyan bir hukukîlik perdesi altında işlenen bir zor hareketiyle I. Charles yokedilince, hemen o gün Wales prensinin (yani, veliahdin) bütün hakları da iptal edildi. 6 Şubatta hânedan taraftarlarının son sığınağı olan Lordlar Kamarası yıkıldı, 7 Şubatta da monarşi ilkesi kayıtsız şartsız lâğvolundu.

Karar, daha sonra XVI. Louis'yi darağacına götürecek olandan daha fazla tenkide değer nitelikteydi. Fransız İhtilâli, herkese uygulanılabilen bir millî hukuk yaratmıştı. Özellikle düşmanla uyuşup anlaşmak, istisnasız olarak ceza görmekteydi. Bu bakımdan, kıral da herhangi bir vatandaştan farksızdı.

XVII. yüzyıl İngilteresi ise, tersine olarak, hükümdarı ayrı bir kategori içinde tutan monarşik imtiyazın hâkim olduğu bir rejime sahip bulunmaktaydı. Kıralı vatan haini diye mahkûm etmek hukuk bakımından yepyeni bir durumdu ki, hiçbir şey buna müsaade etmemekteydi.

Aradan yıllar geçti, Oliver Cromwell öldü. İktidarı öylesine yerleşmişti ki, sanki iktidarın babadan evlâda kalması usulü İngiliz Cumhuriyetinde de varmış gibi, ordu hiç çekinmeden Cromwell'in oğlu Richard'ı Koruyucu Lord ilân etti.

Richard iyi, fakat toy bir delikanlıydı. Ordunun ileri gelen subaylarının kavgacı mizaçlarına baskın çıkacak kudrete sahip değildi. Bu subayların herbiri iktidarı kendi eline geçirmek istiyordu. Bu rekabet içsavaşa doğru soysuzlaşma tehdidini gösteriyor, İngiltere askerî istibdattan daha kötü bir şeye, yani askerî anarşiye sürüklenmek gibi bir tehlike karşısında bulunuyordu. Bunun üzerine Cromwell ordusunun generallerinden George Monk, halkın da kırallığa dönüşü arzuladığını gözönüne alarak eski anayasayı tekrar yürürlüğe koydu ve Mayıs 1660 da I. Charles'ın oğlu, II. Charles'ı kıral olarak tanıdı.

Politik dâvalarda çoğu zaman görüldüğü gibi, yeni kıral babasının itibarını iade için dâvayı tekrar gördürmedi. Sadece babasını idama mahkûm eden yargıçlardan sağ olanları idam ettirdi, ölmüş olanların cesetlerini de mezarlarından çıkarttırarak çöplüğe attırdı!..

XVI. LOUIS

Fransız İhtilâlinin luşmına uğrayan talihsiz XVI. Louis, 1754 yılında Versailles'da doğdu. 1774 te tahta çıktı ve 1793 te, henüz kırk yaşında bile değilken kafası giyotinle kesilerek idam olundu. Avusturya İmparatoriçesi Maria-Theresa'nın kızı Marie-Antoinette ile evlenen Louis, faziletli bir insan diye haklı olarak ün kazanmıştı. Tahta çıkışını halk, çoşkunlukla karşıladı.

Genç kıral, iktidarı ele alınca Turgot ve Malesherbes gibi, o devrin tanınmış Devlet adamlarını işbaşına getirdi. Fakat bunların ekonomik ve politik anlayışları öylesine muhalefetle karşılandı ki, kıral, bu ıslâhatçı bakanlardan ayrılmak zorunda kaldı (1776).

Maliye bakanı Necker de fazla bir başarı gösteremedi, 1781 de Devletin acıklı malî durumunu ortaya serdikten sonra gözden düştü ve işbaşından uzaklaştı.

O sıralarda Fransa, bağımsızlığını elde etmek için İngiltere ile savaşan Amerika'nın yanıbaşında harbe girmişti. Versailles'da yapılan andlaşma ile sömürgelerinin bir kısmını yeniden ele geçirdi. Dışişleri bakanı Vergennes tarafından yönetilen Fransız dış politikası Avrupa'da yeniden büyük bir nüfuz kazanmağa başladı.

Fakat memleketin içinde Calonne, Loménie de Brienne gibi dalkavuk bakanlar hüküm sürmeğe başladılar. Kıraliçe Marie-Antoinette'in nüfuzu da gittikçe baskın çıkmağa, şımarıklıkları, hoppalıkları halk tarafından hoş görülmemeğe başlamıştı.

Kamu oyu'nun baskısı altında XVI. Louis, Necker'i 1788 de yeniden işbaşına çağırdı. Memleketin ileri gelenlerinin direnmesi ve Devlet hazinesinin kötü durumu karşısında Necker, asiller, rahipler ve halk temsilcilerinden kurulu Sınıflar Meclisini toplantıya çağırması için kıralı ikna etti.

Sınıflar Meclisi 1789 da Versailles'da toplandı. Anayasanın kabulündeki gecikmeler ve anlaşmazlıklar dolayısiyle halk, 14 Temmuz 1789 da Bastille zindanını zaptetti. İyi niyetli, fa-

kat zayıf karakterli bir insan olan XVI. Louis gösterdiği çekingenlikler; Fransa'dan ayrılmak zorunda kalan göçmen asillere yaptığı gizli yardımlar; memleketten kaçmağa kalkışıp 20 Haziran 1791 de yakalanarak Varennes'den geri getirilişi ve nihayet yabancı Devletlerle elaltından yaptığı temas ve görüşmeler dolayısiyle halkın gözünden düştü.

10 Ağustos 1792 de halk ayaklanıp saraya baskın yaptı, XVI. Louis Temple hapishanesine kapatıldı. Şimdi iş, kıralın yargılanmasına kalıyordu.

Fransız İhtilâli siyasî adalet konusunda modern hukuka hâkim olan ilkeler koymuş bulunmaktaydı. Olağanüstü divanlar, mahkemeler kurmağa yanaşmamış, Devlet aleyhinde işlenen suçları yargılamak üzere 1791 de ilk olarak bir Yüce Divan kurmuştu. Beri yandan, mahkûmiyet kararlarının ancak kanuna dayanılarak verilebileceği ilkesi de birkaç defa ileri sürülmüştü.

Ancak, genel olarak ileri sürülen bu ilkeleri İhtilâl fiilî olarak her zaman uygulamış değildir. Onun yaptığı işler arasında, temellerini attığı sürekli bir hukukun yanısıra, hal ve şartlara göre meydana gelip uygulanan bir hukuk da vardır ki, en kutsal icaplardan uzak kalan bu hukuk, doğrudan doğruya bir "İhtilâl hukuku" dur.

1791 Yüce Divanının ömrü pek kısa oldu. Çalışmaları ayaklanmalar yüzünden yarıda kaldı. Zaten İhtilâl Meclisi de onu daha başlangıçta lâğvetti. Usulüne uygun bir Yüce Divan ancak Cumhuriyetin III. yılında kuruldu ve ünlü "Eşitler Suikasti" ni hazırlıyan Gracchus Babeuf onun tarafından, kanun hükümlerine uygun olarak yargılandı. Ara yerde de ihtilâlci adalet uygulandı ki, bunda normal ilkeler, gerektiği zaman unutuluveriyordu.

XVI. Louis'nin dâvası da bu adalet anlayışı çerçevesinde görülmüştür ve bunun en belirli örneğidir. Yalnız, bu dâvanın özelliği, bunu İhtilâl Meclisinin doğrudan doğruya kendisinin görmüş olmasıdır. Şu da var ki, İhtilâl Meclisi bu yolu azçok çekinerek, hal ve şartların baskısı altında tutmuştur.

Milletin temsilcileriyle XVI. Louis arasındaki çatışma aslında, Sınıflar Meclisinin toplantıya çağırılşından beri sürüp gitmekteydi. Kıral, yenilik taraftarlarının giriştikleri işlere bazen gizli bazen açık, direnme göstermekten hiçbir zaman

geri durmamıştı. İki taraf zaman zaman barışmışlar, fakat bu geçici olmuş, karşılıklı bir güven duygusu hiçbir zaman tam olarak kurulamamıştı.

Kıral 1791 de kaçmağa teşebbüs edip Varennes'den döndükten sonra kendisine işten elçektirilmiş, anayasayı kabul ettiği için de birkaç ay sonra yine iktidara getirilmişti. Kıral yeni duruma uyarak ona göre hareket edecek yerde umudunu başka tarafa bağlamıştı: Yabancı hükümdarların işe karışacaklarını, bunun kendisine hem otoritesini yeniden kurmak, hem de eski rejimi tekrar diriltmek imkânını sağlıyacağını sanıyordu. Yaptığı hatalar da birbirini kovaladı. İlkin Devlet işlerini belirli politik hareket hatları olmıyan, insicamsız bir Bakanlar Kurulu ile yürütmüş; sonra Jironden Partisinin bakanlarıyla çalışmış; fakat bu bakanların üzerinden aşarak, büyük Avrupa Devletleri nezdinde entrikalar çevirmeğe devam etmişti.

Sonunda anayasaya uygun, fakat beceriksizce bir hareket yaparak, Meclisle kendisi arasında çıkmasına ihtiyatsızca sebep olduğu bir anlaşmazlıkta vetosunu kullanmış, bakanların işlerine de son vermişti. Amerika savaşına katıldığı için halk arasında ünü büyük olan General La Fayette'in kumandasındaki ordunun kendisini yeteri kadar desteklediğine inanan kıral, sonunda da memurlardan meydana gelme bir kabine kurmuştu.

Bunun üzerine had bir çarpışma devresi açılmıştı. Yasama Meclisi halk kuvvetlerinin etkisi altındaydı. 20 Haziran 1792 de halk yığınları kıralın sarayını istilâ etmişlerdi. 10 Ağustos da kıralın devrilişi günü olacaktı. Bir hafta önce Paris'teki "semt ocakları (Sestion'lar)" kıralın tahttan indirilmesini istemişler, fakat Meclis anayasaya aykırı gördüğü bu kararı almakta çekinmişti. Anayasada kıralın hangi şartlar altında tahtından vavgeçmiş sayılacağı belirtilmiş bulunmaktaydı: Fakat kıral ne yabancı bir ordunun başına geçmiş, ne de kırallık topraklarından dışarıya çıkmıştı. Gerçi, Fransa'nın savaş halinde olduğu düşmanlarla gizli gizli birtakım dolaplar çeviriyordu ama, bu daha sonra meydana çıkacaktı. O an için ortada yalnız bazı şüpheler bulunmaktaydı.

"Semt Ocakları" Tuileries sarayına karşı bir hücum ter-

tiplediler ve 10 Ağustos günü sarayından kovulan XVI. Louis, Meclis binasına sığınmak zorunda kaldı. Meclis de ona geçici olarak işten elçektirdi. Beri yandan, bir İhtilâl Meclisi halkın egemenliği ve hürlüğü ile eşitliğin hüküm sürmesini sağlıyacak tedbirleri alıncaya kadar kıral ailesi "vatandaşların ve kanunun muhafazası altında" Lüksemburg sarayında oturacaktı. Fakat 10 Ağustos ayaklanmasını hazırlamış olan Paris Komünü, kıralın Temple hapisanesine gönderilmesini istedi.

Kıralın işten elçektirilmesi de o gün alınan öteki tedbirler kadar anayasaya aykırıydı. Fakat Meclis bunu, ayaklanmanın baskısı altında yapmıştı. Bu işteki boyun eğişini örtmek için de, halkın egemenliğine başvurarak bir İhtilâl Meclisi seçmeğe karar vermişti. Bu Meclisin tam yetkilere sahip olacağı besbelliydi.

İhtilâl Meclisinin toplanmasına kadar Yasama Meclisi iktidarı fiiliyatta Paris Komünü ile paylaşmaktaydı. 10 Ağustostan 20 Eylûle kadar olan kısa, fakat acıklı dönem boyunca üzerinde en çok durulan işlerden biri XVI. Louis'nin kaderi, öbürü de başlamış olan savaşın ne şekil alacağı idi. Zaten bunun ikisi de birbirine bağlıydı. Çünkü kırala yüklenen en ağır suç, kendisinin düşmanla işbirliği yapmakta olduğu idi.

Prusya ve Avusturya 25 Temmuzda Koblenz'te ortak bir bildiri çıkarmışlar, fakat bunun içindekiler Paris'te daha sonra öğrenilmişti. Louis'nin ilhamlarına uyularak çıkarıldığı söylenen bu bildiride şöyle deniliyordu: "Prusya ve Avusturya orduları tarafından ellerinde silâhla yakalanacak olan Fransız millî muhafızları, kırallarına karşı ayaklanmış sayılarak cezalandırılacak; Majeste İmparatorla Majeste Kırala karşı kendilerini savunmak cüretinde bulunacak olan Fransız şehir, kasaba ve köyleri halkına da aynı işlem yapılacaktır."

Ayrıca meşhur bir dolap hikâyesi vardı ki, bunun içinden, XVI. Louis'nin düşmanla suç ortaklığı yaptığını belgeleyen birtakım kâğıtlar çıkmıştı. Bu dolaptaki kâğıtlar daha sonra, Kasım ayında ele geçirilecekti. Fakat daha o anda kıral aleyhinde birçok kanıtlar bulunmaktaydı.

Kırallık meselesinin iki yönü vardı ki, birincisi siyasî idi:

İcra kuvvetinin kesin olarak düzene konulması ve bununla ilgili işlerin halledilmesi gerekiyordu. İkincisi ise ceza sahasındaydı: 10 Ağustostan önceki dönemde herkes kıralın işlediği suçlardan sözetmişti, bu suçlar ise onun işten elçektirilmesinden daha fazlasına yol açmayı gerektirir gibi görünüyordu. Nitekim, 10 Ağustos ayaklanmasını tertipliyenler de kıralın sadece tahttan indirilmesiyle yetinmek niyetinde değillerdi. 10 Ağustos - 20 Eylûl arasında kıralın yargılanmasından sık sık sözedildi. İhtilâl Meclisi toplanır toplanmaz bu konuda her yandan istekler almağa başlanmıştı: Seçmenler Meclise artık imtiyaz diye bir şey olmadığını, kıralın suçları isbat edilirse onun da herkes gibi kaderine katlanması gerektiğini söylüyorlardı.

İhtilâl Meclisi daha ilk günde üye Rahip Grégoire'ın: "Fransa'da kırallık ilga edilmiştir" şeklindeki teklifini kabul ederek, meselenin siyasî yönünü hal şekline bağlamış oldu. Fakat kırallığın yerine hangi rejimin geçeceğinden sözedilmiyordu. Ertesi gün de bütün resmî evraka "Cumhuriyetin I. yılı" tarihinin konulması kararlaştırıldı. Böylelikle, halkın ilk kararı yorumlayış şekli tasvip edilmiş olmaktaydı.

Geriye, çok daha dikenli olan, kıralın suçları ve bunların cezalandırılması işi kalmaktaydı. Fakat bunun, öbürünün bir sonucu gibi, hemen halledilmesi düşünülmedi. XVI. Louis ancak 21 Ocak 1793 te, yani dört ay sonra idam edildi. İhtilâl Meclisinin ötedenberi yıldırım hızıyla kararlar verdiği düşünülürse bu dört aylık süre onun ne gibi güçlüklerle karşılaştığını, ne türlü çekingenlikler geçirdiğini gösterir. Sözkonusu olan mesele sadece iç düzeni ilgilendirmemekteydi. Bunun milletlerarası yankılar doğuracağı da apaçıktı: Büyük Devletler, XVI. Louis'yi kurtarmak için silâha sarılmış bulunuyorlardı çünkü. İhtilâl Meclisi kesin bir adım atacağını, monarşik Avrupa karşısında gemilerini yakacağını hissediyordu.

Bir ara da askerî bozgunların etkisi altında XVI. Louis'nin yargılanmasından sözedilmeğe başlanmıştı; oysa, durum bu bakımdan da aydınlanıyordu: Fransa 20 Eylûlde Valmy'de, 6 Kasımda da Jemmapes'da zafer kazanmıştı. Şöyle biraz dinlenip soluk alacak vakti var gibi görünüyordu.

Muhakkak olan şu ki, Meclis, bu işi yavaşlıkla ve sıkı-

lıp çekinerek ele aldı. 16 Ekimde bir üye XVI. Louis'nin yargılanması işinin ele alınmasını istedi. Bu istek, Kavanin Komisyonuna havale edildi. 27 Ekimde bir başka üye kıral aleyhinde bir ithamname hazırlanmasını istedi. Bu işin de Komisyonun raporu gelinceye kadar ertelenmesi kararlaştırıldı. 1 Kasımda Meclis Marat'ya karşı ileri sürülen -fakat sonradan onun temize çıktığı- suçlarla XVI. Louis'ye karşı ileri sürülen suçlar hakkında karar vermek zorunda kaldı ama, bunu her iki durum için başka türlü karara bağladı. Marat hakkındaki rapor, hemen tanzim edildi. XVI. Louis hakkındaki rapor ise altı gün sonra, 7 Kasım günü okundu.

Raporda şu suallerin cevaplandırılmasına çalışılıyordu:

XVI. Louis hükümdar sıfatiyle kendisine yorulan suçlar yüzünden yargılanılabilir ve kim tarafından yargılanılabilir? Devlet aleyhine suç işlemiş herhangi bir vatandaş gibi o da alelâde mahkemelere mi verilecektir? Yoksa onu yargılama hakkı 83 ilin seçmen kurulları tarafından meydana getirilecek bir mahkemeye mi havale edilecektir? Onu İhtilâl Meclisinin yargılaması acaba daha yerinde olmaz mı? Verilecek kararı Komün veya ilk kademe kurulları aracılığı ile milletin onayına sunmak gerekli midir, değil midir?

Herşeyin üstünde de, anayasa hükümlerince kıralın dokunulmazlığı meselesi ortaya çıkıyordu. Dokunulmazlık meselesi ufak bir azınlık tarafından savunuldu. Buna karşılık, Saint-Just 13 Kasımda, Robespierre 3 Aralıkta verdikleri sert söylevlerde, kıralın hattâ yargılanmaksızın idamı gerektiğini ileri sürdüler.

Fakat sonunda kıralın İhtilâl Meclisi tarafından ve bazı adalet şekil ve kurallarına uygun bir şekilde yargılanması düşüncesi üstün geldi. Marat da politik mülâhazalarla bu düşünceyi desteklemişti. Bunun üzerine İhtilâl Meclisi 3 Aralık günü, kıralın Meclis tarafından yargılanmasını kararlaştırdı.

Fakat Kavanin Komisyonunun raporunun okunuşu ile bu kararın verilişi arasındaki dönemde önemli bir olay ortaya çıktı: 20 Kasım günü İçişleri Bakanı Roland, Tuileries sarayında, içinde çok mühim evrak bulunan gizli bir demir dolabın ele geçirildiğini bildirdi. Bu meşhur demir dolapta XVI. Louis'nin, Mirabeau'nun da yardımıyla bazı kimseleri baştan çıkarmak için kurduğu rüşvet sistemiyle ilgili delililer ve kı-

nalın yabancılarla birlik olup çevirdiği entrikaları isbat eden bilgiler vardı. Bunları incelemek için 21 üyeli bir komisyon seçilmişti. Fakat ele geçen kâğıtlar -ancak ileride varılacak olan- kesin kanaati o anda verecek nitelikte değildi.

Onun için kıral sorguya çekilirken, onun düşmanla işbirliği yaptığı yolundaki en vahim suçlama üzerinde durulacak yerde, daha çok, anayasayı çiğneyen davranışları ve hürriyeti baltalayan tutumları üzerinde ayak direndi.

XVI. Louis'ye yüklenen suçlarla ilgili mazbata Meclise 10 Aralık günü sunuldu. Onun peşinden de 11 Aralık günü Louis Capet'nin işlediği suçları sayıp döken bir belge okundu. İhtilâlin bellibaşlı olayları sırasında kıralın takındığı tavırla ilgili olarak kendisine sorulacak suallerin bir de listesi hazırlanmıştı. Bunun için de XVI. Louis'nin herkesçe bilinen fiillerine, 10 Ağustos günü Tuileries sarayında ele geçirilen evraka dayanılıyordu ki, sonradan demir dolapta bulunan evrak da bunlara ilâve olunmuştu. Kendisi İhtilâle ve Fransa'ya ihanet suçundan yargılanacaktı. Buna ayrıca gizli evraktan anlaşılan düşmanla uyuşup anlaşma suçu da eklenmişti. Ama bu sonuncu nokta biraz arka plânda bırakılmıştı.

Kıralın Meclis tarafından yargılanmasına 11 Aralık günü başlandı ve ilk olarak kendisi, bir ölüm sessizliği içinde, sorguya çekildi. XVI. Louis çoğu zaman "evet" ya da "hayır" gibilerden, çok kısa cevaplar veriyordu. Arasıra:

— "İleri sürülen bu olaylar, sorumlu bakanları ilgilendirir," yahut:

— "Hiçbir şey hatırlamıyorum," ya da:

— "Suç gibi görülen bu işlemlerin suç olmadıklarını gösteren evrak da var ama, kaybolmuş herhalde," dediği de oluyordu.

XVI. Louis -herhalde İngiltere kıralı I. Charles'ın yargılanmasını hatırlıyarak- hapiste uzun uzun düşündükten sonra, kendisini yargılayan kurulun yetkilerine bizzat itirazda bulunmamağı kararlaştırmış olacaktı: Nitekim bu davranış, İngiltere kıralı için çok kötü bir sonuç vermişti. Zaten İngiltere kıralının kendisini savunurken takındığı vekarlı, mağrur tavırdan XVI. Louis'de eser yoktu. Herşeyi inkâr eden bir savunma sistemi tutturmuştu. Bunu da büyük bir sâkinlikle yapıyordu ama, bu sistemi demir dolapta bulunan evraktaki

apaçık birtakım olaylar için de kullanınca, Meclis üzerinde kötü bir intiba yarattı.

Kıral kendine avukat olarak Malesherbes, Tronchet ve Desèze'i seçmişti. Desèze 26 Aralık günü kıralın sorumsuzluğu tezini ortaya attı:

— "Anayasa, kıralın mahkûm edilmesine engel olmaktadır. Onun dokunulmazlığını en geniş terimlerle belirtmiştir. Hattâ kıral vatana karşı apaçık suç işleyerek bir düşman ordusunun başına geçmiş olsa dahi, kanunda ona verilecek ceza yazılı değildir. Olsa olsa tahtından indirilir. Çünkü kanun bu takdirde onu tahtından feragat etmiş saymaktadır," dedi.

Desèze ayrıca dâvanın olaganüstü niteliğini ve nizamî şekillerdeki eksiklikleri de belirtti:

— "Louis'nin dokunulmazlığını kaldırırsanız ona hiç değilse bir vatandaşın sahip olduğu hakları tanımanız gerektir. Çünkü Louis'yi yargılamak istediğiniz zaman, onun kırallık sıfatının ortadan kalkması, hakkında karar vereceğiniz zaman da yeniden kırallık sıfatını edinmesi mümkün değildir," dedi.

Avukat ayrıca, şekil bakımından olan eksiklikleri de saydı ki, başlıcaları şunlardı: Louis, vatandaşlara verilen inancalardan faydalanmamaktadır. Kuvvetlerin ayrılığı diye bir şey yoktur: Bu olmayınca, anayasa da, hürriyet de yok demektir. Ayrı ayrı olarak bir suçlayıcı jüri ile bir yargılayıcı jüri yoktur, ceza mahkemelerinde cari normal usul ise bunun böyle olmasını gerektirmektedir. Mahkûmiyeti önlemek, yahut verilen cezayı hafifletmek için bir oy nisbeti tesbit edilmemiştir. Nitekim jüri oylarının dörtte biri, kararın sanık lehinde olması için yetmektedir. Müzakereler gizli yapılmamaktadır: Çünkü her üyenin oyu'nu açık olarak kullanacağı ve kullanmadan önce de düşüncesini açık olarak belirteceği kararlaştırılmıştır.

Avukat daha da ileri giderek şöyle dedi:

— "XVI. Louis'nin kaderi hakkında karar vermek istiyorsunuz ama, onu suçlayan, yine sizlersiniz. İsteğinizin ne olduğunu açıklamış bulunuyorsunuz. Düşünceleriniz Avrupa'nın her yerinde dolaşmaktadır. Şu halde Louis, kendisi için hiç-

bir kanunun, hiçbir usulün mevcut olmadığı tek Fransız olacaktır."

Bu deliller dâvanın tamamen ihtilâlci niteliğini açıkça ortaya koyuyordu. Bu ise dâvaya yarı-adlî bir çeşni vermek için girişilen gayretlerle apaçık çelişme halinde idi. Bu savunma az-çok etki yarattı.

Marat ilkin politik sebeplerle dâvanın az-çok adlî kural ve usullere uygun olarak görülmesini istemişken, savunmanın yarattığı etki ile savaşmak, bunu gidermek için kanunî şekillerin bir yana bırakılmasını ileri sürdü:

— "Kıral vatandaşlarla aynı haklara sahip olduğunu iddia edemez. Çünkü bir müstebit ancak, elinde silâhla yakalanan bir halk düşmanı sayılabilir," dedi.

Desèze, XVI. Louis'nin yeni tahta çıktığı günlerde takındığı hürriyetsever tavrı hatırlattığı sırada da az-çok heyecan yarattı. Fakat verilecek kararın halkın tasvibine sunulmasını istemedi. Çünkü bunu istemek demek, kıralın yargılanabileceğini kabul etmek demekti ki, bu da onun savunmasının temel ilkesine aykırı düşmekteydi.

Bu "kararı halkın tasvibine sunmak" düşüncesini Jiron'den'ler ileri sürmüşlerdi. Mecliste de bunun üzerinde uzun konuşmalar olmuştu. Tartışmalar ancak 7 Ocak 1793 te son buldu ve ad tâyini ile yapılan oylama da ancak bir hafta sonra başlıyabildi. Bir gün önce İhtilâl Meclisinin sıryla: 1 — Kıralın suçlu olup olmadığı; 2 — Verilecek kararın halkın tasvibine sunulup sunulmıyacağı; 3 — Cezanın ne olacağı noktalarını tesbit etmesi gerektiği karara bağlanmıştı.

Ad tâyiniyle oylama 15 Ocak günü, kalabalık bir dinleyici yığını önünde başladı: Halk, verdikleri oylara göre, üyeleri alkışlıyor ya da yuhalıyordu. Her üye verdiği oy'un gerekçesini de kısaca anlatmak hakkına sahipti.

Birinci soru şöyleydi:

— "Louis milletin hürriyeti aleyhinde tertiplerde bulunmuş ve Devletin genel güvenliğine suikast yapmış olmaktan suçlu mudur?"

İhtilâl Meclisinin 749 üyesinden 671 i sadece onun suçlu olduğunu bildirdi. 45 i oylarına bazı yorumlar da eklediler ama, kimse "hayır" cevabı vermedi.

İkinci soru şöyleydi:

— "Verilecek karar ne olursa olsun, halkın tasvibine sunulmalı mı?"

Buna 283 "evet" e karşı 424 "hayır" la cevap verildi. Böylece Jironden'ler bu oylamada yenilmiş oluyorlardı.

Üçüncü soru şöyleydi:

— "Louis'ye verilecek ceza ne olmalıdır?"

Meclis 17 Ocakta da buna: "Ölüm cezası olmalıdır," diye cevap verdi.

Oylama otuz altı saat sürmüş, birçok üyeler -bazen epey uzun uzadıya- tutumlarının nedenini anlatmışlardı.

Oyların sayılması sırasında, başkan şöyle dedi:

— "İspanya işgüderi gelmiş, hükûmetinin bir notasını getirmiş."

Bu şefaat teşebbüsüne cevap olarak Danton şöyle bağırdı:

— "Herkes benim gibi düşünseydi, şu anda İspanya'ya savaş açılmasına oy verirdik. Bununla birlikte, isteniyorsa bu elçinin söyledikleri dinlenilsin, fakat başkan şu cevabı versin ona: Jemmapes savaşının galipleri, kazandıkları ünü yalancı çıkarmıyacaklardır ve Avrupa'nın bize karşı birleşip suikast hazırlıyan bütün kırallarını yoketmek için, kendilerini zafere ulaştıran kuvvetleri yeniden bulma işini başaracaklardır."

Bunun üzerine Meclis, getirilen notanın okunmasını reddetti.

Arkasından Başkan, oylamanın sonucunu ilân etti:

Çoğunluk, kıralı kayıtsız şartsız ölüme mahkûm etmişti. Fakat sayılar sonradan düzeltildi: Oylarını kullanan 721 kişiden 261 i, yani saltçokluk sadece ölüm cezası için oy vermişti; 26 sı ise yine ölüm cezası için oy vermekle birlikte, bunun tecilini de ileri sürmüşler; fakat verdikleri oy'un, bu istekten tamamen ayrı olduğunu belirtmişlerdi.

20 Ocak günü ölüm cezasının tecili için özel bir oylama yapıldı ama tecil, 310 a karşı 380 oyla reddedildi. O gün öğleden sonra bir temsilci kararı kırala tebliğ için Temple hapisanesine gitti. Hükümdar, ailesinin yanında kalmak ve bir papaza günah çıkarttırmak için iki saat izin aldı.

İdam hükmü 21 Ocakta, büyük askerî tedbirler arasında, hüzünlü bir şehrin ortasında yerine getirildi. "Semt Ocakları"

mensupları ile "federe" ler çift sıra halinde Temple hapisanesinden Tuileries sarayına kadar dizilmişlerdi. Kıralın bindiği arabayı bin beş yüz asker muhafaza ediyordu. Giyotin, İhtilâl Meydanında kurulmuş, buraya da yirmi bin asker yığılmıştı. Saat sekiz buçuğa doğru Temple hapisanesinden çıkıldığı sırada "Af!" diye birkaç ses yükseldi, fakat millî muhafız kıtalarının kumandanı Santerre, trampetelerini çaldırdı ve yol boyunca bu, böylece aralıksız devam etti. Saat onda kafile İhtilâl Meydanına geldi. Kıral ağır ağır arabadan indi, ellerini bağlattı, giyotinin basamaklarından çıktı ve sahanlığı andıran düzlükte, çok yüksek sesle:

— "Ey Millet! Suçsuz olarak ölüyorum," dedi, ama Millî Muhafız kıtalarının trampete gürültüleri onun sesini bastırdı. O sırada bir itişme oldu. O zaman kıral, cellât Samson'la yamaklarına döndü:

— "Baylar, bana yükledikleri suçu işlemiş değilim, masumum. Kanımın, Fransızların mutluluğu için birleştirici bir unsur olmasını dilerim," dedi.

Giyotinin bıçağı düştüğü zaman, büyük bir feryat duyuldu.

Ertesi gün cellât Samson olup bitenleri anlatırken, şunları eklemişti:

— "İşin doğrusu şu ki, Kıral, bütün bunlara bizi şaşırtan bir soğukkanlılık ve metinlikle katlandı. Bu metinliği dinin ilkelerinden almış olduğuna inanmaktayım."

Bu büyük dâvada bütün yargılama usulleri belirli bir tarzda anormal olmuştu. Yargı merciinden ayrı bir merci tarafından hazırlık soruşturması yapılmamıştı. XVI. Louis'yi mahkûm etmek hakkını kendine bahşetmiş olan İhtilâl Meclisi gerekçeli bir karar dahi vermemiş, sadece siyasî bir işlemi yapmıştı.

Olayların esasını ise başka türlü değerlendirmek mümkündür: Hiç değilse, düşmanla uyuşup anlaşma hususu şüphe götürmemekteydi ve sırf XVI. Louis'nin şahsı için çıkarılmamış olan kanunî mevzuat, bu fiili ölümle cezalandırmaktaydı.

Durum, I. Charles'ın dâvasındakinin aynı değildi: Çünkü bu dâva ihanetin ancak kırala karşı işlenen bir suç sayıldığı bir devirde cereyan etmişti, millet de kıraldan ayrı tutulmuyordu. 1792-1793 Fransasında ise, tersine olarak, milletle

kıral arasındaki ayrılık tam olarak kurulmuştu ve ihanet suçu ancak milleti hedef tutabilirdi.

XVI. Louis'yi anayasanın koruncası altında tutmak oldukça güç göründüğüne göre, o da bütün Fransızlar gibi yürürlükteki ceza kanununa tâbi bir Fransızdan başka şey değildi.

Buna karşılık kıralın idamı milletlerarası alanda birçok ağır sonuçlar doğuracaktı ama, bunlar konumuzun dışındadır.

MARIE ANTOINETTE

Marie-Antoinette sevimliliği, hoşluğu, iyiliği, zaafları ve hoppalığı ile tam bir Avusturya prensesiydi. Diplomatik bir evlenme yaparak, tanımadığı bir yabancı prensle evlendi. Daha çocuk denecek yaşta yurdunu terkedip, yabancı bir halk üzerinde saltanat sürdü.

İmparatoriçe Marie-Theresa'nın en kıymetli kızıydı. 1755 te Viyana'da doğdu. Henüz on beş yaşında bile değilken muazzam şenlikler arasında, memleketinin göz kamaştırıcı başkenti Viyana'dan ayrıldı. Fransız prensi Louis ile evlenmek üzere yola çıktı. O sıralarda Versailles sarayı bir medeniyet ve şeref hâlesiyle çevriliydi. Bütün Avrupa prensesleri oraya gelin gitmeğe can atıyorlardı.

Bu evlenmede başrolü Fransa kıralı XV. Louis ile başbakanı Choiseul oynamışlardı. Böylelikle Prusya'ya karşı Avusturya ile birleşmek istiyorlardı.

O sırada Viyana'da Fransa büyükelçisi olan Marki de Durfort'a haber salındı, genç arşidüşes hakkında bilgi istendi. O da kırala, onun için çok övücü bir mektup gönderdi. Bunun üzerine XV. Louis, kendi özel ressamı Ducreux'yü Viyana'ya yolladı. Ressam, prensesin bir portresini yapıp Fransa'ya getirdi. Genç kızın hem fizik, hem moral güzellikleri hakkında bilgi edinen kıral, kararını verdi, nişan resmen ilân edildi. Genç prenses Fransa'ya gitmek üzere yola çıktı.

7 Mayıs 1773 günü arabası, Rhin nehrinin kıyısına ulaştı. Bu nehir, Almanya ile Fransa arasındaki tabiî sınırdı. Geleneğe göre prenses, yeni yurdunun toprağına ayak basmadan önce millî kılığını tepeden tırnağa terkedip, kendisi için hazırlanan Fransız elbiselerini giyecekti. Bu, epey heyecanlı ve sembolik törenle de, herkesin gözünde Fransız vatandaşlığına geçmiş olacaktı.

Bu iş, Rhin üzerinde "tarafsız bölge" ilân edilen bir adacıkta, özel olarak yapılmış küçük bir "kasır"da olup bitti.

Marie-Antoinette, Strasbourg'a gelince, şehrin Belediye

Başkanı, ona: "Hoş geldiniz" demek için Almanca bir söylev vermeğe başladı. Genç prenses daha ilk kelimelerde onun sözünü kesti:

— "Almanca konuşmayın, bugünden itibaren ben, Fransızcadan başka dil bilmiyorum," dedi.

Fransız toprağında geçirdiği ilk gece, şerefine piskoposluk sarayında muazzam şenlikler tertiplendi.

Ertesi gün, muhteşem Strasbourg katedralinde genç prensesi takdis için büyük bir ruhânî âyin yapıldı.

Kıralla saray erkânı, müstakbel gelini Compiègne'de bekliyorlardı. Strasbourg'la bu şehir arasındaki yolculuk şenlikler, eğlenceler arasında, rüya gibi geçti. Prensesin arabası çiçeklerden bir halı üzerinde ilerliyor; köylere varıncaya kadar her yanda dikilen zafer takları altından geçerek, sevinçli, mutlu halkın coşkun alkışları arasında yoluna devam ediyordu.

Müstakbel kaynatası XV. Louis, Marie-Antoinette'i Compiègne'in ilerisinde, bütün maiyetiyle birlikte karşıladı. Genç prenses kıralın ayaklarına kapandı. Hükümdar, onu hemen yerden kaldırdı, arabasına aldı. Müstakbel kıral XVI. Louis de o arabada idi. Kafile yeniden yola koyulup Compiègne şatosuna vardı.

Orada, başka Fransız prensleriyle birlikte, çok hoş ve sevimli bir kadın olan Prenses de Lamballe da vardı, o zaman yirmi yaşında çok güzel bir duldu. Marie-Antoinette'le Prenses de Lamballe arasındaki ünlü arkadaşlık o günden başlar.

Kafile, Compiègne'den Versailles'a geldi. 16 Mayısta da müstakbel XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in nikâhları kıyıldı. Kıral XVI. Louis dahil herkes, genç prensesin güzelliğine, sevimliliğine hayrandı. Nikâh günüyle sonraki günlerde muazzam şenlikler, donanmalar yapıldı.

8 Haziran 1773 günü genç evliler halkın coşkun sevinç gösterileri arasında Paris'i ziyaret ettiler. Aradan haftalar, aylar geçti. Marie-Antoinette'i çekemiyenler, onun aleyhinde dedikodular yapmağa başladılar. Buna başlıca sebep, şımarık ve hoppa büyütülmüş olan Marie-Antoinette'in saray âdabına, erkânına aldırış etmemesiydi. Çok sevimli olduğundan, onun bu halleri sarayda hoş görülüyordu, ama kendisini çekemiyenler, birtakım dedikodular yapıyorlar; bunlar da halk arasın-

da biçim değiştirerek yeni gelin aleyhine bir hava yaratıyordu.

Beri yandan genç prenses, baloların, opera ve tiyatro temsillerinin hiçbirinden eksik olmamaktaydı. Aynı zamanda iyiliksever bir insan olduğundan, halkın büyük çoğunluğu kendisini tutuyor, seviyordu.

30 Nisan 1774 te bir haber bomba gibi patladı: Kıral XV. Louis hastalanmıştı. Hayatı tehlikedeydi. Hükümdar on iki gün ecelle pençeleşti. Bütün şenlikler, eğlenceler durduruldu. Sarayın önünde biriken binlerce kişi, gözlerini hasta kıralın penceresinde yanan muma dikmişti.

Derken mum söndü. Bu, beklenen işaretti: Kıral ölmüştü. O zaman geleneğe göre halk:

— "Kıral öldü, yaşasın kıral!" diye bağırışmağa başladı. Marie-Antoinette'in kocası, XVI. Louis unvaniyle tahta çıktı.

Bu bağırışmalar Marie-Antoinette'e çok dokunmuştu. Gözleri yaşlı, yüreği heyecanlı, kocasına sarılıp öptü. Sonradan ikisinin de başına gelecekler o anda içine doğmuş gibi:

— "Çok genç yaşta saltanat sürmeğe başlıyoruz," dedi.

Gerçekten, Fransa kıraliçesi henüz yirmisinde bile değildi! Üstelik mütahakkim bir zihniyeti vardı. Genel bilgileri eksikti, İktidarın "icra" sı için gerekli sert ve öngörür iradeden yoksundu. Emir vermeyi seviyordu, ama bu alanda tecrübesizdi. Çok zekiydi, fakat çevresindekileri idare etmesini, çekip çevirmesini beceremiyordu. Anî öfkelere kapılıyor, sonuçlarının ne olacağını bilmeden, ulu-orta emirler veriyordu. Bunlar emirden ziyade, güzel bir kadının kaprislerini andırmaktaydı.

Aksi gibi XVI. Louis'de de karısının bu noksanlarını karşılayacak meziyetler yoktu. Genç hükümdar, biraz vurdumduymaz bir adamdı. Gerçi yine de sağlam birtakım meziyetleri, geniş bir bilgisi, sebatlı bir zekâsı vardı; siyasal ve sosyal durumu oldukça berrak bir şekilde görebiliyordu ama, kararsızlığı ve "kılıbıklığı", bu meziyetleri hiçe indiriyordu. Bu kılıbıklıkta, kendisinin erkeklik kudretinden yana zayıf oluşunun da etkisi bulunduğunu söyliyenler vardı.

Kısacası, XVI. Louis, kafa dinçliğinden hoşlanan çalışkan, namuslu, kendi halinde bir ortahalli vatandaştı. Boş vakitlerinde saatçilik, çilingirlik, marangozluk gibi işlerle uğraşıyor-

du. O, bunları yaparken karısı, herkesi şaşırtan ihsanlar, rütbeler dağıtıyor; etek dolusu para harcıyor; entrikalar çeviriyor; dilediği bakanları değiştirip yerlerine dilediklerini getiriyordu. Büyükelçileri aklına estiği gibi azlediyor; ya da hiç sebep yokken mükâfatlandırıyordu. Bu işlerin dışında tek kaygısı eğlenmek, çılgınca eğlenmekti. Fakat halk arasındaki sevgisine yine de büsbütün halel gelmiş değildi.

Kıraliçe, kocasından "yalnız kendinin olacak" bir yer istemiş, o da ona Küçük Trianon kasrını vermişti. Marie-Antoniette sarayın resmîliğinden sıkıldığı zamanlar başta Prenses de Lamballe olmak üzere kadın arkadaşlariyle oraya çekiliyor, kıraliçeliğini birkaç gün için unutuyordu. Bu küçük kasırda bazı değişiklikler yaptırmıştı. Kendisini sevmiyenler bunu da dedikodu vesilesi yaptılar:

— "Orası küçük Viyana ayol!.. Onarılması, döşenmesi için milyonlar harcandı!" dediler.

Ağızdan ağıza da Trianon'da korkunç sefahat âlemlerinin, cümbüşlerin yapıldığı haberi dolaşıyordu. Oysa ki, orada sadece bir "örnek çiftlik" vardı. Kraliçe ile arkadaşları sade kılıklar giyerek birer köylü kızı gibi tarlalarda, kırlarda çalışıyorlardı. Kasrın bir de tiyatro salonu vardı. Başta kıraliçe olmak üzere birçok asiller sahneye çıkıp o çağın ünlü aktörlerinin yönetiminde oyunlar oynuyorlardı. Bunlar da halka şişirilip değiştirilmiş olarak ulaştırıldı. Dedikodu yine aldı yürüdü.

Gitgide durum o hale geldi ki, kıraliçe ne yapsa göze batar oldu. Lükse, pahalı tuvaletlere, kıymetli mücevherlere düşkünlüğünü herkes diline doladı, ki bunlar büsbütün haksız da değildi. Hattâ bu söylentiler Maria-Theresa'nın kulağına kadar gitti. İmparatoriçe kızına sert bir mektup yazarak onu azarladı.

Marie-Antoinette'in olur olmaz kadınlarla ahbaplık kurması, onlara ihsanlarda bulunması, aylıklar bağlaması da dedikodulara yol açmaktaydı. Sözgelimi, sevgili arkadaşı Prenses de Lamballe'i yılda 150.000 altun frank ücretle kendi özel dairesine "başkâhya" tâyin etmişti. Ayrıca kıraliçenin çevresinde bir sürü de saray mensubu asîl delikanlı vardı. Nereye gitse peşini bırakmıyorlardı. Bütün eğlencelerde, balolarda, opera temsillerinde kıraliçenin yanındaydılar. Bu grupun başında, kıralın kardeşi olan Kont d'Artois da vardı.

Kıral sâkin adamdı, erkenden yatıyordu. Kıraliçeye ise bütün ziyaretlerde, balolarda, eğlencelerde kont d'Artois kavalyelik ediyordu. Gerçi genç kont, kıralın kardeşiyde ama, yengesinin yanında, -göze batarcasına- kıraldan daha sık görünmekteydi.

Derken kıraliçe kızamığa tutuldu. Bu da yeni bir rezalete sebep oldu. Hastalık bulaşmasın diye hekimler XVI. Louis'-ye:

-- "Majeste, sakın kıraliçenin odasına girmeyin!" diye tenbih etmişler, o da bu öğüdü yerine getirmişti.

Buna karşılık, hep kıraliçenin yanında bulunan delikanlılar, onun yatağının başucundan da ayrılmaz oldular. Kıral ise, hastalık kendine bulaşmasın diye, karısının hatırını kapının dışından sormaktaydı! Bazen bir diyeceği oldu mu Marie-Antoinette'e mektup yazıyor, pek göreceği geldi mi de balkonun camlı kapısından içeriye bakarak onu görebiliyordu.

Bu da alaylara, dedikodulara yol açtı. Herkes kıraliçenin hoppalıkları kadar, kıralın hoşgörürlüğünü de yermeğe başladı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, kıraliçenin, çevresindeki o gençleri ciddiye aldığı yoktu. Fakat, yakışıklı Kont Axel de Fersen için aynı şey söylenemez. Kıraliçenin yüreğini tatlı tatlı çarptıran tek erkek, o olmuştu.

Kont de Fersen, Marie-Antoinette'i ilk defa Operanın maskeli balosunda gördü. Kim olduğunu bilmeksizin onunla konuştu. Genç kadın, maskesini çıkarıp kont da karşısında Marie-Antoinette'i görünce, hayranlıktan gözleri kamaştı. O akşamdan başlıyarak da gönlünü -bir daha geri alamamacasına- ona kaptırdı.

Kont de Fersen uzun boylu, çok yakışıklı bir erkekti. Az, fakat yerinde ve güzel konuşuyordu. Erkeklere de, kadınlara da nâzik, fakat çekingen davranmaktaydı. Bir çağdaşının dediği gibi, bu Kuzeyli genç "buz gibi bir kalıp içinde ateşli bir ruh" taşıyordu. Marie-Antoinette de Fersen'e ilgi duymakta gecikmedi. Bu acaip gönül macerası sessiz sedasız sürüp gitti. İkisi de birbirlerine dudaklariyle söyliyemediklerini, bakışlariyle söylüyorlardı.

Fakat kıraliçenin çevresindeki kimseler işin farkına vardılar. O zaman Fersen, tam şövalyece bir karar verdi: Amerika'-

nın bağımsızlığı için savaşmakta olan General La Fayette'in ordusuna gönüllü yazılarak Fransa'dan ayrıldı.

Fersen gitti ama, kıraliçe onu unutmadı. Fransa'ya dönüşünde kendisini aynı içtenlikle karşıladı. Nitekim, Fersen de kıraliçeyi unutmamıştı. Büyük Fransız İhtilâlinin en karanlık günlerinde ona yararlı olmağa çalıştı. Bu işe bütün gücünü, bütün zekâsını, servetinin büyük kısmını adadı.

Kıraliçenin idamı, onun son umudlarını yıktı. Kederi öylesine büyüktü ki, Fransa'da kalamadı, yurduna döndü. 20 Haziran 1820 de Stokholm'de çıkan bir kargaşalıkta feci şekilde öldürüldü.

İşte, gittikçe kıraliçenin aleyhine dönen böyle bir hava içinde, 1784 yılında birdenbire "Gerdanlık Meselesi" patlak verdi. Kırallığın nüfuzlu asillerinden ve din adamlarından Kardinal de Rohan bir türlü kıraliçenin gözüne giremiyordu. Ayrıca onu gizliden gizliye sevmekteydi. O sırada, Kardinalin karşısına Kontes de la Motte adında dalavereci bir kadın çıktı:

— "Güzel bir gerdanlık var. Kıraliçe bunu satın almak istiyor ama, kıral razı olmuyor. Dedikodudan çekiniyor. Çünkü gerdanlık 1.6000.000 frank değerinde," dedi.

Kardinal gerdanlığı satın aldı. Kıraliçeye iletsin diye Kontes dc la Motte'a verdi, ama mücevher ortadan kayboldu. Beri yandan Kardinal de Rohan, gerdanlığın parasını ödiyemedi. İş meydana çıktı. Kardinal Bastille zindanına hapsedildi. Yargılanıp beraet etti, ama Paris'ten sürüldü. Kontes de la Motte ise mahkûm oldu, omuzuna "Hırsız" damgası vurularak hapse atıldı.

Kıraliçenin bu âdî dolandırıcılıkla hiç ilgisi yoktu ama, aleyhinde olanlar bu yüzden ona çamur atmaktan geri durmadılar.

Bu rezaletin yankıları çok büyük oldu. Ünlü hatip Mirabeau:

— "Gerdanlık dâvası, İhtilâlin başlangıcı oldu," diyordu.

Napoleon ise bu dâva ile ilgili olarak:

— "Kıraliçe Marie-Antoinette daha o günden öldü," demişti.

XVI. Louis'nin tahta çıkışı memlekette iyiye doğru bir gidiş yaratmadı değil. Uluorta tevkiflere son verildi. Asiller, rahipler ve halktan meydana gelme Sınıflar Meclisi (Etats Ge-

neraux) toplantıya çağırıldı. Kıral, selefleri gibi, iktidarını kötüye kullanmıyordu.

Fakat tutkular kaynaşma halindeydi. Amaca çabuk ulaşmak, tam hürriyete bir an önce kavuşmak için zora başvurulmasını isteyenler vardı. Yer yer kargaşalıklar, ayaklanmalar başgösteriyordu. XVI. Louis ise bunları vaktinde bastıracak gücü, enerjiyi kendinde bulamadı.

Halkın, memleketin başında güçlü, kendinden emin, nereye gittiğini ve nerede durması gerektiğini bilen bir iktidara ihtiyacı vardı.

XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in işbirliği ise herkeste bunun tam tersi bir duygu uyandırıyordu: XVI. Louis barışçı, sâkin adamdı. Bazı makûl ıslâhat yapılması gerektiğini kendisi de anlıyordu. İyi yürekli olduğu için, kendisinden istenecek, bütün tâvizleri vermeğe hazırdı.

Fakat Marie-Antoinette kendi nüfuzunu tam aksi yönde kullanıyordu. Kıral memleketinin ve tahtının yararına olarak bazı tâvizler vermeği kabul ettiği zaman, kıraliçe onu kararlarından caydırıyordu. Zavallı kıral ise bir yandan Sınıflar Meclisinin temsil ettiği ihtilâlci eğilim, öbür yandan Marie-Antoinette'le çevresindekilerin temsil ettikleri gerici eğilim arasında bocalamaktaydı. Böylelikle, zaten az olan enerjisini büsbütün kaybediyor; kısır savaşlarla bir adım ileriye gidip sonra bir adım geriye geliyor; bu yüzden bazıları onu beceriksiz, bazıları kötü niyetli sayıyorlardı.

Kıral kendi haline bırakılsaydı, belki ihtilâlcilerin ilk başta tek istedikleri nesne olan meşruti kırallığı kurup devam ettirebilecekti.

Marie-Antoinette kendi haline bırakılsaydı, Marie Therese'nın kızı olduğundan, zora başvurup bütün başkaldırmaları ezecekti. Fakat ikisi de ters yönde çalıştıklarından birbirlerinin gayretlerini sıfıra indiriyorlar, birlikte felâkete doğru yürüyorlardı. Aslında saltanat süren, Marie-Antoinette'ti. Fakat halkta ona karşı uyanmağa başlıyan düşmanlık, gitgide kocasına da bulaşmağa başladı.

Yarım tedbirler fayda vermedi, 14 Temmuz 1789 da istibdadın sembolü olan Bastille zindanı halk tarafından zaptedildi. O günden sonra da kıralla kıraliçe adım adım giyotine yaklaşmağa başladılar. Açlık, kıtlık da halkı çileden çıkarmaktaydı. İhtilâlin aşırı kanadı olan Jakoben partisi, hal-

kın sıkıntılarını çok iyi sömürüyordu. Paris'te ayaklanmalar, yağmalar oldu. İsyancılar, Versailles üzerine yürüdüler. 6 Ekim 1789 da saraya baskın yapıp kıralla kıraliçeyi aldılar, Paris'e getirip Tuileries sarayına kapattılar.

Kıralla ailesi, orada mahpus durumdaydılar. Her yandan, tehditler yükseliyor, öldürülen asillerin kelleleri mızrakların uçlarına saplanarak sokaklarda dolaştırılıyordu. Marie-Antoniette ile Fransa dışına sığınan asil "göçmen" lerin bütün ayak diremeleri rağmine, kıral Fransa'dan kaçmak istemiyordu. Sonunda ısrarlara dayanamadı. Arabacı kılığına giren Fersen'in de aracılığı ile, ailesini alıp Tuileries'den kaçtı, fakat Varennes'de yakalanıp yine Paris'e getirildi. O zaman, Marie-Antoinette'in o güzelim saçları bir gece içinde bembeyaz oldu.

20 Haziran 1792 de Tuileries sarayı yine halkın hücumuna uğradı, yağma edildi. Kıralla kıraliçe ölüm tehlikesi atlattılar. 9-10 Ağustos 1792 gecesi yapılan hazırlıklardan sonra bir ayaklanma daha oldu. Kıralla kıraliçe 10-13 Ağustos günleri bir manastırda kaldıktan sonra Temple adlı, kale ile hapisane arası yere kapatıldılar. Bu arada, kıraliçenin sevgili arkadaşı Prenses de Lamballe öldürüldü. Kafası bir mızrağın ucuna saplanarak Marie-Antoinette'in penceresi önüne getirildi. Sonra kıral -ayrı bir bölümde anlattığımız gibi- yargılandı, ölüme mahkûm edildi. 21 Ocak 1793 te kafası giyotinle kesilerek idam olundu.

Mart 1793 te kıraliçeyi hapisten kaçırmak için girişilen bir teşebbüs suya düştü. 3 Temmuz 1793 te kıraliçenin oğlunu zorla alıp götürdüler. Çocuğa türlü iğrenç işkenceler, baskılar yaptılar. Halk ve gazeteler kıraliçenin aleyhinde ateş püskürüyor, sokaklarda "destancılar" onun aleyhinde yergiler, hicivler satıyorlardı.

Beri yandan İhtilâlin Tethiş (Terör) dönemi bütün korkunçluğu ile almış yürümüştü. Marie-Antoinette 1 Ağustosta Temple'dan Conciergerie'ye nakledildi. Bu, darağacına giden yolun son durağı idi.

O güzel kadın, tanınmaz hale gelmişti: Saçları bembeyaz, yüzü sapsarıydı. Zayıflıktan gölge gibi bir şey olmuştu. Dost-

ları kıraliçeyi oradan da kaçırmak istediler. Fakat bunun için iki jandarmayı öldürmek gerekiyordu. Kıraliçe: "Çocuklarım yanımda olmadıkça, cinayet pahasına elde edilecek hürriyeti ben neyleyim?" dedi, bu işe razı olmadı.

Marie-Antoinette'in yargılanmasına 15 Ekim'de, İhtilâl Mahkemesinde başlandı. Mahkemeye Robespierre'in şahsî dostu Herman başkanlık ediyordu. Savcı makamında ise -kendisi de kurbanları gibi giyotinde can vermiş olan- Fouquier-Tinville vardı. Marie-Antoinette yargılanma kararını duyunca gururlu bir tavırla şöyle dedi:

— "Bu adamlar benim cellâtlarım olabilirler ama, hiçbir zaman yargıçlarım olmıyacaklar!"

Kıraliçeye çarçabuk iki de avukat tâyin edilmişti. Bunlar, dosyayı inceleyip savunmayı hazırlamak için birkaç gün mehil istediler ama, mahkeme bu isteği reddetti. Bu yüzden, avukatlar oturuma, dâva hakkında hiçbir bilgi sahibi olmaksızın çıktılar. Fouquier-Tinville iddianamesini okudu. Bunda kıraliçe birçok uygunsuz, ahlâkdışı hareketlerde bulunmak, millet parasını her-vurup harman savurmak, memlekette kargaşalığa sebep olup kardeş kanı dökülmesine yol açmak ve türlü rezilce hareketler yapmış olmakla suçlanıyordu.

Sonra kıraliçe sorguya çekildi. Büyük bir soğukkanlılık ve hazırcevaplıkla karşılıklar verdi. Bir ara da şöyle dedi:

— "Kocamla ben, Fransa'nın mutluluğundan başka şey istemedik. O mutlu, ama gerçekten mutlu olursa biz de daima memnun oluruz."

Duruşmada kıraliçenin kızı ile oğlu da anaları aleyhinde tanıklık etmeğe zorlandılar. Kızcağız hüngür hüngür ağladı. Küçük çocuk ise annesi hakkında -kendisine önceden öğretilmiş olan- çok ağır suçlamalarda bulundu. Mahkeme başkanı, kıraliçeye:

— "Çocuğunuzun ifadesine ne diyeceksiniz?" diye sorunca Marie-Antoinette cevap vermedi. Israr karşısında da şöyle dedi:

— "Cevap vermedim, çünkü bir ana hakkında yapılan böyle bir suçlamaya cevap vermeyi tabiat meneder. Burada bulunan bütün analar da beni çok iyi anlıyacaklardır."

Dinleyicileri hepsi aşırı ihtilâlcilerdi. Bununla birlikte, kıraliçenin bu sözleri öylesine derin bir heyecan yarattı ki,

birçok kadınlar bayıldı. Bağırışanlar, alkışlayanlar oldu. Oturuma ara verildi.

Duruşma on altı saattir sürüyordu. Geceyarısı söz sırası avukatlara geldi. Bunlar dosya hakkında hiç bilgi sahibi değillerdi. Buna rağmen, tam iki saat çok güzel, heyecanlı, cesaretli bir savunma yaptılar. "Cesaretli" deyimi cidden yerindedir: Çünkü XVI. Louis'nin bir avukatı giyotinde canvermiş, bir avukatı da birkaç ay hapis yatmıştı.

Nitekim, iki avukat oturumdan sonra tevkif edildiler. Hattâ savcı Fouquier-Tinville bunlardan birinin kellesini dahi istedi!

Sonra jüri üyeleri müzakereye çekildiler. Çok geçmeden tekrar salona geldiler, kararlarını bildirdiler: Kıraliçe oybirliği ile suçlu bulunmuş, ölüme mahkûm edilmişti.

Marie-Antoinette kararı en ufak korku, isyan, zaaf belirtisi göstermeksizin, sâkin bir tavırla dinledi. Basamaklardan kimsenin yardımı olmaksızın inip salondan geçerek hapisaneye döndü.

Saat sabahın dört buçuğu idi. Oturum bir gün önce sabahın sekizinde başlamıştı. Kıraliçenin yaşıyacak birkaç saati kalmıştı artık. İlk iş olarak Tanrı'ya dualar etti. Ondan af, merhamet diledi. Yanından hiç eksik etmediği dua kitabının kapağı içine şu satırları yazdı:

"Yarabbi! Sen bana merhamet eyle!

Zavallı yavrularım, sizin için ağlaya ağlaya gözlerimde yaş kalmadı!

Tanrı'ya emanet olun!

Marie-Antoinette."

Sonra görümcesi Mme Elisabeth'e "18 Ekim 1793 - sabahın dört buçuğu" tarihini taşıyan son bir mektup yazdı. Şöyle diyordu:

"Son defa olarak size bu satırları yazıyorum, kardeşim.

Utanç verici bir ölüme değil de, -çünkü ölüm ancak suçlular için utanç vericidir- ötedünyada kardeşinizle buluşmağa mahkûm edildim. Ben de onun gibi suçsuzum. Ben de inşallah onun son anlarında gösterdiği aynı irade ve soğukkanlılığı gösteririm.

Vicdanı rahat olan herkes gibi, ben de sâkinim. Tek üzül-

düğüm şey, çocuklarımdan ayrılmamdır: Yalnız onlar için yaşadığımı siz de çok iyi bilirsiniz.

Bana yaptıkları kötülükten ötürü, bütün düşmanlarımı affediyorum...

Allaha ısmarladık iyi yürekli, şefkatli kardeşim benim! Bu mektup elinize ulaşır inşallah!..

Sizi de, sevgili yavrularımı da bütün kalbimle kucaklarım. Ulu Tanrım, onlardan böyle ebediyen ayrılmak, ne yürek paralayıcı şey!

Tanrı'ya emanet olun!

Marie-Antoinette."

Kıralın kızkardeşi Mme Elisabeth bu mektubu hiçbir zaman almadı, yengesinin akıbetinden de uzun zaman habersiz kaldı.

Mektup çok sonra, mucizeli bir tesadüf sonucunda, Robespierre'in kâğıtları arasında bulundu: O da bunu savcı Fouquier-Tinville'den almıştı.

İhtilâlin ünlü cellâdı Samson, sabahın saat onuna doğru hapisaneye geldi. Yanında üç yargıçla bir zabıt kâtibi vardı. Gece verilen hüküm, Marie-Antoinette'e tekrar okundu.

Cellât genç kadının ellerini bağladı, saçlarını kesti. Marie-Antoinette gençliğinin aydın, mutlu günlerinde bu saçlarla ne kadar övünürdü! Şimdiyse cellâdın makası altında yere düşen saçlar, vaktinden önce ağarmış bulunmaktaydı!

Sonra kıraliçe eli kolu bağlı, yüzü uykusuzluktan, ağlamaktan sapsarı bir halde, kendisini ölüme götürecek arabanın gelmesini bekledi. Gele gele külüstür bir yük arabası çıka-geldi. Son din telkinlerini yapacak olan papaz, kıraliçenin arabaya binmesine yardım etti. Marie-Antoinette:

— "Neden yük arabası göndermişler? Kıral darağacına binek arabasında götürülmüştü," dedi.

Sokaklarda askerlerden geçilmiyordu. Meydanlara, dörtyol ağızlarına, Seine nehri üzerindeki köprülerin iki başına toplar yerleştirilmişti. Her yanda devriyeler dolaşıyordu. Bir atlı jandarma birliği de arabanın yanısıra ilerlemekteydi.

Marie-Antoinette sokakların, caddelerin iki yanına sıralanmış halka aldırmaz bir tavırla bakmaktaydı. Uzaktan uza-

ğa: "Yaşasın Cumhuriyet! Kahrolsun istibdat!" diye bağırışmalar duyuluyordu.

Kafile nihayet İhtilâl -bugünkü Concorde- Meydanına geldi. Oraya 300.000 seyirci toplanmıştı. Kıraliçenin gözü bir ara Tuileries sarayına ilişti. Büyük bir heyecana kapılmış göründü ama, iradesini kullanarak yine eski aldırmaz tavrını takındı. Arabadan inip giyotinin üç basamağını tırmandı. Cellâdın yamaklarından biri, Marie-Antoinette'in başındaki örtüyü çıkarmak istedi. Kıraliçe geri çekildi. O sırada cellât Samson'a çarptı:

— "Affedersiniz, mahsus yapmadım," dedi.

Son sözleri de bunlar oldu.

Saat tam on ikiyi çeyrek geçe, onun kesik başı, meydanda yükselen Hürriyet Heykelinin ayakları dibine yuvarlanmıştı...

Marie-Antoinette ihtiyatsız ve beceriksiz, zayıf ve ölçüsüz bir kadındı ama, zâlim, hâin ve -bazılarının sandıkları gibi- iffetsiz değildi. Milyonlarca insanı öldürtmemiş, onun için ölümü haketmemişti.

Acı çekti, gözyaşı döktü. Hatalariyle ölçüsüzlüklerini canıyla ödedi.

Fakat şunu da anlamak gerektir ki, siyasetin kanunları, ahlâk kanunlarına benzemez. İnsan namuslu kadın olabilir ama iyi kıraliçe olamaz.

İktidar denen nesne, Operada bir balo, bir kâğıt oyunu partisi, bir akşam ziyafeti arasında yürütülemez.

Buna da hazırlıklı olmak, bu uğurda çalışıp didinmek, hele erkeklerin işine hiç karışmamak gerektir.

Marie-Antoinette kusurludur, acıklı âkıbetini kendi eliyle hazırlamıştır, ama kadın ve anne olarak saygıya, kıraliçe olarak da merhamete ve tarihin müsamahasına hak kazanmıştır.

ROBESPIERRE

Fransız İhtilâl Meclisinin "astığı astık, kestiği kestik" hâkimi Robespierre, hemen hemen asılzade sayılan bir adamdır. İhtilâlin Tethiş (Terör) döneminde binlerce kişinin "başını yiyen" bu adam, İhtilâl başlamadan önce bütün asiller gibi soyadının önüne bir "de" ekliyordu. Üstelik, İhtilâlin can düşmanı bildiği Kilise tarafından eğitilip yetiştirildi.

Maximilien-Isidore-Mare de Robespierre, anasıyla babası evlendikten dokuz ay on gün sonra değil de dört ay sonra, 6 Mayıs 1758 de, Arras'ta doğdu.

Küçük yaşta öksüz kaldığından, onu annesinin babası büyüttü. Söylendiğine göre Robespierre, o yaşta iyi bir küçük çocuktu, usluydu, çalışkandı. Sâkin oyunları seviyor, okulda kazandığı başarılarla övünüyordu.

Derken bu çalışkan çocuk Arras piskoposunun gözüne çarptı. Piskopos ona Paris'teki ünlü Louis-le-Grand lisesinde bir burs sağladı. Robespierre çok çalışkan bir öğrenci olduğundan, 1775 te liseyi ziyaret eden kırala "hoş geldiniz" söylevini vermek için seçildi.

1781 de hukuk öğrenimini bitirip avukat oldu. Yani kısacası, Robespierre pek mutsuz olmamakla birlikte, "asıkyüzlü" bir çocukluk dönemi geçirmişti. Doğduğu şehir olan Arras'a döndü, bir avukat yazıhanesi açtı. Müvekkilleriyle uğraşmaktan boş kalan zamanlarda şiirler, ya da güzel kadınlarla kızlara aşk mektupları yazıyordu. Mahkeme başkanlarından biri onu yanına kâtip almıştı. Kendisini korumağa devam eden piskopos da onu dinî mahkemeye yargıç tâyin etti.

Bütün bunlar parlak değilse bile, şerefli bir başlangıçtı.

O sıralarda yapılmış portrelerinden, onun dış görünüşü hakkında da fikir edinebiliyoruz: Kendisinde özenle giyinmiş, temiz-titiz bir burjuva hali vardı. Bakışları tatlı, burnu kalkık, kaşları düzgündü. Çenesi kuvvetli ve sağlamdı. Yüzünde, halinden memnun bir ifade vardı. Saçlarını, asılzadeler gibi pud-

ralatıyordu. Bürosunda kendisini karşıdan, sağdan soldan gösteren resimleri asılıydı.

Kızkardeşi Charlotte'un söylediğine göre, Robespierre, sabahları saat yedide kalkıyor, bir fincan süt içiyordu. Şarabına fazlaca su karıştırmaktaydı. Yemeklerden hiçbirini özellikle sevmiyordu. Sofradan kalkınca bir fincan kahve içiyor; akşamlarını arkadaşları ya da ailesi arasında geçiriyor; Adliye sarayında, misafirlikte, gezintide olmadığı zamanlar bürosunda çalışıyordu.

Robespierre iki alanda ün kazanmak amacındaydı: Dürüst, "haramyemez" bir adam olarak tanınmak ve güzel söz söylemek. Dürüstlüğüne dürüsttü ama, güzel söz söylemekten yana biraz yaya idi.

Gerçekten, bu konuda Robespierre'in birçok güçlükleri yenmesi gerekmekteydi, bunu kendisi de biliyordu. Kelimeler ağzından ağır ağır dökülüyordu. Konuştuğu dil renksizdi, yoksuldu. Düşmanları onun biraz cırlak bir sesi olduğunu söylerler. Fakat kendini kontrol ettiği zaman, sesini hoş, berrak bir hale sokabiliyordu.

Dogmatik bir insandı: Başkalarının düşüncelerini benimseyip ortaya seriyordu. Çoğu toplantılarda sessiz sessiz oturuyor; sonra bir gün önce ileri sürülen düşünceleri anlatıyordu.

Avukat olarak Robespierre'in kazancı pek yüksek değildi. Şöyle böyle geçinip gidiyordu. Her genç avukat, kendini kısa zamanda üne, servete kavuşturacak gürültülü bir dâva çıksın ister. Nihayet günün birinde Robespierre'in de bu emeli gerçekleşti.

Saint-Omer şehrinde Vissery adında biri, evinin damına, o zaman yeni bir buluş olan, küre biçimi bir yıldırımsavar (paratoner) koydurmuştu. Bu araç pek bilinmiyen bir şey olduğundan, konu-komşu korktular. Belediye Meclisi kararıyle yıldırımsavarı yerinden söktürdüler. Adamcağız avukat olarak Robespierre'i tuttu. O da "bilim düşmanlığı, gericilik", falân diye parlak bir savunma yaptı, dâvayı kazandı. Vissery yıldırımsavarını yine yerine dikti. Fakat konu-komşu işi sıkı tutup dâvayı temyiz ettiler. İlk mercide kazanılan dâva, bir üst mercide kaybedildi. Olagan bir şeydi bu, ama ara yerde Robespierre'in adı ağızdan ağıza dolaştı, onu herkes tanıdı.

1783 te, yıldırımsavar dâvasından sonra, Robespierre Arras

Akademisine kabul edildi. Altı ay sonra da Metz Akademisinin armağanını kazandı. XVIII. yüzyılın bütün taşra akademileri gibi, Arras'taki de en ileri ideolojik doktrinleri benimsemiş bulunmaktaydı. Robespierre, İhtilâl mücadelecisi sıfatiyle çömezliğini orada yaptı. Kamu oyu'nu, seçimleri, oylamaları, gündemleri çekip çevirmesini öğrendi.

Kıral XVI. Louis, memleketin gidişine çeki-düzen vermek için, Sınıflar Meclisi'ni (Etats Généraux) toplantıya çağırmağı kararlaştırmıştı. 1789 da Mason localariyle Akademiler, gayet tabiî olarak, Sınıflar Meclisi'ne üye gönderen seçim komiteleri haline geldiler. Robespierre de kampanyaya katıldı, seçildi. Jakoben kulübüne yazıldı. Orada sivrildi. 1 Nisan 1790 da oranın başkanı oldu.

Robespierre'in özel yaşayışı gayet durgun ve renksizdi: Ne parayla kadından, ne maceradan, ne de iyi pişmiş bir yemekten hoşlanıyordu. Paris'te, marangoz Duplay'nin evinde kendi halinde bir hayat sürmekteydi. Evsahibinin kızı ile bir gönül macerası geçirdiğini söyliyenler de oldu ama, aslı yok diyorlar.

Robespierre'in âlemi, Jakoben'lerin kapalı ve çok ateşli çevresinden ibaretti. Yükselme hırsiyle kıvranıyordu. Ona Versailles cinayet mahkemesinin başkanlığı, Seine cinayet mahkemesinde savcılık gibi görevler vermek istediler. Birincisini reddetti, ikincisinde de çalışmağa başlamadan istifasını verdi. İçinden çıkmak istemediği, yapma bir âlemde yaşıyordu. Sonunda da bunu gerçek bir âlem olarak kabullendi.

Bu konuda samimî olduğu muhakkaktı. Ünlü hatip Mirabeau bir kehanette bulunmuş: "Çok ilerliyecek, bütün söylediklerine inanıyor çünkü," demişti.

O çağın zeki, okumuş kadınlarından Mme de Staël de onu tanımıştı: "En saçma tezleri, en derin inancı andıran bir soğukkanlılıkla savunuyordu," diyor.

Robespierre'in nüfuzu arttıkça arttı. Giyotine gönderdiği dünkü arkadaşlarının kelleleri üzerinde yükselmeğe başladı. 15 Şubat 1793 te, Danton'un ilk karısı öldüğü zaman, Robespierre sevgili arkadaşına çok içli bir başsağlığı mektubu göndermişti. On dört ay sonra da bu şefkatli ve vefalı dost, "yurt düşmanlarının en tehlikelisi" saydığı Danton'u giyotine gönderdi.

Jakoben'lerde "temizlik" ilerledikçe, seviye düşmeğe başladı. Robespierre de o nisbette yükseldi, büyüdü. Namusluydu, dürüsttü, temiz giyiniyordu. Resmî arttırma-eksiltme işlerinde dalavere çevirmiyor; zengin olmak için -başkaları gibi- olaylardan yararlanmıyordu. Sade ve şerefli bir yaşayışı vardı: Bu da onun göklere çıkarılmasına yetti. Kendisine "haramyemez" adı verildi.

Jakoben partisi, İhtilâl ilkelerinin uygulanması bakımından üç hizibe bölünmüş bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Endüljanlar (Ingulgents = Hoşgörürler) idi. Yumuşak bir yönetimden yanaydılar. İkincisi Montanyar'lar (Meclisin yüksek sıralarında oturdukları için -bir ara bizdeki "Yaylacılar" gibi Montagnards = Dağlılar) idi. Üçüncüsü ise en aşırı gruptu ki, adına Anraje (Enragés = Kuduruklar) deniyordu.

Memleket işleri Jakoben kulübünün dört duvarı arasında, gündem ve oylama manevralariyle birtakım kararlara bağlanıyordu ama, uygulama alanında bu kararları yürütmek mümkün olmıyordu. İşte o zaman ihtilâlin baltalandığından şüphe edilip tethişe başvurulmakta, giyotine yeni yeni adamlar gönderilmekte, ölüm makinesi durmadan işlemekteydi.

Beri yandan, din de büsbütün ortadan kaldırıldı. "Cumhuriyetçi" bir din kabul edildi. Bunun için İhtilâl Meclisinden çabucak bir kanun çıkarıldı. Zaten Kiliselerle manastırlar kapatılmış, mallarına elkonmuş, papazlardan sağ kalanlar kaçacak delik aramağa başlamışlardı. İşte böyle bir hengâmede "kurulan" yeni din uyarınca, ortaya on beş maddelik bir din bilgisi kitabı çıkarılmaktaydı.

Büyük filozof Rousseau'nun ilkelerinden ilham alınarak "yaratılan" bu yeni inanca göre, birinci maddede "Yüce Varlık" ın, yani Tanrı'nın mevcudiyeti kabul ediliyor; ruhun ölmezliğine inanılıyordu. Pazar günü geriliği, istibdadı hatırlattığı için kaldırılmıştı. Yılın içinde, her on günde bir bayram günü vardı. Bunlar sıra ile Cumhuriyetin şânına, evliliğe olan inanca, utanma duygusuna, ölçülü yiyip içmeye... adanmıştı.

Kanun çıkınca, İhtilâlci takvimle 20 Prairial (8 Haziran 1794) tarihine rastlayan gün, "Yüce Varlık" bayramı olarak kutlandı.

Tuileries sarayının merkez kısmı üzerine -Cumhuriyetin sembolü olan- muazzam bir kırmızı takke dikilmişti. Ön tarafta bir anfiteatr yükseliyordu. Altta, üstüpüden yapılmış bir

"tanrıtanımazlık" heykeli vardı. Onun içerisinde yanmaz maddeden yapılmış bir Bilgelik heykeli yerleştirilmişti.

Bütün cumhuriyetçi şenliklerde görülmesi âdet olan sembolik bir Dağ, üzerindeki bütün teferrüatiyle yükselmekteydi: Bunlar elli ayak yükseklikte bir sütun, bir mağara, sarp patikalar, dört etrüsk mezarı, bir ehram, kandiller, bir Yunan tapınağı ve bir kurban taşıydı.

Saat beşte 48 "semt ocağı" nın mensupları toplandılar, "Evrenin babası, yüce zekâ..." diye başlayan özel marşı son bir defa prova ettiler. Saat sekizde alay Tuileries'ye doğru yola çıktı. Saat onda toplar atılır, mızıka çalarken İhtilâl Meclisi üyeleri geldiler.

Törene başkan seçilen Robespierre, kalabalıktan ayrı duran bir koltuğa oturdu, kısa bir "vaaz" okudu. Koro ve halk "Evren'in babası, yüce zekâ.." marşını hep bir ağızdan söylerken Robespierre tahtından indi, üstüpüden yapılmış tanrıtanımazlığı ateşe verdi; onun içinden islere bulanmış bir halde, yanmaz Bilgelik heykeli çıktı.

Sonra alay, Champs de Mars'a doğru yola koyuldu. Mavi frak giymiş olan Robespierre, gayet göze çarpacak şekilde, arkadaşlarından yirmi adım ileride yürümekte idi. Dağın çevresi dolaşıldı. Temsilcilerle korolar sarp patikalara tırmandılar. Marş yeniden okundu. Son kıta okunurken toplar korkunç şekilde gümbürdedi. Çocuklar yerlere çiçekler serptiler. Kadınerkek herkes kucaklaşıp öpüştü. Tören de böylece sona erdi.

Yüce Varlık Bayramı, Robespierre'in zirveye çıkışı oldu. İhtilâlin bayraktarı iken, o gün o, İhtilâlin efendisi olarak görünmüş, tanrı mertebesine yükselmişti. Her gün, kendisine hayranlık bildiren dalkavukça mektuplar alıyordu.

Bunlarda şöyle sözler vardı:

"Büyük Robespierre, cumhuriyetin meşalesi, temel direği, kilittaşı..." — "Gözlerimi, gönlümü doyurana kadar senin yüzüne bakmak istiyorum..." — "Yurtseverlerin koruyucusu, haramyemez dehâ; herşeyi gören, sezen; her entrikayı boşa çıkaran aydın Montanyer..." — "Benim Yüce Tanrımsın, sana koruyucu meleğim olarak bakıyorum..."

Artık yabancı memleketlerde "Cumhuriyet" denmiyordu da "Robespierre" deniyordu: "Robespierre'in orduları" — "Robespierre'in donanması" gibi...

Bunca dalkavukluk karşısında -her insan gibi- Robespierre'-in kendisi de marazî bir gurura kapılmıştı. Karakteri zayıf olduğundan, kendisini boyuna övdürerek tenkidçilerin ellerine silâh vermiyeceğini sanıyordu. Meclis'teki arkadaşları artık ona tahammül edemez hale gelmişlerdi çünkü.

Yüce Varlık Bayramı dolayısiyle Robespierre'in zirveye çıkışı, herkesten ayrı durarak kendisine verdiği yüksek pâye yüzünden alaylar, şakalar, dedikodular aldı yürüdü. İhtilâlin belkemiği olan Genel Selâmet Komitesinde Robespierre'le arkadaşları arasındaki kavgalar sıklaştı; sokaktan duyulacak kadar gürültülü bir hal aldı.

Komitede Robespierre'e kızanların başında, muzaffer İhtilâl ordularının başarılı başkumandanı Carnot ile Komitenin yaşça en küçük üyesi, soğuk ve müstebit ruhlu Saint-Just vardı.

İhtilâl Meclisinin öfkesi de Komiteninkinden aşağı kalmamaktaydı. Birtakım üyeler "Yüce Varlık" geçidini gülünç bulmuşlardı. Kendilerini de bu soytarılığa karıştırmış olduğu için, Robespierre'i affedemiyorlardı. Birtakımları ise onu diktatörlük emelleri beslemekle suçlamaktaydılar. Yine İhtilâlin önemli kurullarından biri olan Genel Güvenlik Komitesi, Robespierre'in yetkilerini aştığı düşüncesindeydi.

Robespierre için "haramyemez" demiştik. Fakat İhtilâlin personeli içinde "haram yiyenler" de vardı. Bunlar arasından, yetkili temsilci olarak taşraya gönderilen Fouché, Fréron, Barras, Tallien gibi "prokonsül" ler, başları üzerinde sürekli bir tehdidin dolaşmakta olduğunu hissediyorlar, "yaptığımız yolsuzluklar günün birinde bizi de mi giyotine götürecek acaba?" diye soruşturuyorlardı.

Gerçekten, giyotini boylamak için artık Meclisin izni lâzım değildi. Çünkü Robespierre, Yüce Varlık bayramının kutlandığı gün, kendisinin alaya alındığını, çevresinde hınçlar, kıskançlıklar uyandığını hissetmişti. Bunun üzerine hemen öcalmağa karar verdi. İki gün sonra da bir kanun çıkarttırdı. Buna göre, bütün "yurt düşmanları" Meclisin izni de olmaksızın yargılanabileceklerdi.

Son düşmanlarını da Robespierre'e teslim etmek amacını güden bu kanun, ne kadar dağınık hınç varsa, bir araya topladı, Robespierre kürsüden:

— "Her yavaşlık bir cinayet, her lûtasi muamele kamusal bir tehlikedir: Yurt düşmanlarını cezalandırmak için gerekli zaman, onların düşman olduklarını anlamağa yetecek kâdar kısa olmalıdır!" diyordu.

Tallien, Barras, Fouché bu sözleri can kulağı ile dinlediler ve işi anladılar. Kanuna göre artık sanıklar için -göstermelik kabilinden de olsa- jüri, avukat diye bir şey yoktu. Fakat asıl önemlisi, Meclisin izninin kaldırılmış olmasıydı.

Bir üye: "Bu kanun kabul edilirse beynime bir kurşun sıkmaktan gayrı yapacak işim yok. Müzakerenin talikini talep ediyorum," dedi.

Tallien, görev bölgesi olan Bordeaux şehrinde tethişi kendi çıkarına en uygun şekilde teşkilâtlamıştı. O da söze karışacak oldu. Fakat Robespierre ona şu çok mânalı cevabı verdi:

— "Giyotinden boyuna korku ile sözedenler arasında Tallien de var. Bu korkuya sebep ne acaba? Cinayeti yalanla destekliyenler hakkında artık siz hüküm verin, vatandaşlar!"

Fouché, Tallien'den daha kurnaz olduğu için, susuyordu. O da Liyon'da çok büyük zulümler işlemiş, bu arada epey dalavere çevirmişti. İhtilâl Meclisi üyelerinden Robespierre'in aleyhinde olduğunu bildiklerine gidiyor, gizlice:

— "Robespierre ölmezse sen öleceksin, bilmiş ol!" diyordu.

Kanunun çıkması üzerine kaygılı fis-koslarla dolu bir hafta geçti. Kendilerini "topun ağzında" hisseden elli temsilci artık yataklarında yatmaz olmuşlardı. Meclise de geçerken, şöyle ayaküstü uğruyorlardı. Robespierre, tesadüfen yüzlerine baksa dehşete kapılıyorlardı.

Beri yandan, Robespierre aleyhindeki tezvir makinesi harıl-harıl çalışmaktaydı. Genel Selâmet Komitesinden gördüğü düşmanlık, "haranıyemez" in gücüne gidiyordu. Bu Komitede Billaud-Varenne, üyeleri onun aleyhine kışkırtıyordu. Jakobenlerin başında, ona hasım olan Fouché vardı. Genel Güvenlik Komitesinde ise Vadier adındaki yaşlı bir üye, İhtilâl Meclisinde onu gülünç duruma düşürmüştü.

Bu komik olay anlatılmağa değer:

Catherine Théot adında kafadan sakat bir kadın, evinde küçük bir ermişler grupu toplamaktaydı. Müritlerine yakında Mesih'in çıkacağını haber vermişti. Catherine Théot'nun

bir de Dom Gerle adında çömezi vardı. Bu adam da kafadan sakattı. Bir ara İhtilâl Meclisinde üyelik etmiş; Robespierre de vaktiyle ona İhtilâl devrinde her kapıyı açan bir "hamiyet belgesi" vermişti.

Vadler, Genel Güvenlik Komitesi üyesi olarak, gizli toplantıları denetlemekle görevliydi. Bu işi haber alınca ajanlarından ikisini o toplantılara gönderdi. Robespierre'den hiç hoşlanmadığı için, onu bu vesile ile rezil-kepaze etmeği düşündü.

Soruşturma sona erince, Genel Güvenlik Komitesi üyesi olarak İhtilâl Meclisine verdiği raporda, Vadier bütün bu hikâyeyi cinaslar, imalarla süsleyerek ustalıklı bir şekilde ballandırdı. Üstü kapalı sözlerinden, Catherine Théot'nun geleceğini bildirdiği Mesih'in, Robespierre'in ta kendisi olduğu anlaşılıyordu.

Vadier zaten maskara adamdı. İhtilâl Meclisi onun anlattıklarını dinlerken kahkahalarla güldü. Robespierre ise bu sözlerin, bu gülüşlerin ardında kendisinin hedef tutulduğunu anladı.

Otoritesinin zedelendiğini, diktatörlüğüne hakaret edildiğini gören Robespierre, bu yüzden acı duymaktaydı. Montanyarlar, kendisinin aleyhine dönmüşlerdi. Fakat Fouché ile Tallien onu mahvetmeye çalışırken; suikastın ağları kendi gözleri önünde gerilirken o, şımarık çocuk pozları takınıyor, surat asıyor, nazlanıp sızlanıyordu.

Kırk gündür Komite toplantılarına ayak atmaz olmuştu. Bir ara İhtilâl Meclisinden de ayağını kesti. Bu ise büyük ihtiyatsızlıktı. Çünkü ara yerde Fouché ile Tallien harıl harıl onun aleyhinde çalışmaktaydılar. Koridorlarda pazarlıklar ediyorlar, dalavereler çeviriyorlar, orta kanadın desteğini de kazanmağa çalışıyorlardı.

Beri yanda Robespierre, marangoz Duplay'nin evindeki odasına kapanmış, özene bezene büyük bir söylev hazırlamaktaydı. Düşmanları onu yere mi vurmak istiyorlardı? Asıl o, onları yere vuracaktı. Onu ödlürmek mi istiyorlardı? Asıl o, onları öldürecekti. Herkes bir şeyler olup bittiğini sezmekteydi. Robespierre ise hazırdı, bekliyordu.

Robespierre, Jean-Jacques Rousseau'nun hâtırasına daima bağlıydı. Montmorency'ye giderek 5-6 Thermidor (23-24 Temmuz) gecesini Ermitage'da geçirdi. 8 Thermidor (26 Temmuz)

da Paris'e geldi. Meclis'e gitti. Acıklı bir heyecan havası içinde kürsüye çıktı.

Büyük bir dâva başlamaktaydı. Bu çatı altında ne de çok suçlu vardı! Komite üyeleri, gözden düşmüş Montanyerler, Danton taraftarları... Hepsi de korkudan tir tir titriyorlardı. Hücuma hazırdılar ama, kendilerini savunmak için karşılarındakinin hücuma geçmesini beklemekteydiler.

Karşılarında ise soluk çehresi, aldırmaz tavrı, yüzünün hareketlerini gizleyen mavi gözlükleriyle Robespierre vardı. Suçlayıcı, savcı durumundaydı ama, yarın kendisi suçlu, sanık durumuna düşecekti.

Robespierre: "Vatandaşlar," diye söze başladı. "Başkaları size durum hakkında hoş tablolar çiziyorlar. Bense faydalı birtakım gerçekleri anlatacağım."

Sonra tam iki saat, o insanı ürperten, buz gibi soğuk ve keskin sesiyle konuştu, konuştu:

— "Beni suçluyorlar ama, ben neyim? Hürriyetin bir kölesi..." dedi.

Yüce Varlık bayramı günü kendisine hakaret edildiği için sızlandı. Uzun uzun kendini övdü:

— "Hayır, hiç de sert davranmış değiliz," dedi. "Herkes bizi sertlikle suçluyor ama, vatan, gösterdiğimiz zaaftan ötürü ileride bize takaza edecektir."

Sözleri derin bir sessizlik içinde dinleniliyordu. O sırada Robespierre, beceriksiz bir şekilde, söylevinin can alacak noktasına geldi. Maliye işleri için Cambon'u; ordu işleri için Carnot ile Barrère'i; Genel Güvenlik Komitesi işleri için Amar ile Jagot'yu suçladı. Kendisine düşman olduğunu sandıklarına böylece çamur atarken çoğu zaman ad-san söylemiyor; böylece daha birçok kimseyi kendi aleyhine çevirerek Fouché'nin kolları arasına atıyordu.

Nihayet söylevini şöyle bağladı:

— "Hainler cezalandırılmalı. Genel Güvenlik Komitesinde çalışanlar değiştirilmeli, bu Komitenin kendisinde temizlik yapılmalı. Genel Selâmet Komitesini de temizlemeli. Hizipleri ezmeli..."

Sözlerini bitirip oturuma başkanlık eden Collot-d'Herbois'nın alaylı bakışları altında yerine otururken, üyelerin yüzlerinden ne düşündükleri anlaşılmıyordu. Derin sessizlik içinde

birdenbire, Maliye işleri için suçlanan Cambon kürsüye fırladı:

— "Şerefsiz duruma düşmeden önce, Fransa'ya hitabedeceğim," diye bağırdı. "İhtilâl Meclisinin iradesini felce uğratan tek bir adam vardır: Bu adam da Robespierre'in ta kendisidir!"

Onu, Robespierre'in söylevinde adları geçen yirmi beş kadar temsilci takibetti. Hepsi de suçlamalarını daha açık tarzda yapmasını istediler:

— "Ad söyle! Liste ver! Genel Selâmet Komitesinden kimler? Genel Güvenlik Komitesinden kimler?" diye bağırdılar.

Charlier: "Faziletin verdiği cesarete sahibolduğunu söyliyerek övünen bir kimse, gerçeğin verdiği cesarete de sahibolmalıdır," diye bağırdı.

Robespierre bunlardan on tanesinin adını verse, üç yüzünün yüreğine su serpeceğini, aleyhindeki hizibi bölüp, parçalıyacağını anlıyamadı. Kendisini sıkıştırdılar:

— "Sözlerimde israr ediyorum," dedi. "Kalkanımı elimden attım. Düşmanlarımın karşısına müdafaasız çıktım. Kimseye iftira etmiş değilim. Kimseden de korkmuyorum."

Hava boğucu derecede sıcaktı. Hep dikkat etmişizdir: Ayaklanma hareketleri, halk yığınlarının hummalı kaynaşmaları çoğu zaman sıcak bir gökyüzü altında olup biter.

İhtilâl Meclisi, Robespierre'in bu ağır söylevinin baskıya verilmesini reddetti. O akşam o, Jakoben kulübünde kendisini alkışlatmağa giderken, Fouché ile Tallien çabucak İhtilâl Meclisinin Mare (Marais) diye adlandırılan çekimserleriyle pazarlığa girişip onları elde ettiler.

Robespierre, Jakoben kulübünde, alkışlar arasında Meclisteki söylevini tekrarladı. Rahat ve kendine hâkim bir tavırla alkışları dinliyor, bu yüzden İhtilâl Meclisinin gözü korkacak sanıyordu.

Hasımları olan Collot-d'Herbois ile Billaud-Varenne'e çattığı zaman her yandan:

— "Giyotine! Giyotine gönderin bunları!" diye bağırışmalar yükseldi, ikisi de toplantıdan kaçmak zorunda kaldılar.

Robespierre, (içine bir şeyler mi doğmuştu, yoksa dinleyicilerini ucuz tarafından etki altında mı bırakmak istiyordu?) acıklı bir sesle söylevini şöyle bağladı:

— "Dinlediğiniz bu söylev, benim vasiyetnamemdir. Bu-

gün gözümle gördüm! Hainler topluluğu öylesine kuvvetli ki, onun elinden kurtulacağımı umamam. Esef duymadan yere seriliyorum. Sizlere hâtıramı bırakıyorum: Onu seveceksiniz ve koruyacaksınız."

Hanriot, Coffinhal gibi, İhtilâlin silâhlı kuvvetlerinin başında bulunanlarla daha birkaç kişi Robespierre'in çevresine toplandılar:

— "İhtilâl Meclisinin üzerine yürümeğe hazırız!" dediler. Sonra Robespierre geceyi -yeryüzündeki sonuncu gecesini- marangoz Duplay'nin evindeki o meşhur mavi perdeli odasında geçirmek üzere Jakoben kulübünden ayrıldı. Tiranlığın son günü olan o 8 Thermidor (26 Temmuz) günü böylece sona erdi.

Fakat yine o gün, başka birçok kurbanlar arasında, André Chénier ve Roucher adlı iki şair, öğleden sonra giyotinin satırı altında can veriyorlardı...

Ertesi gün iki perde halinde cereyan etti:

Birinci perde İhtilâl Meclisinin bir oturumu, ikinci perde de Komün'ün bir ayaklanması oldu.

İhtilâl Meclisinin oturumu beş saate yakın sürdü: Beş saatlik tehditler, sövmeler, bağırışmalardan sonra tek söz söylemek imkânını bulamıyan Robespierre ile küçük kardeşi, Saint-Just, Couthen ve Genel Güvenlik Komitesinden Lebas'nın suçlu sayılmaları kararlaştırıldı. Son olarak konuşan Billaud-Varenne çılgınca alkışlar arasında Robespierre'e: "Müstebit!" diye bağırmıştı.

"Haramyemez" sapsarı oldu. Kürsüye doğru fırladı. Fakat aynı söz her yanda çınlamağa başladı:

— "Kahrolsun müstebit! Kahrolsun!"

Bunun üzerine Robespierre tuzağa düşmüş bir hayvan gibi yerine dönmek zorunda kaldı. Fouché ortalarda görünmüyordu. Bir gün önce Tallien'e:

— "Son darbeyi yarın vurmak gerek!" demişti.

Tallien ise on dakika içinde zafer kazanılmazsa bir daha hiç kazanılamıyacağını anladı. Kürsüye çıktı. Facia oynar gibi bir tavırla:

— "Kim suikastçiymiş, belli oldu artık," dedi. "Dün Jakoben kulübünün oturumunda ben de vardım. Yeni Cromwell'in ordusunun kurulmakta olduğunu gözümle gördüm. Va-

tanım için yüreğim titredi. İhtilâl Meclisi belki Robespierre'i suçlu bulmaz, diye düşünerek, suçluluk kararı çıkmazsa, onun göğsünü delmek için, işte şu bıçağı yanıma aldım!"

Gerçekten, Meclis üyeleri onun elindeki bıçağın parıltısını gördüler. Melodramlarda görülen cinsten bu jestin etkisi muazzam oldu, sonucun alınmasını çabuklaştırdı.

Robespierre yine kürsüye çıktı. Konuşmak istiyordu ama, başkanın çıngırağı sesini bastırıyordu. Montanyarlardan yana döndü: Partisi ona sırt çevirdi, yalvarışlarına kulak tıkadı. Bu sefer "haramyemez" orta kanada hitabetti:

— "Temiz insanlar! Erdemli insanlar, sizlere hitabediyorum!" dedi.

Fakat orta kanad onun mahvolduğunu anlamış bulunduğundan, kurtarmak için hiçbir şey yapmadı.

İşte o zaman, Arras'ın o eski avukatı şaşırdı, bocalamağa başladı. Soldan sağa, giyotine gönderdiği bütün eski arkadaşları hortlamışlar da çevresini sarmışlardı sanki: Camille Desmoulins, Danton, Vergniaud, Condorcet ve daha birçokları, hep oradaydılar.

Hele Danton! Giyotine giderken, Robespierre'in evi önünden geçtiği sırada, onun odasının kapalı mavi perdelerine doğru yumruğunu sıkarak o gür sesiyle:

— "Sen de peşimden geleceksin!" diye kükremişti.

Şimdi de aynı hareketi yapıyor, dudaklarını oynatıyor, fakat ne dediği işitilmiyordu. Böyle olmakla beraber o sözler yine de Robespierre'in kulaklarında çınlamaktaydı.

Collot-d'Herbois'nın yerine başkanlık kürsüsüne Thuriot çıkmıştı. Sessiz sessiz Robespierre'e karşı başlayan hücumu yönetiyordu. Robespierre ondan yana döndü, yumruğunu sıkarak bağırdı:

— 'Kaatillerin başkanı! Söz istiyorum senden!"

Buna başkan değil, Carnier de Saintes adlı üye cevap verdi:

— "Danton'un kanı boğuyor seni!"

Sonra bütün üyeler hep bir ağızdan "haramyemez" in tevkifini istemeğe başladılar.

Robespierre'in tevkifi ha? Gerçi birkaç dakikadan beri herkes bunun olacağını seziyordu ama, yine de bir şaşkınlık

ânı oldu, sonra alkışlar uzun uzun çınlamağa başladı. Robespierre'le kardeşi ve arkadaşları hakkında tevkif kararı verildikten sonra saat beşi çaldı. İhtilâl Meclisi oturuma saat yediye kadar ara verdi. Bütün üyeler aptallaşmış ve bitkin haldeydiler. Hepsi de kendilerini uzun zaman titretmiş olan bu adamların jandarmalar arasında salondan çıkıp gidişlerine bakıyorlardı.

Saat altıya doğru Robespierre'le "kurmay" heyeti Luxembourg'a, sonra Force hapisanesine gönderildi. Fakat zindancılar beş kodaman mahpusu içeriye almak istemediler. Robespierre ise, Sokrates gibi kanunun hükmüne uymak istiyor, ille içeriye girmek için dayatıyordu.

Fakat savaş henüz bitmiş sayılmazdı. Tallien'den daha kurnaz olan Fouché, bunu biliyor, avını elinden kaçırmaktan korkuyordu. Daha Komün vardı, Jakobenler vardı, semt ocaklarıyla şubeler vardı, millî muhafızlar vardı! Bunların hepsi de birer düşmandı.

Silâhlı kuvvetler Hanriot'nun elindeydi. Hanriot ise Robespierre'in kulu, kölesiydi. Ne idüğü belirsiz bir memurken, Hanriot Komün sayesinde general rütbesine yükselmişti.

Belediye başkanı Fleuriot da Mecliste olup bitenleri öğrenir öğrenmez, Paris'in kapılarını kapattırdı, alârm işareti olarak kilise çanlarını çaldırmağa başladı.

Beri yandan Komün Genel Kurulunu toplantıya çağırmış, bütün zındancılara da "kurbanları" içeriye almamaları için emir yollamıştı. Dostu olan Jakobenlere de hemen Belediye dairesine güçlü kuvvetli delikanlılar, bu arada "kadınlar" da göndermeleri için haber saldı. Kadınların çağırılmasının ayrı bir değeri vardı: Halk hareketlerinde kadınların ne kadar korkulacak yaratıklar oldukları, herkesçe bilinen bir şeydir. Fleuriot başını ortaya koymuştu (nitekim, başı da yirmi dört saat sonra uçuruldu), ama itiraf etmek gerektir ki, o bu karar ânında Robespierre'de hiç bulunmayan görüş kudretini ve enerjiyi göstermiş bulunmaktaydı.

Gerçekten, Robespierre bu kritik anlarda şaşkına dönmüştü. Partiyi kazanmak için İhtilâl Meclisi kendini toparlayıp korunmak üzere kuvvet toplamadan önce, darbeyi indirmek lâzımdı. Kendisini hiçbir hapisane kabul etmeyince, Robespierre de serbest kalmış oldu. Fleuriot, onu omuzlar üzerinde Belediye dairesine getirtti. Çok geçmeden Robespierre kardeşlerle

Couthon, Lebas, Saint-Just orada toplanıverdiler. Geçici hükûmet kurulmuştu bile. Ama bu hükûmeti İhtilâl Meclisine top atışlariyle kabul ettirmek gerekiyordu.

Bu işi yapacak olan kimdi? Tabiî Hanriot! Fakat aksilik bu ya, general o akşam şarabı fazla kaçırmış, zil-zurna sarhoş olmuştu. O zaman facianın orta yerinde bir komedyadır başladı. Bazı kimseler Meclise karşı isyan hareketinin başına geçirmek, bazı kimseler de Meclis aleyhtarı diye onu tevkif etmek için harıl harıl kendisini aramağa başladılar.

Olup bitenleri haber alan Komün, aynı anda isyan ettiğini bildirmişti.

Hanriot da olayları öğrendi. "Ayaklanma var!" diye bağırarak evinden fırladı. Bir ata bindiği gibi dört nala yola koyuldu.

Yolda, İhtilâl Meclisinin jandarmaları kendisini tevkif ettiler, ama Hanriot o sırada yetişen Coffinhal ile iki yüz işçi tarafından kurtarıldı. Bunlar, ona:

— "Hemen Tuileries sarayını bombardıman et! Meclis orada toplantı halinde!" dediler. Saat yedide oturumuna yeniden başlamış olan Meclis, isyancıları "kanundışı" etmekle meşguldü. Hanriot, Tuileries sarayını iki yüz topçu ile kuşatır gibi yaptı. Biraz soğukkanlılık gösterilse, Meclisin kuvveti, kudreti sıfıra inebilirdi. Zaten Robespierre bu yapılsın diye bir işaret vermedi. Hanriot da aptal aptal Beledye dairesine döndü, orada alkışlarla karşılandı.

Robespierre durumu kendi lehine, İhtilâl Meclisi aleyhine değiştirebilirdi ama, kararsızlık içinde kıvranıyordu. Hücum işareti verecek yerde, bir saat, iki saat, üç saat konuştu.

Fleuriot: "İhtilâl Meclisi adına ordulara bir bildiri yayınla," ded. Fakat bu kanunsuz bir hareketti. Robespierre çekiniyordu. Nihayet kararını verdiği zaman iş işten geçmişti. Barras büyük bir soğukkanlılıkla kumandayı ele almış, dört bin askerin başına geçip sokak başlarını tutmuştu. Birçok milletvekillerini atlara bindirip şehrin çeşitli mahallelerine yolladı. Bunları asker koruyor, önleri sıra meşaleciler yürüyordu. Hepsi ellerindeki bildiriyi halka okudular:

Robespierre'le suç ortakları, Komün ve onun çağrısına cevap verenler Meclis karariyle kanundışı edilmişlerdi.

Kanundışı edilmek, yargılanmaksızın öldürülmek demekti!

O sırada "hava durumu" yeniden işe karıştı. Gündüzkü sıcağın bir tepkisi olarak, tufanı andıran bir yağmur yağmağa başladı. Semt ocaklarının üyeleri de bunu bahane ederek dağıldılar. Peşinde birkaç jandarma ile birkaç partizan olduğu halde, Barras hemen koştu, hiçbir direnmeyle karşılaşmaksızın Belediye dairesini işgal etti.

O zaman "beşler" şaşkına döndüler. Lebas tabancayla beynini uçurdu. Robespierre de kendini öldürmek istedi ama, ancak çenesinden yaralandı (Bir rivayete göre, onu yaralıyan, Méda adında genç bir jandarma subayı idi). Onu hemen tedavi edip parçalanan çene kemiğini yerine tutturmak için yüzüne mengeneyi andıran demirden bir âlet geçirdiler. Robespierre'in kardeşi kendini pencereden attı, düşüp bacağını kırdı ama ölmedi. Couthon'u bir merdiven altında ölü taklidi yaparken (bir rivayete göre de kendini pencereden attığı için ağır yaralı halde) ele geçirdiler. Saint-Just karşı koymadan kendini yakalattı. Hanriot da bir avluda yaralı olarak ele geçti.

Robespierre'le 21 suç ortağı 10 Thermidor (28 Temmuz) günü yük arabalarına bindirildi, darağacına götürüldü. Yol boyunca halk müstebitlere küfürler ediyor, onlardan kurtulduğu için sevinç çığlıkları atıyor, koparıyordu.

Kafile marangoz Duplay'nin evi önünden geçerken Robespierre irkildi. Pencereler sımsıkı kapalıydı. Yükselme hırsının hummaları içinde kıvranarak, solgun renkli ellerinin ardında, kafasının içinde bütün amansız hulyalarını o odada hazırlamıştı.

Danton'un gölgesi evin duvarı üzerinde beliriyor, ölüme giderken söylediği sözler: "Sen de peşimden geleceksin!" sözleri kulaklarında çınlıyordu.

Arabalar nihayet İhtilâl Meydanına geldi. Robespierre yirminci, bir rivayete göre de yirmi birinci olarak giyotinin basamaklarını çıktı. Cellât sert bir hareketle "haramyemez" in çene kemiğini tutan demir âleti çekip çıkarınca, adamcağız acıdan bir çığlık kopardı. Tethişin son çığlığıydı bu, çölde can çekişen bir sırtlanın ulumasını andırıyordu.

Ertesi gün de Komün'ün 70 üyesinin ,daha ertesi gün ayrıca 12 üyesinin kafaları kesildi.

Bastille zındanının zaptının ilk yıldönümü olan Federasyon bayramından beri böylesine şenlik görülmemişti. Halk sevincini korkunç bir kahkahalar, bağırışmalar, alaylar, şarkı-

lar kasırgası halinde ortaya dökmüştü. Belediye üyeleri idam arabalarının içinde elleri kolları bağlı geçtikleri sırada "Kahrolsun narh!" diye bir kükreyiş yükseldi.

Komün İhtilâli sona ermişti ama, bu İhtilâl, ne varsa hepsini tüketmişti. İnsanlar, mal-mülk, düşünceler: Ne varsa hepsi kazanda kaynayıp gitmişti. Artık yıkma zamanı değil, işleri idare etme zamanıydı.

Robespierre gerçek bir Devlet adamı olsaydı işe koyulur, güçlüklere dört elle sarılırdı. Fakat Robespierre daha Meclis önündeki o söylevini verdiği anda, Kutsal Ruh tarafından terkedilmiş bir peygamberden başka şey değildi. Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" nin özdeyişlerini bütün rüzgârlara savurduktan, artık öğretecek hiçbir şeyi kalmadıktan sonra, boş bir tulum gibi olduğu yere yığılıvermiş, eskiden neyse yine o, yani Arraslı küçük bir avukat oluvermiş, sonra da giyotini boylamıştı.

Robespierre'in âkıbetinin hukuk açısından incelenmesine gelince: Onun idamındaki özellik şu ki, binlerce insanı giyotine gönderen bu adam, Meclis'ten hemen hemen zorla çıkarttırdığı bir kanun uyarınca "kanundışı" edilip yargılanmaksızın idam olundu. Yani, hakkındaki ölüm kararını yine kendisi vermiş oldu.

MAREŞAL NEY

Fransa İmparatoru I. Napoleon'un değerli kumandanlarından olan Mareşal Michel Ney, 10 Ocak 1769 da Sarrelouis'de doğdu. Bir fıçıcının oğluydu. Annesi Alman olduğundan, Michel Ney de iyi Almanca konuşurdu.

Michel Ney 1788 de hüsar kıtalarına girdi. Fransız İhtilâli sırasındaki savaşlarda kendisini gösterdi. 1794 de yüzbaşı, 1796 da tuğgeneral oldu. 1799 da Mannheim şehrini bir baskınla zaptedince tümgeneralliğe yükseltildi.

Napoleon 1801 de Birinci Konsül sıfatiyle onu çok iyi karşıladı. Müstakbel İmparatorun karısı Joséphine de onu Aglaé Auguier adında bir kızla evlendirdi. Ney daha başka askerî görevlerde bulunduktan sonra, İmparatorluğunu ilân eden Napoleon tarafından, rütbesi mareşalliğe yükseltildi.

Ney çok iyi bir askerî eğitimciydi. 6. Kolorduyu çok güzel yetiştirdi ve bu birliğe 1811 e kadar kumanda etti.

1805 te Elchingen'de yaptığı parlak taarruz dolayısiyle Ulm şehrinin Fransız ordusu tarafından zaptını sağladı. (Gösterdiği bu kahramanlık yüzünden Napoleon kendisine 1808 de Elchingen Dükü unvanını verdi). 1806 da Jena'da, 1807 de Königsberg'deki savaşlara katıldıktan sonra Eylau'da çarpıştı. Friedland'da kesin sonuçlu bir taarruz yapıp çok büyük yararlık gösterince, Napoleon kendisine "Yiğitlerin yiğiti" adını taktı.

1811 de Ney'i Boulogne talimgâhında, 3. kolorduyu Rusya seferine hazırlarken görüyoruz. 1812 de Ney, Rusya'daki Borodino'da Fransız hatlarının orta kesimine kumanda etti, canla başla çarpıştı. Zaferin Fransızlar tarafından kazanıldığı günün akşamı, Napoleon kendisine "Moskova Prensi" unvanını verdi.

Ney, zaferde olduğu gibi, bozgunda da kendini göstermenin yolunu buldu. Napoleon ordusunun Rusya'dan çekilişi sırasında çok soğukkanlılık ve yiğitlik gösterdi. Büyük cesaretiyle ardçı kuvvetleri canlandırdı. Smolensk şehri yakınlarında asıl ordu ile irtibatını kaybetti. Donmuş olan Dinyeper neh-

rini aşıp yeniden Napoleon'la buluşunca ordunun kahramanı haline geldi.

1813 ten sonra aldığı askerî görevlerde kaydadeğer bir başarı göstermedi. Napoleon devrilip 1814 te XVIII. Louis tahta çıkınca Ney'i Besançon valiliğine tâyin etti. Aynı zamanda da Senato üyesi oldu. Fakat Napoleon'un eski bir adamı olduğundan, kendisine saray çevrelerinde biraz soğuk muamele edildi. Napoleon devrinde dış memleketlere sığınıp sonradan Fransa'ya dönen "göçmen" asiller de sarayda Ney'in eşine hakaret ettiler.

1815 te Napoleon Elbe adasından dönünce Ney ilkin onu "demir bir kafes içinde Paris'e götüreceğini" söyliyerek bir bildiri yayınladı. Fakat 13 Martta, önceden tasarlamaksızın, sırf o ânın havasına uyarak Napoleon'un habercileri ile konuştu. Ertesi gün de ondan yana olduğunu ilân etti. Napoleon bu eski kumandanını iyi karşıladı, ama kendisine kumanda görevi vermedi. Sonradan Ney, Napoleon için felâketle sonuçlanan Waterloo savaşında da çarpıştı, fakat esaslı bir başarı gösteremedi. 5 Ağustos 1815 te tevkif edildi, yargılandı, ölüm cezasına mahkûm edilerek 7 Aralık 1815 te kurşuna dizildi, merd bir askere yaraşır şekilde, yiğitçe öldü.

Mareşal Ney, İngiltere'deki Lordlar Kamarasına eşit olan "Chambre des Pairs", yani Senato tarafından yargılandı, böylece bu dâva Fransa'da bu Meclisin yargı yetkisini haiz olması çığırını açtı.

Anayasa Senatoya üç durumda yargı yetkisi tanıyordu: 1 — Vatana ihanet ve Devletin güvenliğine kastedenleri yargılamak, 2 — Kendi üyelerini yargılamak, 3 — Mebuslar Meclisinin vatana ihanet, ya da Devlet malı çalmakla suçladığı bakanları yargılamak yetkileri idi.

Mareşal Ney ise hem Senato üyesiydi, hem vatana ihanetten sanık bulunmaktaydı. Asker olduğu için, ilkin harp divanına sevkedildi, fakat harp divanı bu konuda kendini yetkisiz saydı. Bunun üzerine hükûmet yargılanmak üzere kendisini üst Meclisin önüne sevketti.

Dâvaya yol açan olayları çabucak özetleyiverelim:

1814 yılı Nisanında Fransa Müttefik Kuvvetler tarafından işgal edilmişti. Bunun üzerine İmparator I. Napoleon tahtından vazgeçmek ve Elbe adasına sığınmak zorunda kaldı. Daha sonra iktidarı yeniden ele almağa karar verdi (ki, bu dönem yüz gün sürdü). 1 Mart 1815 te Juan körfezinde karaya çık-

tı, Paris üzerine ilerlemeğe başladı. Yol boyunca çoğu zaman halkın ateşli sevgi gösterileriyle karşılanıyordu. Napoleon devrildikten sonra kurulan askerî hükûmet, ona mukavemet göstermeğe kalkışmıştı ama, bu işi pek başaramamıştı. Napoleon'un devrilişinden sonra tahta çıkan kıral XVIII. Louis, hepsi de eski devrin adamları olan mareşaller ve generaller tarafından desteklenmekteydi. Fakat bunlar arasında da kargaşa ve şaşkınlık hüküm sürüyordu: İmparatorun böyle beklenmedik şekilde dönüverişi, onların yeni durumlarını tehlikeye düşürmekteydi çünkü.

Napoleon'un en eski yardımcıları onun aleyhine en fazla dönmüş bulunmaktaydılar.

Ney'in kendisi bile, kırala:

— "Merak etmeyin Majeste, Napoleon'u demir bir kafese koyup huzurunuza öyle getireceğim," diyordu.

Fakat asker arasında çözülme başlamıştı. Ney, eski şefinin yolunu kesmekle görevlendirildi. 10 Mart günü, valiliğini yaptığı Besançon'a geldi. Bourg üzerinde ilerleyip, başkent Paris'e doğru yürümekte olan Napoleon'un yan kanadına düşmek için Lons-le-Saunier'ye doğru ilerledi. Fakat Lons'da kıtalarına hâkim olamadı. Her yanda Napoleon'u coşkunlukla karşılayan genel bir hareket başlamıştı. Ney'in askerleri de bu harekete katılmağa hazır bulunuyorlardı.

Napoleon'un habercileri Ney'e bir mektup getirdiler. Bunda, İmparator eski kumandanına şöyle diyordu:

"Memleketi iç savaşa sürükleyip kana bulama. Chalons'da gel beni bul. Seni tıpkı Moskova savaşının dönüşünde olduğu gibi karşılayacağım."

İdaresindeki şehirden kovulmuş olan Bourg valisi Capelle, Mareşal Ney'e durumun korkunç bir tablosunu çizmişti. Jura valisiyle başka sadık kıralcılar da karamsarlıktan yana Capelle'den aşağı kalmıyorlardı. Lons kışlalarında ayaklanma, nerdeyse patlak vermek üzereydi. Ney şaşkına döndü. Sonradan Capelle'in anlattığına göre:

— "İyi ama, denizin suyunu ellerimle durduramam ki ben!" dedi.

O anda da kararını verdi: Epiy uğraştıktan sonra iki yardımcısını kan dökmemek için kandırdı. Bunlardan biri İmparatora pek düşman eski bir cumhuriyetçi olan Lecourbe, öbürü de ateşli bir kıralcı olan Bourmont'du. Bunlar, askerlere

söz dinletmenin güçlüğünü herkesten iyi biliyorlardı. Kadere boyun eğdiler. 14 Martta da kıtalar "tören yapılacak" diye toplandı. Bunlar, törenin konusunu bilmiyorlar, düşmanca tavırlarını güçlükle gizliyorlardı.

Sonradan duruşmada tanık olarak dinlenilen bir albay şöyle demişti:

— "İhtilâl sırasında subayların askerleri tarafından öldürüldükleri olmuştu. Askerin o günkü halini görünce, bu durumun yine geri geldiğini sezer gibi oldum."

Mareşal Ney, askerlere bir bildiri okumağa başladı:

— "Subaylar, assubaylar, erler! Kıral XVIII. Louis, dâvayı ebediyen kaybetmiştir..." der demez sözleri muazzam bir "Yaşasın Napoleon!" bağırışıyla yarıda kaldı. Mareşal sözlerine devam etti:

— "Güzel memleketimizde saltanat sürme hakkı yalnız İmparator Napoleon'undur..."

Bildirinin okunması, cezbe halini bulan bir coşkunluk havası içinde sona erdi. Yalnız yüksek rütbeli birkaç subay, kendilerini bu cereyana kaptırmadılar. Bunlardan biri hemen o anda istifa etti. Ney ona şu cevabı verdi:

— "İstifanızı kabul etmiyorum ama, isterseniz gidebilirsiniz. Ama hemen gidin ve askerlerinizin sizi hırpalamalarına sakın meydan vermeyin!"

Sonraki günlerde Mareşal Ney, İmparatorla buluştu. İlk cezbe ânı geçince, yaptığı hareketten telâşa düştü, ama milletin menfaatine saydığı bir dâvada sonuna kadar hizmet etti. Yüz günlük saltanat devrinden sonra, Napoleon'un kesin olarak devrilmesine yol açan Waterloo savaşında, herkesin bildiği kahramanca ve umudsuzca rolü oynadı.

Napoleon devrilip XVIII. Louis ikinci defa tahta çıkınca Mareşal Ney, kıralın öcalma duygularının başlıca hedefi haline geldi. Salt hukuk bakımından durumu savunulur gibi değildi. Döneklik etmişti ama -kıralcıların dediği gibi- bunu düşman lehine değil de, askerî kanunları çiğniyerek yapmıştı. Amacı hükûmeti devirmek ve tahta tevarüs sırasını bozmak olan bir teşebbüse o da katılmıştı ki, bu suçun ceza kanununda yeri vardı.

Kamu oyu şimdi onun aleyhinde ateş püskürüyor, devrin bütün kibar salonlarında herkes onun kellesini istiyordu.

Mareşal Ney, taşrada saklanmağa kalkışmıştı ama, 3 Ağustos 1815 te tevkif edilip Paris'e getirildi. 19 Ağustos'ta Conciergerie hapisanesine kapatıldı. Tam o gün, başka bir harp divanı tarafından ölüme mahkûm edilen, Napoleon'un yüz günlük saltanat döneminin bir başka kurbanı idam olundu: Bu, general Labédoyere'di. Bakan Gouvion Saint-Cyr, Ney'in de harp divanı tarafından yargılanmasını istedi ve kendisini yargılayacak olan askerî mahkemenin kurulması işine girişildi.

Ney, mareşal olduğu için kendi rütbesindeki askerler tarafından yargılanması gerekmekteydi. Bu işle görevlendirilen mareşaller pek isteksiz göründüler. Masséna ile Augereau sağlık durumlarını ileri sürüp özür dilediler. Moncey de öyle yaptı. Fakat kendisine verilen görevi meşru bir mazereti olmaksızın yapmak istemediği ileri sürülerek azledileceği kendisine bildirilince, başka bir sebep ileri sürdü:

— "Mareşal Ney'in ihanetinin maddî delillerini kırala veren benim. Bu yüzden herkes taraf tuttuğumdan şüphe eder, en başta da Ney beni reddeder," dedi.

İşin aslı şu ki, Moncey eski bir silâh arkadaşını yargılamak istemiyordu. Bunun üzerine azledildi ve üç ay süre ile bir kalede hapsolundu.

Soruşturma epiy uzun sürdü. Harp divanı da ancak 9 Kasımda toplanabildi. Ney'in avukatları harp divanının yetkisine itirazda bulundular. Çünkü Mareşal, özellikle siyasî olan bir dâvanın askerî yargı mercilerince görülmesinden çekinmekteydi: Dönekliğini çevrelemiş olan şartları, kanun metinlerinin sertliği ardında, anlayışla karşılayacak yargıçların karşısına çıkarsa, tutumunu daha kolay haklı gösterebileceğini ummaktaydı.

Avukatları: "Müvekkilimiz kendisine suç olarak yorulan olayların cereyanı sırasında Senato üyesiydi. Onun için kendisini ancak bu meclis yargılayabilir," dediler. Gerçekten, kanunun 34. maddesi açıkça: "Hiçbir bir senatör, Meclisin emri olmadıkça tevkif edilemez ve ondan başka bir merci tarafından yargılanamaz," diyordu.

Doğrusu şu ki, hiç kimse Mareşali tevkif etmek için Meclisten izin almağı akıl etmiş değildi. Ney'in senatörlük sıfatına ise, hükûmet itirazda bulunmağa hazırlanıyordu. Çünkü hükûmet, döneklik yaptığı anda Mareşalin bu sıfatı kaybettiği düşüncesindeydi. Fakat çetin bir dâvadan kurtulmağa can atan askerî yargıçlar, avukatların itirazını hemen kabul ettiler

ve bir çeyrek saat süren bir müzakereden sonra kendilerini yetkisiz saydılar.

Bunun üzerine hükûmet dâvayı, bir senatör hakkındaki ceza dâvası gibi değil de, vatana ihanet ve Devletin güvenliğine kasdetme dâvası olarak üst Meclis huzuruna sevke karar verdi ve Senatoyu toplantıya çağırdı. Fakat harp divanı gibi Senato da Ney'i yargılamağa pek istekli görünmüyordu. Hattâ üyelerden çoğu o gün toplantıya gelmemişti. Başbakan Dük de Richelieu şöyle dedi:

— "Ben burada kıral adına, Fransa adına, hattâ Avrupa adına hazır bulunuyorum ve kendimde şunu söylemeğe hak görüyorum: Senato bütün dünyaya açıkça tarziye vermek durumundadır. Bu da hemen verilmelidir, çünkü her yandan yükselen öfkeyi durdurmanın büyük önemi vardır... Harp divanının kendini yetkisiz sayması, fesatçılar için bir zafer olmuştur."

Fakat başbakan, bu yetkisizlik kararının dayandığı sebebi -yani Mareşalin Senato üyesi oluşunu- sükûtla geçiştirdi.

Yargı usulü bakımından anayasadaki boşluklar, kıralın iki emirnamesiyle doldurulduktan, sorgu yapıldıktan sonra, duruşmanın açık olarak görülmesi kararlaştırıldı. Sanık, duruşmada avukatı ile birlikte bulunacaktı. Karar sanığın gıyabında, fakat dinleyicilerle sanık avukatlarının önünde verilecekti.

Duruşma 21 Kasım günü başladı. Oturum açılınca avukatlar Mareşal Ney'e yorulan suçların hiçbir kanunda yer almadığını söyliyerek yargılama usulü özel bir kanunla tesbit edilinceye kadar duruşmanın geri bırakılmasını istediler. Mahkeme bu itirazı reddederek duruşmayı 23 Kasıma bıraktı.

23 Kasım günü Mareşalin avukatlarından biri, dâvanın hiçbir hukukî dayanağı olmadığını, ileride kanunun istediği şekillere uygun olarak buna yeniden bakılması gerekeceğini belirtti. Teferrüattaki bazı usulsüzlükler üzerinde de durduktan sonra, dâvanın çok çabuk görülmesi dolayısiyle Mareşalin savunma tanıkları dinletmek imkânından yoksun bulunduğunu söyledi.

Savcı şu cevabı verdi:

— "Adî suçlar için uygulanan yargılama usulü bu dâva için de uygulanacaktır. Avukatların pek güvendikleri savunma tanıklarına gelince: Bunlar olsa olsa, Mareşalin bu işi bilerek ve isteyerek (taammüden) yapmadığını söyliyeceklerdir. Fakat taammüd olmasa dahi, Mareşal suçludur."

Fakat savcının bütün didinmelerine rağmen, divan, Mareşalin yeni tanıklar göstermesi için duruşmayı 4 Aralığa bıraktı.

4 ve 5 Aralık oturumlarında Ney'in sorgusundan ve tanıkların ifadelerinden, Mareşalin bilerek ve isteyerek döneklikte bulunmadığı açıkça anlaşıldı.

Mareşal, Napoleon'u durdurmak gibi kesin bir arzu ile işe girişmiş, askerler ayaklanmasınlar diye elinde olan herşeyi yapmıştı. Fakat sonunda o da umumî harekete kapılıp sürüklenmişti. Emrindeki kıtaların yarısı, İmparatorun safına geçmek üzere yola koyulmuş bulunmaktaydı. Öbür yarısı ise, ayaklanmaya hazır durumdaydı. Fakat buna rağmen, kendisinin yaptığı döneklik yine de apaçıktı. Ney, mahkûmiyetten yakasını kurtaracağa benzemiyordu.

Fakat savunma avukatları kesin saydıkları bir kozu sonraya saklamışlardı. Bu sayede Mareşal aleyhindeki suçlamaları hükümsüz kılacaklar ve ilerisi için de onu her türlü kovuşturmadan kurtarmış olacaklardı. Fakat bunu ilk başta ileri sürmemişlerdi ki, bu da onların buna olan güvenlerinin pek tam olmadığını göstermekteydi. Paris'in teslim oluşu sırasında, bir yıl önceki Temmuz ayında bakan Fouché'nin başkanlık ettiği geçici Fransız hükûmeti tarafından imzalanan anlaşmanın 12. maddesinde şu hükümler vardı:

"Başkentin sâkinleri ile genel olarak orada bulunan bütün kimseler, her türlü hak ve hürriyetlerinden faydalanmağa devam edecekler; yapmakta veya yapmış oldukları görevleri, davranışları ve siyasî düşünceleri dolayısiyle katiyen rahatsız edilmiyeceklerdir."

Bu metnin değeri neydi? Bir genel af hükmünde miydi? Kimleri kapsamaktaydı?

Aslında bu 3 Temmuz anlaşması, iki taraf ordularının durumlarını geçici olarak hal şekline bağlayan askerî bir anlaşmadan ibaretti. Nitekim İngiliz başkumandanı Wellington da hükûmetine bunu böylece yazmıştı. Sonra bu anlaşma, ancak bundan taraf olanları bağlamaktaydı. Buna imza koyanlar da ileride yapılacak bir tenkil hareketine engel olmağı düşünmüş değillerdi. Kısacası, XVIII. Louis bu metinle hiçbir bakımdan bağlı değildi. Delili de şu ki, Fouché, kıral genel ve tam bir af ilân etsin diye Wellington nezdinde ayak diremişti. Bu şartlar altında, avukatların tezi sağlam olmaktan uzaktı.

Nitekim, mahkeme bu itirazı reddetti.

Bunun üzerine, Mareşalin avukatlarından Dupin, 20 Kasım 1815 te imzalandığı için henüz mürekkebi bile kurumamış olan başka bir andlaşmanın ardına sığındı: Bu andlaşma gereğince, Mareşalin doğduğu yer olan Sarrelouis şehri, artık Fransa'ya ait değildi. Avukat şöyle dedi:

— "Mareşal Ney, Sarrelouis'de doğmuştur. Kendisi Devletler hukukunun koruncası altındadır. Kalben daima Fransızdır ama, şimdi Fransa kıralına tâbi olmayan bir toprakta doğmuş bulunmaktadır," dedi.

Avukat yaptığı bu teşebbüsün başarı kazanmasından yana hiçbir hayale kapılmıyordu. Fakat bu, Mareşale güzel bir jest yapmak imkânını sağladı. Zaten sanıkla avukatları daha önce bu konuda anlaşmışlardı.

Avukatın sözleri üzerine Mareşal birden ayağa kalkarak şöyle bağırdı:

— "Ben Fransızım, Fransız olarak öleceğim. Şu âna kadar savunmamın serbestçe yapılır gibi bir hali vardı. Fakat savunmamın engellendiğini görüyorum. Avukatlarıma teşekkür ederim. Ama, beni kötü savunmaktansa hiç savunmamalarını kendilerinden rica ederim."

Duruşma da böylece sona ermiş oldu. Savcı, iddianamesini okudu. Sonra meclis gizli müzakereye çekildi. Oturumda 161 üye hazır bulunmaktaydı.

Müzakere sonunda Mareşal suçlu görüldü. Sıra, kendisine verilecek cezanın tâyinine geldi.

Beş üye, Ney'in durumunu kıralın âtıfetine havale etmek gerektiğini ileri sürerek çekimser kaldılar. 17 si sürgün cezası için oy verdiler. 138 i de kendisinin askerî usûl ve şekillere göre ölüm cezasına çarptırılması lehinde oy kullandılar. Yalnız Kont de Lynch, Mareşalin kafasının giyotinle kesilmesini istedi.

Bir üye, hafifletici sebeplerin gözönüne alınmasını ileri sürdü ama, kanunda böyle bir hüküm yoktu. Mareşale yapılan tek lûtuf, kendisinin âdi suçlular gibi giyotinle değil de, askerler gibi kurşuna dizilerek idam edilmesini sağlamak oldu.

Karar 6 Aralık günü sanığın gıyabında, fakat avukatlarının yüzüne karşı okundu. Mareşal Ney'in:

Napoleon'un habercilerini kabul edip kendileriyle görüştüğü; emrindeki kıtalara, onları kaçmağa ve düşman safına

geçmeğe teşvik eden bir bildiri okuduğu; sonra hemen Napoleon'un safına geçmek için emirler verdiği sâbit olmuştu. Böylece vatana ihanet ve Devletin güvenliğine kasdetmek suçunu işlemiş bulunuyordu: Amacı da hükûmeti devirmek yahut değiştirmekti. Bundan dolayı ölüm cezasına ve duruşma masraflarını ödemeğe mahkûm edilmiş bulunuyordu. Savcı ayrıca Mareşalin hâmili bulunduğu "Légion d'Honneur" nişanının geri alınmasını istedi ve buna hemen karar verildi.

İdam hükmü 7 Aralıkta Rasathane Meydanında yerine getirildi. Ney'in eşi kıraldan, kocasını bağışlamasını istedi ama, nafile: O sırada Fransa'da bir sertlik havası esiyordu. İkinci defa sürgünden dönmüş olan XVIII. Louis ibret dersi olacak hareketlerde bulunmağa kararlıydı. Ney'in acıklı sonu da bu hareketlerin en büyüğü oldu.

Dâvanın yarattığı tethiş havası, yargılama usulündeki aksaklıklar, kanunî hükümlerin yetersizliği, hükûmetin adalet mekanizmasına yaptığı baskı, duruşmanın çabucak görülmüş olması, savunma haklarının sınırlanması gibi sebepler yüzünden bu dâva, siyasî adalet tarihinde acıklı bir bölüm olarak kalmaktadır.

Fakat Mareşal Ney'in kanunen cezaya müstahak olduğunu kabul etmek de gerektir. Muhakkak ki, yurduna zarar vermek niyetinde değildi, ama maddî bakımdan, askerî bir ayaklanma tertiplemek ve Devletin güvenliğine kasdetmek gibi fiilleri işlediği de itiraz kabul etmez bir keyfiyetti. Ceza hukuku konusunda kasit, ünlü cezacı Emile Garçon tarafından "kanunsuz bir fiili işleme şuuru" diye tarif edilmiştir. Bu şuurun Mareşalde varolmadığı nasıl iddia edilebilir?

Hangi yargı mercii önünde olursa olsun, onu kurtarmağa imkân yoktu. Tek çare, kıralın onu bağışlaması olabilirdi. Nitekim şerefli bir askerî geçmişi olan Ney de buna müstahaktı ama kıral, onu affa yanaşmadı ve I. Napoleon'un bu eski silâh arkadaşı vaktiyle kumanda ettiği, zaferden zafere götürdüğü askerlerinin kurşunları altında can verdi.

CUMHURBAŞKANI ANDREW JOHNSON

Birleşik Amerika'daki tipik bir siyasî dâva, geçen yüzyılın sonlarına doğru -köleliğin kaldırılması için Kuzey ve Güney Devletleri arasında çıkan içsavaştan sonra- Cumhuriyetçi partinin Senatodaki aşırı kanadının giriştiği teşebbüstür.

Medenî cesaret sahibi bir tek senatörün, Edmund G. Ross'un verdiği aleyhte oy yüzünden Cumhuriyetçi partinin aşırı kanadıyla "tepişme" halinde olan devrin Cumhurbaşkanı Andrew Johnson'u devirip iskat etmek ve Beyaz Saray'dan uzaklaştırmak mümkün olamamıştı.

Şimdiki Amerika Cumhurbaşkanı, Senatör John F. Kennedy, Amerikan siyasî tarihinin bu çok heyecanlı safhasını (Dilimize "Fazilet Mücadelesi" başlığı ile çevrilen) *"Profiles In Courage"* adlı dikkate değer eserinde renkli ve canlı bir şekilde anlatmaktadır.

Biz de bu tarihsel olayın ana çizgilerini, onun yetkili kaleminden çıkma kitabın 138-171. sayfalarından alarak buraya aktaracağız.

Olayın tafsilâtına ve niteliğine girişmeden önce, bunun zaman ve mekân bakımından ne gibi şartlar altında başladığını gözden geçirmek yerinde olur.

Köleliğin kaldırılması yüzünden Güney Devletleri, Amerikan Birliğinden ayrılmışlar, Kuzey ile Güney arasında -Margaret Mitchell'in "Rüzgâr Gibi Geçti" adlı romanında çok canlı olarak anlattığı- kıyasıya bir içsavaş başlamıştı. 1861 de başlayan bu savaş, kardeş kanının oluk gibi akmasına, on binlerce kişinin ölümüne, büyük servetlerin yokolmasına yol açtıktan sonra, 1865 te son bulmuştu ama, siyasî alanda barış ve birliğin kurulması için yetmemişti.

Bölgecilik gayreti güdenler arasındaki düşmanlık, ekonomik yağma ve siyasî baskı yine devam etmekteydi. Kuzey-Güney arasındaki bu düşmanlık, daha yirmi yıl boyunca sürüp gidecekti.

İnsaf sahibi Kuzeyliler, kanlı gömleklerini bayrak yaparak şöyle diyorlardı:

— "Artık kavgaya son verelim. Amerikan milletinin yaralarını saralım. Mağlûp Güney Devletlerine merhametle, dostlukla muamele edelim."

Fakat Senatonun aşırı Cumhuriyetçi kanadı ve onun temsil ettiği büyük bir halk yığını ile onların görüşünü benimsemiş olan basın, bu insaf sahiplerini yerden yere vuruyor, onları vatanı sevmemekle suçluyordu.

Aynı insaf sahipleri, Güneyliler arasından da çıkmaktaydı. Bunların başında Lucius Q. C. Lamar vardı. Fakat Güneyde de gözleri ihtiras bürümüştü: O bölgenin seçmenleri de Lamar'ı düşman safına geçmiş kaçak bir asker sayıyorlardı.

Iş bu hale dökülünce, zenci kölelerin hürlüğe kavuşmaları, içsavaştan zarar gören bölgelerin imarı gibi meseleler bir yana bırakıldı. Ortaya yeni dâvalar çıktı, Senatoya yeni çehreler katıldı. Anayasa meseleleri Amerikan milletinin hayatında artık fazla yer tutmadığı için, Senato da Anayasa ile ilgili tartışma ve çatışmaların yapıldığı bir Forum olmaktan çıkmıştı.

Paranın kolay kazanılması, kısa zamanda muazzam servetlerin edinilivermesi, politik teşkilâtın her gün biraz daha kuvvet kazanması, Devlet idaresinde suiistimal, rüşvet ve irtikâbın açıkça hâkim olması yüzünden, milletin büyük çoğunluğunun görüşü de değişmiş bulunmaktaydı.

"Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al," diye bir atasözü vardır ya...

Onun gibi, Amerikan Senatosu da milletin o dönemdeki ruh halini temsil eder duruma gelmişti. Artık milletin sözcüleri anayasa hukukçuları değil, büyük şirketlerin avukatları ve parti başkanlarıydı. Herkes şerefli, fakat silik ve sönük Devlet hizmetlerini bir yana bırakmış; bankacılık ve endüstri sahasında kısa zamanda şöhrete, servete kavuşmanın yollarını aramağa koyulmuştu.

Manevî alandaki bu değişikliklerin yanısıra, maddî değişiklikler de oldu: Batı bölgeleri hızla gelişti, Amerikan Birliğine on bir yeni Devlet katıldı. Senatoya yirmi iki genç Senatör daha girdi. Yeni yapılan muazzam bir salon, Senatonun eski asil çehresini birden değiştiriverdi. Beri yandan, bölgecilik menfaatlerinin güdülmesi; senatörlerin birbirlerinin çıkarlarını koruyacak şekilde kanunlar çıkarmaları ve taassup derecesine varan tarafgirlikler, Senatonun millî ekonomik dâvalarla ilgili müzakerelerini daimî bir çıkmaza sürüklemektey-

di. Senato artık büyük dâvaları bir yana bırakıp seçim bölgelerinin küçük çıkarlarına hizmet eder hale gelmişti. İncir çekirdeği doldurmayan, Senato vekar ve zihniyetine yakışmayan devamlı tartışmalardan, iz'an ve vicdan sahibi senatörler dahi bıkmkış durumdaydılar.

Senatörler artık kseçim bölgelerini değil de, büyük demiryolu, sigorta, demir-kömür, pamuk şirketlerini temsil eder olmuşlardı. Memlekette zenginler hâkimiyetine dayanan yeni bir sistem kurulmuştu. Tuhafı şu ki, bu hal halk tarafından da çok iyi karşılanmaktaydı: Herhangi bir malî müessesenin sözcülüğünü bir senatör, gururla yapmaktan çekınmiyordu.

Böylece de XIX. yüzyılın sonlarına doğru Amerikan Senatosu, kudret ve prestij bakımından hemen hemen en aşağı seviyesine düşmüştü. Fakat, itibarını kaybetmiş bu topluluk içinda yine de medenî cesaret sahıbi, saygıdeğer insanlar vardı ki, anlatacağımız olayda en önemli rolü oynamış olan Senatör Edmund C. Ross'la onun gibi düşünen birkaç arkadaşı, bunların başında gelmekteydiler.

Yasama kuvvetinin şahsî çıkarlar uğrunda rastgele kötüye kullanılmasından milleti korumak için ortaya atılan bu vicdan sahibi insanlar, bu uğurda hiç düşünmeksizin kendilerini feda etmekten çekinmemişlerdi. Bunların gayret ve fedakârlıkları sayesindedir ki, Amerika Birleşik Devletlerinde "hukuk devleti" kavramı yalnız bugün için değil, ebediyet için de çöküp kaybolmaktan kurtulmuş bulunmaktadır.

Şimdi de olayın kendisini ele alalım.

Yıllardan 1868... Hedef: Cumhurbaşkanı Andrew Johnson hakkında meclis soruşturması açarak onu görevinden iskat etmek. Sebep: Andrew Johnson'un -bir suikastçinin kurşununa kurban giden selefi- Cumhurbaşkanı Abraham Lincoln'un Güneye karşı güttüğü uzlaşma politikasını devam ettirmek istemesi.

Bunun aleyhinde olanlar, Cumhuriyetçi partinin aşırı kanadına mensup senatörlerdi ve şöyle diyorlardı:

— "Güney Devletleri, Amerika Birliğinden ayrılıp içsavaşa sebep olarak Anayasanın verdiği hakları kendi istekleriyle reddettiler. Sonra içsavaşta yenildiler. Şu halde, kendilerine bir "işgal bölgesi" muamelesi yapılmasını haketmiş bulunuyorlar."

Cumhurbaşkanı Johnson'la bu aşırı kanad arasındaki mücadele, onun aleyhinde bir meclis soruşturması açılması karariyle sonuçlandı. Fakat bu, daha ziyade, yürütme ve yasama kuvvetleri arasındaki bir mücadele idi.

Andrew Johnson, Senatonun Güneyli üyeleri arasında, Devletinin Amerika Birliğinden ayrılması *aleyhinde* oy kullanmış tek insandı. Gözüpek, fakat politika inceliklerinden pek haberi olmayan, milletçe de pek sevilmeyen bir Tennessee'li idi. Selefi Abraham Lincoln bir suikastçinin kurşunları altında can verince, onun uzlaştırıcı politikasına dört elle sarılmış, onun ilkelerini savunmağı kendine görev bilmişti. Lincoln'un, ölümünden önce, Amerikan Kongresinin aşırı hizipleriyle mücadeleye giriştiğini biliyordu.

Bu aşırı elemanlar, müteveffa Cumhurbaşkanı Lincoln'un Güney Devletlerini içsavaştan sonra anayasanın ruhuna uygun, şefkatli bir tarzda kalkındırma politikasına karşı durmuşlar ve Amerikan Devletinin yasama kuvvetini, idare mekanizmasında son söz sahibi bir duruma getirmek istemişlerdi.

Cumhurbaşkanı Johnson ise kavgacı bir yaradılıştaydı. Onun bu karakteri, "mağlûp Güney Devletlerinin Amerikan Birliğindeki yerlerini çabucak ve kolaylıkla almalarını sağlamak" tan ibaret olan Lincoln siyasetini uygulama konusunda, Amerikan Meclisinin kendisiyle iş ve elbirliği etmesi umudlarını ortadan kaldırıyordu.

1866 da Devletin yasama ve yürütme kuvvetleri işte böylece birbirinin gırtlağına sarılmış, öfke ve hınç içinde hırlaşıp durmaktaydılar.

Cumhurbaşkanı Johnson, Meclisin çıkardığı kanunları anayasaya aykırı, Güney'e karşı lüzumsuz derecede şiddetli buluyordu: Ona göre, bir barış devresine girilmişti ama, bu kanunlarla askerî kuvvetleri boş yere ayakta tutma çabası güdülmekteydi. Ya da bu kanunlar, yürütme kuvvetinin yetkilerine haksız ve yersiz birer müdahale niteliğindeydiler. Bu durum karşısında Cumhurbaşkanı bu kanunlara karşı elindeki tek silâhı kullanıyor, bunları "veto" ediyordu ama, veto'lara aldırış edilmiyor; böylece de Amerikan milletinin tarihinde ilk defa olarak, birçok önemli kanunlar -Cumhurbaşkanının ve veto'suna rağmen ve onun muvafakati alınmadan- yürürlüğe konuyordu.

Ancak, Johnson'un vetolarının hepsi geri çevrilemiyordu.

Bu duruma tahammül edemiyen Cumhuriyetçi partinin aşırı kanadı üyeleri nefret ettikleri düşmanlarını, yani Cumhurbaşkanını yere vurmak için tek ve son bir çare kalmış olduğunu anladılar: Bu, Senatoda üçte iki çoğunluğu sürekli olarak elde tutmanın yolunu bulmaktı. Çünkü Anasayaya göre Cumhurbaşkanının vetosunu geri çevirmek için, üçte iki çoğunluğun sağlanması şarttı.

Buna sahip olmanın çok önemli başka bir faydası daha vardı: Senatonun Cumhuriyetçi aşırı kanadı bu çoğunluk sayesinde Cumhurbaşkanı aleyhinde bir meclis soruşturması açarak onu mahkûm edecek; böylece de kendisini Cumhurbaşkanlığı makamından iskat edip zorla uzaklaştıracaktı.

Ancak, üçte iki çoğunluğun geçici değil, sağlam bir şekilde elde edilmiş olması şarttı. Cumhuriyetçi aşırı kanad, bu uğurda sıkı tedbirlere başvurdu: Güney Devletlerinin de Senatoya üye göndermeğe başlamaları üzerine, Johnson taraftarı sayılan yeni bir senatörün seçim mazbatasını tasdik etmedi. Sonra, Cumhurbaşkanının vetosuna rağmen Nebraska Devleti de Amerikan Birliğine alındı, böylece Cumhurbaşkanı aleyhinde iki oy daha sağlanmış oldu. Colorado Devletinin Birliğe alınması kararını da Cumhurbaşkanı veto etmiş; bu kararı bozdurmak için aşırı kanadın giriştiği bütün manevralar boşa çıkmıştı. Tam o sırada acıklı bir vak'a oldu. Bu yüzden aşırı kanad mensupları yalandan gözyaşı döktüler ama, yüreklerinde Cumhurbaşkanına muhalif bir oy daha kazanma umudu belirdi.

Bu işin içyüzü şöyleydi: Kansas Senatörü Jim Lane de Cumhurbaşkanı Johnson'un "Güneyin kalkındırılması" politikasına sempati besleyen "muhafazakâr" Cumhuriyetçilerdendi. Oysa, bir sınır Devleti olan Kansas, Amerikan Birliğinin "aşırı" Devletlerinden biriydi. Meclis 1866 da Kamu Hakları Kanununu çıkardı. Cumhurbaşkanı bu kanunu veto etti. Senatör Lane de, vetonun lehinde oy kullandı. Üstelik Arkansas Devletinde yeni idare kurulması için hükûmetçe hazırlanmış bir tasarıyı da benimsiyerek kendi imzasıyla Senatoya sundu. Bunun üzerine, Kansas şiddetli bir öfkeyle ayaklandı. Bu Devletin başşehri olan Lawrence'de yapılan muazzam bir mitingde Senatör Lane aleyhinde gösteriler yapıldı, onun davranışlarını mahkûm eden kararlar alındı. Kendisine yağdırılan hakaretler karşısında, Senatör Lane'in aklî muvazenesi

bozuldu. Adamcağız hastalandı. Üstelik birtakım malî rezaletlere karışmış olmakla suçlandı Lane, nihayet 1 Temmuz 1866 günü canına kıydı.

Washington'daki aşırı Cumhuriyetçiler, ayaklarına batan bu dikenden böylece kurtulmuşlardı ama, yine de Kansas'a kaygı ile bakıyorlar:

— "Acaba Lane'in yerine kim geçecek?" diye soruyorlardı.

Kansas'taki seçimin sonucu, müfritleri sevinçten çılgına çevirdi: Kansas'ın yeni senatörü, eski Senatör Lane aleyhine mitingde alınan kararları yazıp Devlet Meclisinden geçirten Edmund G. Ross'tan başkası değildi çünkü!

Bu şartlar altında, Ross'un hangi tarafı tutacağından kimsenin şüphesi yoktu. Çünkü o, ömrü boyunca, Güney'in kölelik taraftarı Devletlerine muarız bir politika gütmüştü.

1854 te henüz yirmi sekiz yaşındayken, Milwaukee şehrinde kaçak bir köleyi linç edilmekten kurtarmıştı.

1856 da Kansas'ın hür bölge olarak kalmasına yardım için akın akın gelmekte olan kölelik düşmanı halk yığınları arasına o da katılmıştı.

Demokrat Partiden tiksinerek ayrılmış, bölgeyi istilâya başlayan kölelik taraftarlariyle savaş için kurulan "Hür Kansas Devleti Ordusu" na gönüllü yazılmıştı.

1856 da gazetesini bırakıp Kuzeyliler (yani, kölelik aleyhtarları) ordusunda görev almış, ordudan binbaşı rütbesiyle terhis edilmişti.

Ayrıca eski Senatör Lane'in davranışına hücum etmiş, onun seçmenleri tarafından mahkûm edilişinde önemli ve faal bir rol oynamıştı.

Bu yüzden, Meclis'teki "aşırı" Cumhuriyetçilerin liderleri, Ross'un şahsında, amaçlarının gerçekleşmesini sağlayacak üçte iki çoğunluk için sağlam bir oy görmekteydiler.

Sahne, oyunun son perdesi için hazırdı: Johnson'u yargılayıp cumhurbaşkanlığından uzaklaştırmak. Buna başlangıç sayılacak bir olay da patlak vermekte gecikmedi: 1867 yılının başlarında Senato, Cumhurbaşkanı Johnson'un vetosuna aldırmıyarak "Devlet Memurlarının Dokunulmazlıkları" hakkındaki kanunu çıkardı. Bu kanun, Senatonun tasvibiyle tâyin yapılan memurluklarda çalışanların, Senatonun rızası alınmadıkça Cumhurbaşkanı tarafından azledilemiyeceğini

emrediyordu.

Kanun, kabulü sırasında pek önemli sayılmamıştı. Sadece Cumhurbaşkanının elinden rastgele işten çıkarma ve adam kayırma imkânını almış oluyordu. *Kabine üyeleri ise sarahaten bu hükmün dışında bırakılmıştı.*

O sırada Cumhurbaşkanı Johnson bir şeyin farkına vardı: Kendisi, Harbiye Bakanı Edwin M. Stanton'u müteveffa Cumhurbaşkanı Lincoln'un kabinesinden devralmıştı. Halbuki bu adam "aşırı" Cumhuriyetçilerin uşağıydı ve işgal altındaki Güney Devletlerinin sorumsuz diktatörü olma dâvasını güdüyordu.

Johnson bunu anlayınca 5 Ağustos 1867 günü, Stanton'un hemen istifa etmesini istedi. Stanton ise durumuna fazla güveniyordu. Serkeş ve küstah bir tavırla Cumhurbaşkanına:

— "Senato toplanıncaya kadar makamımdan ayrılmak niyetinde değilim," dedi.

Johnson böyle bir küstahlığın altında kalacak adam değildi. Bir hafta sonra Stanton'u azletti. Yerine de içsavaşta Kuzey orduları başkumandanlığını yapmış olan General Grant'i tâyin etti ki o, Stanton'un karşı gelemiyeceği tek insandı.

13 Ocak 1868 günü toplanan Senato, Johnson'la Grant'a, Stanton'un azlini tasvibetmediğini çok sinirli bir eda ile bildirdi. Stanton'un bakanlık binasına gelmesi üzerine de Grant, makamından ayrıldı.

Fakat mesele bununla bitmiş olmuyordu. Durum, tahammül sınırlarını çoktan aşmıştı. Harbiye Bakanı kabine toplantılarına alınmıyor, kendisinin öbür bakanlarla temasına izin verilmiyordu. Senatonun kararının anayasa hükümlerine aykırı olduğu kanaatini bir mahkeme karariyle hükme bağlatmak isteyen Johnson, 21 Şubatta Stanton'u tekrar geçici olarak görevinden uzaklaştırdı.

Harbiye bakanı, Cumhurbaşkanının emrini dinlemedi, dairesine kapanıp kendini savunmağa hazırlandı. Beri yandan, Amerikan halkında Cumhurbaşkanına karşı başlamış olan tepki, gittikçe artmaktaydı· Kamu oyu, onun kanunu bilerek çiğnediği ve Amerikan Kongresinin kararına bilerek karşı geldiği kanısındaydı.

Daha önceden, "görevini kötüye kullandığı" suçlamasiyle Johnson hakkında meclis soruşturması açılması için verilmiş önergeler Temsilciler Meclisinin gerek komisyonlarında, gerekse genel kurul toplantılarında tasvip görmemişti. Fakat

bu sefer aynı amaçla çarçabuk hazırlanan bir tasarı ivedilikle görüşülmüş, 24 Şubatta ezici bir çoğunlukla Temsilciler Meclisince kabul edilivermişti. Cumhuriyetçi milletvekillerinin hepsi oylarını kanunun lehinde -dolayısiyle Cumhurbaşkanı Johnson'un aleyhinde- kullanmışlardı.

Bunun üzerine, Cumhurbaşkanının memurların yargılanması kanununa göre, mahkûm edilmesi, ya da beraet ettirilmesi için gerekli duruşmanın heyecanlı hazırlıklarına 5 Mart günü, Senatoda başlanıldı. Bu işlemlerin kanunî yönüne Yüksek Mahkeme Başkanı göz-kulak oluyordu. Duruşma, İngiltere kıralı I. Charles'ın, Fransa kıralı XVI. Louis'nin dâvaları gibi önemli bir hâdise olacaktı. Yalnız bunun, ötekiler gibi gerçek birer dram olmasına engel iki eksiği vardı: Cumhurbaşkanının yargılanmasına yol açan gerçek sebebin, Amerikan milletinin hayatî dâvalarından biri olmaması ve suçlanan kimsenin, yargılanmasında hazır bulunmayışı. Fakat tarihin en ünlü yargılamalarının gerektirdiği bütün dramatik unsurlar mevcuttu.

Yüksek Mahkeme Başkanı, "kararlarında adaletten ayrılmayacaklarına", Senatörlerin herbirine ayrı ayrı yemin ettirdi.

Senatonun en ateşli aşırı Cumhuriyetçi üyelerinden Ohio Devleti Senatörü Benjamin Wade de bu yemini etti. Durumunun özelliği şuydu ki, o dönemde Senato Başkanı olduğundan, Johnson görevinden uzaklaştırılırsa, yerine doğrudan doğruya o geçecekti.

Savcılık görevini "New Orleans Kasabı" diye anılan Massachussetts milletvekili General Benjamin F. Butler yapmaktaydı. Kendisi kabiliyetli, fakat kaba-saba bir adamdı. Duruşmayı Senato balkon ve localarından izleyecek dinleyiciler için bine yakın özel davetiye bastırılmış, her Senatöre bunlardan dörder tane verilmişti. Davetiyelerden ele geçirmek için meraklıların başvurmadıkları çare kalmamıştı. Bu acıklı oyun, 5 Marttan 16 Marta kadar sürdü.

Cumhurbaşkanı Johnson hakkında Temsilciler Meclisince verilen lüzum-u muhakeme kararı on bir maddelikti. İlk sekiz maddede Başkan, Harbiye bakanı Stanton'u azledip yerine başkasını atamak suretiyle "Memurların Dokunulmazlıkları Hakkındaki Kanun" a aykırı hareket etmiş olmakla suçlanıyordu.

Dokuzuncu madde, Johnson'un bir generalle özel olarak

konuşurken, ona "Ordu ödenek kanununa aykırı hareket etmesi için" emirler verdiği suçlamasını ileri sürmekteydi.

Onuncu maddeye göre, Johnson, "gerek Amerika Millet Meclisine, gerekse Amerikan kanunlarına karşı itidalsiz, kışkırtıcı ve yakışıksız" sözler sarfetmiş bulunmaktaydı.

Son olarak on birinci madde, ilk on maddede bildirilen iddiaların hepsini içine alan ve kasden mâna çıkmayacak bir müphemlikte yazılmıştı. Bu madde, Johnson hakkında ıskat kararı verilmesini tasvibedip de kendilerini belirli dâvalara bağlı tutmak istemiyen politikacılar için, yazılmıştı.

Savcı Butler bu çarçabuk kaleme alınmış iddianameyi, kışkırtıcı deliller ileri sürerek, destekledi. Buna karşı Cumhurbaşkanı Johnson'un muktedir ve bilgili avukatları oldukça tesirli bir savunma yaptılar:

"Memurların Dokunulmazlığı Hakkındaki Kanun" un Anayasaya açıkça aykırı olması dolayısiyle, hükümsüz ve dayanaksız olduğunu ileri sürdüler. Kanun, Anayasaya aykırı olmasaydı bile, daha önce anlatılan sebepten, Stanton'a -bakan olduğu için- uygulanması mümkün olamazdı. Bu kanunun Anayasaya aykırı olup olmadığı noktasındaki hukukî tereddütler de ancak Stanton'un bakanlık görevinden uzaklaştırılıp hakkını aramak için mahkemeye başvurması takdirinde giderilebilirdi.

Duruşma safhaları ilerledikçe şu gerçek açıkça görülüp anlaşıldı: Cumhuriyet partililer pek sabırsız olduklarından, Cumhurbaşkanını, ileri sürülmüş iddialar dolayısiyle, hak ve adalete uygun şekilde yargılamak niyetinde değildiler. Onların amacı, Cumhurbaşkanı kendi siyasetlerine boyun eğmedi diye, -gerçek, ya da hayalî sebepler ileri sürerek- onu mahkûm ettirip Beyaz Saray'dan atmaktı.

Cumhurbaşkanının lehindeki açık ve belli deliller kasden tutanaklara geçirilmiyordu. Senatörlerin çoğu reylerini belli etmekten çekinmemekteydiler. Rüşvet ve v.b. çarelerle senatörleri baskı altında tutma yollarına açıkça başvurulmaktaydı. Senato asıl ilgiyi duruşmanın seyrine ya da ileri sürülen delillere değil, sadece kanunen Johnson'u mahkûm edebilecek olan Senato çoğunluğunu sağlayacak oyların sayısına gösteriyordu: Dâvanın kilit noktası bu idi.

Amerikan Birliğindeki (henüz hukuken tanınmamış Güney Devletleri dışında) yirmi yedi Devletin elli dört senatörü vardı. Anayasanın verdiği yetkinin kullanılması için gerekli üçte

iki çoğunluğun sağlanması, bu senatörlerin otuz altısının oy'-unu elde etmeğe bağlıydı.

Demokrat partililerin on iki oy'u vardı; bunları -tabiî- Johnson'un lehinde saymak gerekirdi.

Kırk iki Cumhuriyetçi senatörün altısının oyları ise hesaba katılmamak gerekti: Çünkü duruşmadan önceki parti grupu toplantısında altı Cumhuriyetçi senatör büyük bir cesaretle:

— "İleri sürülen iddiaları, Cumhurbaşkanı Johnson'u görevinden uzaklaştırmağa yetecek kadar yerinde ve şümullü saymıyoruz," demişlerdi.

Bununla birlikte, geriye kalan otuz altı senatör, kanaatlerini değiştirmiyecek olurlarsa, Johnson'un âkıbeti şüphe götürmez şekilde belli olacaktı. Bu oyları sımsıkı elde tutmak gerekti. Ne var ki, daha önce de sözünü ettiğimiz Cumhuriyetçi Senatör Edmund G. Ross, parti grupu toplantısında kanaatini açıklamamıştı.

Kansas gibi Johnson'a düşman bir Devletten gelen bir senatörün şüpheli durumda bulunması, aşırı Cumhuriyetçileri çileden çıkardı. Fakat aşırı Cumhuriyetçi liderler, Ross'un Senatodaki yerini alışından itibaren vereceği oydan yine de emindiler. Bu senatörün bütün geçmişi, kendi aşırı politikalarının tam bir inancası değil miydi? Senatoya girince ilk iş olarak aşırı Cumhuriyetçilere bağlılığını ilân etmiş, ondan sonra getirilen her tasarıya da -parti görüşünü destekliyecek şekilde- müsbet oy kullanmıştı. Andrew Johnson'la ne şahsen, ne de politikası bakımından bir ilgisi bulunmadığını açıkça belirtmişti. Harbiye bakanı Stanton'un azli üzerine Meclis çoğunluğu ile birlikte oy kullanarak, Cumhurbaşkanının bu hareketinin kanunsuz olduğunu belli etmişti.

Kansas'ın öteki senatörü olan Pomeroy, Johnson aleyhtarı radikal grupun en azılılarındandı. Cumhuriyetçiler: "Ross'un bizim lehimizde oy vereceğini düşünmek hakkımızdır," diye hesaplıyorlar; neye malolursa, ya da ne yolla olursa olsun, terazinin gözünü kendilerinden yana eğecek bu bir tek oyu ele geçirmeğe andiçmiş görünüyorlardı.

Senatör Ross ise bir arkadaşına şöyle demişti:

— "Ben Cumhuriyetçi partidenim. Johnson'un güttüğü politikaya muhalifim. Buna rağmen, herhangi bir sanık hak-

kında verilmesi gereken en âdil kararı onun hakkında da vermeğe azimliyim."

"Ross'un durumunun şüpheli olduğu" haberi, memleketin her yanına hemencecik yayıldı. Senatör her Allahın günü mektuplar, telgraflar alıyor, ziyaretler kabul ediyordu. Bunların hepsi, ıskat kararı lehinde oy vermesini ileri süren istekler, emirler, tehditlerle ilgiliydi.

Senato üyelerine gelen mektuplardan açıkça anlaşıldığına göre, bütün memlekette ve her sınıf insan arasında kamu oyu'nun durumu, büyük bir savaşın arifesini andırmaktaydı. Seçimlerde millet oyu'nun çoğunluğunu almış olan iktidar partisi - yani Cumhuriyetçiler - sanki yargıç değil de savcıydı. İktidar partisinin, bir duruşmanın mûtad safhalarını izlemeğe, ya da savunmaları dinlemeğe tahammülü yoktu.

Duruşma sırasında Washington şehri Devlet idaresinden memnun olmayanlarla dolmuş, memleketin her bucağından gönderilen temsil heyetlerinin istilâsına uğramıştı.

Bütün millet tek ses halinde, Cumhurbaşkanı Johnson'un görevinden uzaklaştırılmasını istemek bakımından birlik halindeydi. Böyle kanunsuz bir kararın aleyhinde oldukları bilinen Cumhuriyetçi parti mensupları, sabahtan gece geç vakitlere kadar adım adım takibediliyor; bunlara yalvarmalar, tavsiyeler, öğütler, tehditler savruluyordu. Basın da kendini bu cereyana kaptırmıştı. Gazeteler her gün "karar aleyhinde bulunacakların, memleketlerine dönünce başlarına gelecek âkıbetleri" anlatan tehditlerle dolup taşmaktaydı. Bu arada Ross ve onun gibi düşünen öteki Cumhuriyetçi senatörler, ölümle dahi tehdit edildi. Gazetelere de mektuplar, telgraflar yağmaktaydı.

Bu arada Harbiye bakanı Stanton bakanlıkta barikad kurmuş, şüpheli durumdaki senatörler üzerinde gece-gündüz bütün forsu ile baskı yapmağa çalışıyordu. Bu arada en güç durumda olan, Ross'tu. Adamcağız hem kendi arkadaşları, hem Senatodaki hemşerisi Pomeroy tarafından sürekli olarak baskı altında tutulduğu için, gece-gündüz "kaçacak delik" aramaktaydı.

Ross'un geçmişi, bütün özel hayatı didik-didik edilmişti. Herkes, onun nasıl oy vereceği hakkında bir şeyler öğrenmeğe çalışıyordu. Adı dillerden düşmemekteydi. Ross ise herşeye rağmen düşüncesini açıklamamakta ayak direyordu. Senatö-

rün seçim bölgesinden kendisine mektuplar, telgraflar yazdırılmış, heyetler göndertilmiş, Harbiye bakanı ta ayağına bir general yollamış; Ross'un kardeşine de, senatörün niyetini söylemesi için, 20.000 dolar rüşvet teklif edilmişti. Oylamanın yapılacağı günün gecesinde Ross, "D. R. Anthony ve 1000 arkadaşı" imzasıyle, "Kansaslı seçmenlerin, Cumhurbaşkanının mahkûm edilmesini istediklerini" bildiren bir telgraf aldı ve 16 Mayısın o tarihî sabahında şu cevabı gönderdi:

"Mahkûmiyet veya beraet kararı vermemi istemeniz için size hak tanımıyorum. Memleketimin Anayasası ile kanunları uyarınca, tarafsız adaletin tecellisi için andiçtim. Mahkeme kudretimin emirlerine ve memleketimin yüksek menfaatlerine uygun olarak oyumu Mecliste kullanma cesaretini kendimde bulabilmem için Tanrı'ya dua etmekteyim."

O sabah hafiyeler Ross'u kahvaltısına kadar gözetlediler. Oylamanın başlayışından on dakika önce Kansas'ın öteki senatörü Pomeroy, Temsilciler Meclisi başkanı Stevens'in önünde Ross'a şöyle dedi:

— "Suçlunun beraeti lehinde oy verirsen, hakkında hazırlanan suçlamaları ortaya dökeceğiz. Bu da senin siyasi hayatının sonu demektir."

Nihayet mukadder saat gelip çattı. Artık kaçmanın, kararsızlığın ya da geciktirmenin yeri yoktu.

Durumu, o günün kahramanı olan Ross çok güzel anlatmaktadır. Diyor ki:

"Salon, localar, balkonlar tıklım tıklım dolmuştu. Senatoya giriş kartları karaborsaya düşmüş, bedelleri inanılmayacak rakamlara yükselmişti. Temsilciler Meclisi oturumlarını talik etmiş, bütün milletvekilleri Senato salonuna dolmuşlardı. Salonda tek boşyer yoktu."

Bütün senatörler yerlerini almışlardı. Çok hasta olan Iowa senatörü bile sedye ile getirilmişti.

Meclis soruşturması için ilk oylamanın, ithamnamenin 11. maddesi üzerinde yapılması kararlaştırılmıştı. Bu maddenin, Senatoda en fazla sayıda taraftar bulacağına inanılmaktaydı.

Yüksek Mahkeme başkanı oylamanın başlayacağını haber verdikten sonra:

— "Balkonda bulunan vatandaşlarla yabancılar mutlak surette sükûn ve intizamı muhafazaya mecburdurlar, bunu kendilerine hatırlatırım," dedi.

Oysa, Senatonun muazzam salonunu bir ölüm sessizliği

kaplamıştı. Milletvekillerinden kimisi sapsarı kesilmişti. Yine Ross'a göre: "Hattâ ayak sürtmeleri,ipek hışırtıları, yelpazelerin sallanması, gizli fısıltılar bile kesilmişti."

Oylama büyük ve derin bir heyecan içinde başladı. Yüksek mahkeme başkanı Edmund G. Ross ismine geldiği zaman, yirmi dört senatör Cumhurbaşkanı için "suçludur" diye oy vermişti. On reyin daha bu şekilde tecelli edeceği muhakkaktı. On birincisinin de öyle olması muhakkak sayılırdı. Cumhurbaşkanını mahkûm edebilmek için gerekli otuz altı oy'un sağlanması için sadece Ross'un da "suçludur!" demesi şarttı.

Fakat salonu dolduranlardan hiç kimse, Kansas'tan gelen bu genç senatörün oy'unu ne şekilde kullanacağını hâlâ bilmiyordu.

Yüksek Mahkeme başkanı duyduğu heyecan ve bekleyişi sesinde gizliyemiyordu. Nihayet, defalarca tekrarladığı soruyu Ross'a da yöneltti:

— "Senatör Mr. Ross, siz ne diyorsunuz? Andrew Johnson hakkında, görevini kötüye kullanmak suçundan, lüzumu muhakeme kararı istenmektedir. İddianamenin bu maddesi karşısında kendisi suçlu mudur, suçsuz mudur?"

Salonda herkes soluğunu tutmuş, bütün gözler Kansas'ın genç senatörü üzerine dikilmişti. Artık geçmişe malolan son on yılın bütün hınçlarıyle acıları, bütün umudlarıyle korkuları, bir tek insanın vereceği cevapta toplanıyordu.

Senatör Ross o ânı sonradan şöyle anlatmıştı:

— "Bendeki işitme ve görme kudreti o anda inanılamıyacak, anlatılamıyacak derecede keskin bir seviyeye ulaşmıştı. O büyük dinleyici yığının her ferdi gözlerime apaçık görünüyordu sanki: Bazıları dudakları hafifçe açık, başları öne eğik, üzüntülü bir bekleyiş içindeydi. Başkaları sanki başlarına inecek bir yumruğu önlemek ister gibi, bir ellerini yukarıya doğru kaldırmıştı. Hepsi dikkat kesilmiş, gözlerini o meş'um reyi verecek kimseye, yani bana dikmişlerdi. İnsanda bir acıma duygusu uyandırıyordu bu âdeta. Yelpazeler katlanmış, yere tek ayak sürtülmüyor, en küçük bir elbise hışırtısı işitilmiyordu. Umudla korku, yüzlerde birbirine karışmıştı sanki. Yüzlerdeki ifadeler bir anda değişiyor; intikam dolu bir nefretin yerini, az sonra bir umud parıltısı alıyordu.

Senatörler koltuklarında öne doğru eğilmişler, birçokları bir ellerini kulaklarına siper etmişlerdi. Son derece ağır bir

sorumluluk yüküydü bu... İşte o anda ben, gözlerimin önünde beliren açık mezarımın içine baktım. Dostluk, mevki, servet, hayatta yükselmek, ilerlemek isteyen bir genç için geleceğinin tümü olan bütün bu aziz varlıklar, ağzımdan çıkacak tek bir solukla, belki de ebediyen, silinip gitmek üzereydiler. Bu şartlar altında, salonun havası içinde dalgalanarak, sesimin dinleyicilerin hepsine ulaşamamış olmasını, ya da salonun en uzak köşelerinde oturan senatörlerin, cevabımın tekrarlanmasını istemiş olmalarını hiç de yadırgamamak gerekir."

Sonra cevap tekrar edildi. Kesin, tok, keskin, tereddütsüz ve yanlış anlaşılmasına imkân olmayan bir ses:

— "Suçsuzdur!" diye gürledi.

Tarihî karar verilmiş, Cumhurbaşkanı mahkûm olmaktan kurtulmuş, duruşma sona ermiş, müfritler dâvayı kaybetmişlerdi. Geriye kalan senatörlerin adlarının okunması ve oylarının sorulması önemsizdi. Mahkûmiyet kararı, tek bir oy yüzünden verilememişti.

Salonun içini birden bir uğultu kapladı. Yüksek Mahkeme başkanı da oylamanın sonucunu şöyle ilân etti:

— "İddianamenin bu maddesi üzerinde otuz beş senatör suçun varlığına, on dokuz senatör yokluğuna oy vermiş; mahkûmiyet için gereken üçte iki çoğunluk elde edilemediğine göre, Cumhurbaşkanı bu madde dolayısiyle beraet etmiş bulunmaktadır."

Senato, toplantıyı on gün sonraya bıraktı. Öteki maddeler üzerinde oyları değiştirebilmek için, bu arada fırtınalar koptu. Henüz Amerikan Birliğine kabul edilmemiş olan altı Güney Devleti senatörlerinin mahkûmiyet lehinde oy kullanacakları muhakkaktı. Bu Devletleri Birliğe yeniden kabul etmek için çarçabuk tasarılar hazırlandı, bunların kanunlaştırılmasına çalışıldı ama, bu iş için yeteri kadar zaman yoktu.

Bunlar olup biterken, öteki suçlayıcı maddeler üzerindeki kanaatini açıkça belli etmeyen tek senatör, yine Ross oldu. Adamcağızın üzerinde yine güç dayanılır baskılar yapıldı. Her yerden yine telgraflar yağıyor, Ross'un özel hayatı tekrar didik-didik ediliyor, en basit olaylar ters ve çarpık aksettirilmek isteniyor, Cumhurbaşkanının lehinde oy vermek için Ross'un rüşvet aldığı bile söyleniyordu.

Senato yeniden toplandığı zaman Ross, öteki maddeler

dolayısiyle de Cumhurbaşkanının lehinde oy kullandı. Salonda Ross'un adının okunuşu, yine on gün önceki heyecan ve acı bekleyişle karşılandı. Yine o sâkin ses, Yüksek Mahkeme başkanının sorusuna:

— "Suçsuzdur!" diye cevap verdi.

Beri yandan, Ross'un Cumhurbaşkanı Johnson'a beslediği nefret duygusu hiç eksilmemişti.

O halde nasıl oluyordu da Ross onu yine "suçsuz" bulmağa devam ediyordu?

Bu sorunun cevabını yine Ross, yıllarca sonra "Scribner" ve "Forum" dergilerinde yayınladığı yazılarda şöyle vermektedir:

"Senatonun o oturumlarında yalnız Cumhurbaşkanı Johnson'un kendisi değil, bir bakıma, hükûmet mekanizmasının koordinasyon kolu sayılması gereken, yürütme kuvvetinin bağımsızlığı yargılanmaktaydı.

Eğer, sırf partizanlık yüzünden ve yetersiz delillere dayanılarak Cumhurbaşkanı, lekeli bir siyasi suçlu gibi, görevinden uzaklaştırılmış olsaydı, Cumhurbaşkanlığı makamı lekelenmiş, Devletin koordinasyon kolu olma ödevini yapamaz duruma düşmüş ve teşrii Meclisin, ebediyen, politik bir uşağı haline gelmiş olacaktı.

Böyle bir karar, memleketimizin harikulâde olan siyasî yapısını, partizan bir Meclis otokrasisine çevirmiş olacaktı. Bu hükûmet, Amerikan politik hayatının en kötü elemanları tarafından idare edilmek isteniyordu. Devletimiz bu derece sinsi ve haince bir tehlike ile karşı karşıya bırakılamazdı.

Andrew Johnson partizanlığa kaçmayan bir oylama sonucunda beraet edince, Amerikan milleti de partizan bir idarenin tehlikeli dönemecini aşmış ve -büyük halk yığınlarını peşinden sürükliyerek bunları memleket idaresi için tehlikeli bir kuvvet haline getirdiği sık sık görülmüş olan - müsamahasızlık hastalığından kurtulmuş olacaktı."

Bu şartlar altında Edmund Ross'un oy verirken görür gibi olduğu "açık mezar", hiç de mübalâğa edilmiş bir duygu değildi. Buna rağmen ona her yandan hücumlar yağdı. Kendisine tecavüzler, küfürler, iftiralar edildi. Bu genç ve cesur senatörün siyasi istikbali mahvoldu.

Oylama sonucunda Harbiye Bakanı General Stanton görevini terkedince, Washington'da sükûn hüküm sürmeğe başladı. Johnson müddetinin sonuna kadar Cumhurbaşkanlığı

görevinde kaldı ve - kendisini savunmuş olan Cumhuriyetçi senatörlerin aksine - yeniden senatör seçildi. Ross ise kimseye dert anlatamadı. Seçim döneminin sonuna kadar Senatodaki görevine hayal kırıklığı içinde devam etti. Tanıdık tanımadık herkes ona: "Hain Ross!" diyor, kimse yanına yaklaşmıyor, sokakta kendisini gören başını çeviriyordu.

Ross'la birlikte Cumhurbaşkanı Johnson lehinde oy kullanmış olan öbür Cumhuriyetçi senatörler de Senatoya tekrar seçilemediler. 1871 de memlekete dönünce, Ross ve ailesi toplumdan kovulmuş olarak yaşadılar. Maddi-manevi her türlü mukavemetle karşılaştılar, yoksul denecek bir hayat sürmeğe mecbur bırakıldılar.

Edmund G. Ross İngiliz diline fevkalâde hâkim, derin kültürü ve dürüst siyasi geçmişi olan bir adamdı. O bakımdan istikbali çok parlaktı. Uzun yıllar senatörlük görevini şerefle yürütebilecek, gerek prestij ve gerekse Devlet adamlığı kudreti bakımından, çağının politik şahsiyetlerini kat kat geçecek durumdaydı. Parlak güneşlerle dolu geleceğini, vicdanının sesine uyarak yaptığı tek bir hareketle fedadan çekinmemişti.

Duruşmadan kısa zaman sonra karısına şöyle demişti:

— "Bugün bana lânet okuyan milyonlarca insan yarın, memleketi önüne dikilen en büyük tehlikelerden kurtarmış olduğum için bana dua edecektir. Amma, bu mücadelenin bana neye malolduğunu da Tanrı'dan başka kimse takdir edemiyecektir."

Gerçekten, yirmi yıl sonra Amerika Meclisi, hangi partiden olursa olsun, Johnson'dan sonra gelen bütün Cumhurbaşkanlarının şikâyet etmiş oldukları "Memurların Dokunulmazlıkları hakkındaki Kanun"u yürürlükten kaldırdı.

Daha sonra da Amerikan Yüksek Mahkemesi gerekçe diye Senatonun Johnson hakkındaki kararını kullanarak, kanunu Anayasaya aykırı saydı.

Ross memleketini terkederek New Mexico'ya yerleşti. Ömrünün son yıllarında, Amerikan Birliğine henüz alınmamış olan o bölgeye genel vali tâyin edildi.

Verdiği cesaretli oy'un mükâfatını daha sağlığında, mânevi alanda da görmüş sayılır.

Ölümünden kısa bir süre önce Amerikan Meclisi, kendisine içsavaşta gösterdiği yararlıktan ötürü aylık bağlamıştı. Bunu vesile edinen basın ve Amerikan milleti, Ross'un "Ameri-

ka tarihinin en acıklı günlerinde prensipine sâdık kalmış ve hükûmeti bir tethiş idaresinin kucağına düşmekten kurtarmakta eşsiz bir cesaret göstermiş olması" dolayısiyle, takdirlerini belirtmekte birbirleriyle yarış ettiler. Böylece hak yerini bulmuştu. Ross'un memleketi olan Kansas basını ile politik liderleri de onu göklere çıkarmaktaydılar.

Ross gibi, bazıları Cumhurbaşkanı Johnson'dan nefret etmekle beraber yine de onun lehinde oy kullanan öbür altı senatör de bir daha Meclise seçilemediler. Fakat hepsi de yaptıkları hareketin doğruluğundan ve millet menfaatlerine uygunluğundan emin bulunmaktaydı.

"Bir Cumhurbaşkanını kurtaran adam", - yani Edmund G. Ross - bugün, kimsenin bilmediği, ıssız ve unutulmuş bir mezarda ebedi uykusunu uyumaktadır. Bu adam, davranışı ile, Amerika Birleşik Devletlerinde "hukuk devleti" kavramını savunmuş; yalnız o an için değil, ebediyet için de bu kavramın çöküp gitmesini önlemiştir. Bugün adını hemen hiç kimse hatırlamamaktadır ama o, "Amerikan tarihinin en ünlü kahramanlık destanını" yazan, "bütün savaş alanlarında görülmüş yiğitlik şâhikalarından çok daha üstün, çok daha çetin bir olay"ın kahramanı olarak, Amerika tarihine girmiş bulunmaktadır.

MİTHAT PAŞA

1823 te İstanbul'da dünyaya gelen Mithat Paşanın asıl adı Ahmet Şefik'tir. Rusçuklu Hacı Ali Efendinin torunu, Mehmet Eşref Efendi adlı bir ilmiye mensubunun oğludur. Babası, devrinin itibarlı ve saygıdeğer kadılarındandı.

1834 te Vidin'e tâyin edilen babasıyla birlikte oraya giden küçük Şefik, Arapça ve Farsça öğrendi. 1835 te Divân-ı Hümâyun kalemine devama başladı. Başarı gösterince kendisine, zamanın geleneğine uyularak, "Mithat" adı verildi. O günden sonra da kendisi hep bu adla anılmağa başlandı.

Genç Mithat Efendi bir yandan memuriyetine devam ederken, öbür yandan bilgisini arttırmağa çalıştı. Edebiyata, musikiye, Fransızcaya çalıştı. Dürüstlüğü, çalışkanlığı ile kısa zamanda padişahın da, devrin büyük Devlet adamları Reşit ve Âli Paşaların da dikkatini çekti.

Âli Paşa bu genç ve aydın adamı 1858 de Avrupa'ya gönderdi. O da Avusturya, Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, Danimarka, İsveç ve Norveç gibi memleketleri dolaştı. Tam yedi ay tarım, ekonomi ,endüstri işleriyle ilgilendi. Eğitim ve ticaret işlerinde gösterilen başarıları inceledi. Cehaletin bütün kötülüklere sebep olduğunu bir kere daha anladı. Büyük Fransız İhtilâlinin etkisiyle doğup gelişen yeni âlemi gördü, hürriyet havasını içine çekti. Türkiye'nin bu âlemin dışında kalamıyacağına kanaat getirdi.

Mithat Efendi Avrupa'dan döndükten sonra Âli Paşa onu 1861 de vezir rütbesiyle Tuna valiliğine tâyin etti. Mithat Paşa Tuna vilâyetinde büyük başarılar gerçekleştirdi. Yollar, köprüler, okullar, hastaneler, (bugünkü Ziraat Bankasıyla Emniyet Sandığının dedeleri olan) Menafi Sandıkları, ıslahevleri, sanat okulları yaptırdı. Tarımı, ticareti kolaylaştırmak için arabalı taşıt şirkektleri, Tuna üzerinde vapur seferleri kurdu. Ticaret gelişince hem halkın, hem Hazinenin geliri arttı. Darlıktan, kıtlıktan ve bunların sonucu olan eşkıyalıktan eser kalmadı. Nehirler ıslah edilerek kanallar açıldı ,sulama işleri düzenlendi. Vilâyetin çehresi değişiverdi. Halk bu durumdan çok

memnun kaldı. Nefsini korumak için gizlediği silâhları kendi eliyle getirip hükkmete teslim etti.

Fakat bu yenilikler bazı geri kafalıların işine gelmedi. Onlar, Mithat Paşanın bu güzel çalışmalarını baltalamaktan geri durmadılar. Aralarında, sonradan Abdülhamid'in Mithat Paşayı yargılamak için kurduğu mahkemenin başkanı olan kadı Sürurî Efendi de vardı.

Mithat Paşa bu adamın yolsuzluklarını meydana çıkarıp kendisini kadılıktan ihraç ettirmiş olduğundan, Sürurî Efendi ona büyük bir hınç besliyordu. Tezvirler, iftiralar aldı yürüdü. Fakat Âli ve Fuat Paşalar Mithat Paşayı tuttular, entrikalara kulak asmadılar.

İki büyük vezir, Mithat Paşanın başarılarını bütün memleketi kapsar hale sokmak için 1867 de onu Devlet Şûrası başkanlığına getirdiler. Mithat Paşa orada da bir yıl kalarak birçok faydalı kanunlar, nizamnameler çıkarttırdı. Ölçü ve ayarları metre sistemine çevirerek nizamname ile madenler kanunu ve tâbiiyet nizamnamesi bunlar arasındadır. Ayrıca genç devlet adamı İstanbul'da da Emniyet Sandığı ile sanat okulunu ve bunlara öğrenci verecek olan ıslahevlerini açtı.

Fakat bu arada Devlet Şûrasının yetkileri konusunda Sarayla Bâbıâli arasında anlaşmazlık çıktı. Mithat Paşa istifa etti.

Sonra Bağdat valiliğine tâyin edildi. Aynı yapıcı çalışmalara orada da girişti (1869). Ancak, Saraydaki bazı "Arap hayranı" vezirler onun bu çalışmalarının kendi çıkarlarına aykırı olduğunu görünce iftira ve tezvir kampanyasına giriştiler. Mithat Paşa valilikten istifa edip İstanbul'a döndü. Büyük sevgi gösterileriyle karşılandı. Abdülâziz de kendisini sadrazamlığa tâyin etti (1872).

Bu sadrazamlık iki buçuk ay sürdü. Çünkü Tanzimat devrinin iki büyük Devlet adamı Âli ve Fuat Paşaların ölümünden sonra padişah meydanı boş bulmuş, istibdadı ve keyfîliği ele almıştı. Memlekette mal, can güvenliği diye bir şey kalmamış, değerli Devlet adamları şuraya buraya sürülmüştü.

Abdülâziz, sonradan Mithat Paşayı Selânik Valiliğine tâyin etti. O da orada üç ay kaldı. Memleketi sadrazam Mahmut Nedim Paşa çok kötü şekilde idare ediyordu. Her yanda büyük bir hoşnutsuzluk vardı. Bugünkü Üniversite'ye eşit sayılabi-

lecek olan "Talebe-i Ulûm" yani medreseler öğrencileri ikide bir gösteriler yapıyorlardı. Savaş devam ederken Bulgaristan'daki ordu para sıkıntısı çekiyor, memurlar aylık alamıyorlar, padişahın hazinesini Rusya'ya kaçırmağa karar verdiği söylentisi halk arasında dolaşıyordu.

Öğrenci nümayişleri üzerine Abdülâziz Mahmut Nedim Paşayı azledip sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşayı getirmişti. Mithat Paşa sandalyesiz bakan olmuş, Şeyhülislâmlığa Hüseyin Hayrullah Efendi, Seraskerliğe de Hüseyin Avni Paşa gelmişlerdi.

Bu Devlet adamları başbaşa verdiler. Durumu düzeltmek için Abdülaziz'i tahttan indirmekten gayrı çare olmadığını anladılar. Bu kararlarını da 17 Mayıs 1876 günü uyguladılar. Abdülâziz'i tahttan indirip Topkapı sarayına gönderdiler. Yerine Murat Efendiyi tahta çıkardılar. Fakat biraz zaman geçince Sultan Murad'ın aklında hafiflik olduğu meydana çıktı. Bu arada Abdülâziz makasla damarlarını kesip canına kıydı. 19 Ağustos 1876 da V. Murad tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid geçti.

Mithat Paşa kendi hazırladığı Kanunuesâsî'yi (Anayasayı) Abdülhamid'e kabul ettirmişti. Zaten büyük Avrupa Devletleri de Türkiye'yi buna zorluyorlardı. Yalnız Abdülhamid, anayasa metnine meşhur 113. maddeyi de ilâve etti ki buna göre padişah "dilediği zaman Millet Meclisini dağıtmak ve seçimi yenilemek" hakkına sahipti.

23 Aralık 1876 da da Meşrutiyet ilân edildi. Fakat o sırada Mithat Paşaya bir iftira atıldı: Kendisi, padişahın canına kasdetmekle suçlandırıldı. Bunun üzerine Abdülhamid, sadrazamlığının beşinci haftasında Mithat Paşayı azlederek Avrupaya sürdü. Bunu yaparken kanun hükümlerine dayandığını iddia ediyordu. Fakat böyle bir tedbirin yerindeliği için ortada bir mahkeme kararı olması lâzımdı ki, bu yoktu.

Bu kargaşalık havası içinde Rusya, Türkiye'ye harp ilân etti. Abdülhamid'in savaşı Yıldız sarayından yanlış idare etmesi üzerine, Rus orduları İstanbul kapılarına dayandılar. Bu arada padişah, Meclis-i Mebusan'ı feshetti. Yeniden seçim yaptırdı. İkinci Meclis de padişahın tutumunu tenkid edince Abdülhamid bu sefer Meclisi süresiz dağıttı. Tam otuz üç yıl milleti inim inim inletecek karanlık ve korkunç istibdat dönemi de böylece başladı.

Beri yandan Mithat Paşa, sürgün gittiği Avrupa'da boş

durmadı. Türkiye lehindeki çalışmalarına devam etti. Her yanda büyük saygı ile karşılandı. Memleketi aleyhindeki asılsız propagandaları boşa çıkarmak için bellibaşlı Avrupa başkent lerini dolaştı. O zamanın ileri eğilimlerini temsil eden Sosyalistler ve Pozitivistler (Auguste Comte ve çömezleri) ile görüştü. Birçok büyük Devlet adamlarının dostluklarını kazandı. Mânen üzgün, maddeten para sıkıntısı içinde olmasına rağmen, bu çalışmalarına yılmadan, durup dinlenmeden devam etti.

Fakat Abdülhamid Mithat Paşanın Avrupa başkentlerinde gördüğü büyük iyi kabulden, orada yaptığı çalışmalardan fena halde kuşkulanmıştı. Onu yurda getirtmek için çareler araştırmağa başladı. Bunun için de şöyle bir plân kurdu:

İlk olarak, âlim ve ârif bir adam olan Cevdet Paşayı Adliye nazırlığına getirdi. O sırada Suriye ayaklanmalar, kargaşalıklar içinde bocalıyordu. Mithat Paşa ilkin oraya vali olarak gönderilecek, sonra İstanbul'a daha yakın olan bir yere aldırılacaktı.

Mithat Paşa da Avrupa'da vakit geçirmekten usanmıştı. 14 Eylül 1878 de Girit'in Hanya limanına geldi. Sonradan Suriye Genel Valiliğine tâyin edildi. Tuna ve Bağdat valiliklerinde olduğu gibi, orada da geniş bir ıslahat hareketine girişti. Fakat tezvirler, iftiralar yine alıp yürüdüğünden, Paşa artık emekliye ayrılmağı düşünmeğe başladı.

Abdülhamid ise bambaşka bir plân kurmuştu: Mithat Paşayı İstanbul'a yakın bir yere getirterek birden tevkif ettirmek. Bunun üzerine onu İzmir valiliğine tâyin etti. Paşa, kendi aleyhine hazırlanan plândan habersiz, orada da yapıcı çalışmalarına devam etti.

1881 yılı başlarında sarayla onun adamları genel bir taarruza geçmeğe karar verdiler. Abdülhamid'in direktifi ile "Abdülâziz intihar etmedi, öldürüldü" parolası altında bir kampanya aldı yürüdü. "Besleme" basın da bu kampanyaya âlet oluyordu. Mithat Paşa tevkif edileceğini anlayınca İzmir'deki Fransız konsolosluğuna sığındı. Fakat kendisine kötülük yapılmıyacağının temin edilmesi üzerine, İzmir'e gelen Adliye Nazırı Cevdet Paşa ve beraberindeki heyet, Mithat Paşayı teslim alıp İstanbul'a götürdü. Kendisi daha vapurda iken tam on bir saat sorguya çekildi. İstanbul'a gelince de bir süre Yıldız'daki Çadır köşkünde hapsedildi.

Mütercim Rüştü Paşa da o sırada Manisa'daki çiftliğinde hasta yatmaktaydı. Sultan Hamid onu da tevkif ve İzmir'de tedavi ettirdikten sonra İstanbul'a getirtmeğe hazırlanmış, fakat Rüştü Paşa İzmir'de ölmüştü.

Mithat Paşanın sorgusuna İstanbul'da devam edildi. Bazen geceyarılarına kadar çalışılmak suretiyle bu iş, on dört gün sürdü. Sorgu işini, daha Tuna valiliği zamanında Mithat Paşaya karşı cephe almış olan Sürurî Efendi idare ediyordu. Abdülhamid Sürurî Efendinin Mithat Paşaya olan hıncını bildiğinden, onu ilkin Paşayı sorguya çekmeğe, sonra mahkemenin savcılığına ve nihayet başkanlığına memur etti. Böylece hak ve adaletin hâkim olduğu memleketlerin hiçbirinde eşine rastlanmayan bir durum yaratmış oldu.

Sorgu sırasında Mabeyinci Ragıp Bey giderek olup bitenleri sık sık padişaha anlatıyor, sonra geri gelerek padişahın isteklerini Sürurî Efendinin kulağına fısıldıyordu. Sorgu kurulunun arkasındaki yaldızlı koltuklardan birinde ise Adliye Nazırı Cevdet Paşa oturmaktaydı. O da zaman zaman eğilip başkanın kulağına direktifler fısıldıyordu. Bütün bu didinmelere rağmen Mithat Paşa ve arkadaşları aleyhinde bir delil bulunamadı.

19 Haziran 1881 salı günü ithamname hazırlanıp sanıklara verildi.

Buna göre başta Mithat Paşa olarak Mütercim Rüştü Paşa, Damat Mahmut Celâlettin Paşa, Damat Nuri Paşa (ki son ikisi Abdülhamid'in enişteleri, yani kızkardeşlerinin kocalarıydılar); Fahri, Ali Necip Beyler; Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabadlı Hacı Mehmet adlı Saray müstahdemlerinin ölüm; başka on sanığın da ağır hapis cezalarına çarptırılması isteniyordu. Bu sonuncu zavallılara kızgın demirlerle işkence yapılmış; mahrem yerlerine kızgın yumurtalar konularak, mahkemede söyliyecekleri sözler kendilerine zorla ezberletilmişti.

İthamname Adliye nâzırı Cevdet Paşa ile mahkeme reisi Sürurî Efendi, Müddeiumumî (savcı) Lâtif Bey ve Abdülhamid tarafından şebekeye sokulan mabeyinci Ragıp Bey tarafından hazırlanmıştı. Dikkat edilecek nokta şudur ki mahkeme başkanı hem ithamnameyi hazırlıyor, hem de kendi hazırladığı ithamname için karar veriyordu.

O zaman yürürlükte olan Ceza kanununun 170. maddesi

gereğince "taamüdle katleden kaatilin idamı"! 84. maddesi gereğince de idam cezasının "âmir-i mücbir (zorlıyarak emreden)" hakkında icrası ile emir alıp zorlanarak bu işi yapan asıl kaatilin idam cezasından istisnası gerekmekteydi.

Bu hükümlere göre V. Murad'ın annesi Şevkefzâ Sultan, Mütercim Rüştü, Mithat, Mahmut ve Nuri Paşalar "âmir-i mücbir" olurlarsa, öbür altı kişinin mazur tutulması gerekirdi.

Halbuki itham heyeti bunların hepsinin idamına karar verdiğinden, yarısını kaatil öbür yarısını "âmir-i mücbir" olarak kakbul etmişti.

Fakat gerekli "ihtiyat tedbirleri" de ihmal edilmemişti:

Sultan Murad'ın idamı tehir ediliyor; Sultan Abdülâziz'in son demlerine kadar olup bitenlerin içyüzünü çok yakından bilen Arzıniyâz kalfa, duruşmadan bağışık tutuluyordu.

Çünkü Abdülâziz'in tahttan indirilişinden sonraki Çerkes Hasan suikasdine kurban olan Hüseyin Avni Paşaya derin bir aşkla bağlı bu medeni cesaret sahibi açıksözlü kadın mahkemeye gelirse, Abdülâziz'in intihar ettiğini isbat edecek, dâva da esasından çökecekti.

Duruşma 27 Haziran 1881 pazartesi günü Yıldız köşkü civarındaki kütüphanenin yanında kurulan büyük bir çadırda başladı.

Mahkeme heyeti şöyle kurulmuştu:

Başkan; Mithat Paşanın Tuna valiliği sırasında görevini kötüye kullandığını tesbit ettirerek işinden attırdığı Sürûri Efendi.

Üyeler:

Hristoforidi Efendi. Aynı zamanda mahkemenin ikinci başkanı olan bu adam, Fenerli Rum Beylerinin ailesindendi. Babası Ethniki Etriya ihtilâli sırasında Devlete ihanet etmiş olduğundan, II. Mahmut tarafından astırılmıştı.

Emin Bey, Bir Alman mühtedisiydi.

Tevfik ve Hüseyin Beyler şer'iye (dini mahkeme) mensubu idiler.

Sonuncu üye Takfor Efendi, Ermeni Patrikhanesinde zangoçluk etmişti.

Savcı Lâtif Bey, Mithat Paşa'nın can düşmanı olup vatana ihaneti de birkaç defa sâbit olmuş bulunan eski sadrazamlardan Mahmut Nedim Paşanın yetiştirmesi, büyütmesiydi.

Oturum açılınca ikinci başkan Hristoforidi Efendi Mithat Paşaya şunları söyledi:

— "Sultan Abdülâziz'i öldürmekten suçlu bulunuyorsunuz. İthamname size verilmiştir. Bir diyeceğiniz var mı?"

Paşa cevap verdi:

— "Yıllarca üzerinde çalışılan bir iftiranın kanun ve hukuk kalıbına uydurulması için de gayret edilmiş. Bunların hepsini yalanlıyacak delilleri göstermekten âciz değilim. Fakat önce siz cevap veriniz: Bir avukatla istişareye hakkımız var mıdır, yok mudur?"

— "Biz üç avukatın adlarını tesbit ettik. Bunlardan birisini tutabilirsiniz."

Mithat Paşa kendisine uzatılan kâğıda baktı. Burada yazılı üç addan sadece avukat Şehri Efendininkini duymuştu. Onu seçti. Fakat daha ilk konuşmasında bu adamın kendisini güç durumda bırakmak için hareket ettiğini anlayınca, savunmasını bizzat yapmağa karar verdi.

Mahkeme salonu bir tiyatro dekoru içinde düzenlenmişti. Dinleyicilere yerler ayrılmış, herkese numaralı giriş kartları dağıtılmıştı. Her dört kişinin arasına en güvenilir "hafiyeler" yerleştirilmiş bulunmaktaydı.

Çadırın ilerisinde iki tane tahtadan karakol binası yaptırılmış, sanıklar mahkemenin karşısına çıkmazdan önce burada ayrı hücrelere hapsedilmişlerdi.

Yargıçlar kurulunun ardında iki tane yaldızlı koltuk bulunuyordu. Bunlar, Mabeyinci Ragıp Beyle Adliye nâzırı Cevdet Paşaya mahsustu.

Yabancı elçiler Bâbıâli'ye ortak bir nota vererek duruşmayı sonuna kadar dinlemek kararında olduklarını bildirmişler; tercümanlarıyle birlikte gelecek hukukçularının dâvayı rahatça izliyebilecekleri bir yer ayrılmasını istemişlerdi.

Bu nota Abdülhamid'i telâşlandırdı. İlkin duruşmayı altı günde bitirtmeğe kararlı olan padişah, bu süreyi üç güne indirtti.

Sanıklardan saray müstahdemleri Pehlivan Mustafa ile Cezayirli Mustafa, gördükleri işkencelerden bitkin haldeydiler.

Cezairli Mustafa ağlayarak: "Asın, kesin, öldürün, yalnız işkence yeter!" diye bağırdı.

Bunu fırsat bilen ve müvekkillerini savunmak değil, mahvetmek için fırsat bekleyen Avukat Refik Efendi ayağa kalktı:

— "Müvekkillerim suçlarını itiraf ediyorlar. Cinayeti bu paşaların "âmir-i mücbir" olarak tazyikleri neticesinde işlemişlerdir. Merhametinize sığınarak cezalarının hafifletilmesini isterim," dedi.

O zaman Pehlivan Mustafa yerinden fırladı:

— "Bana ve iki arkadaşıma etmediklerini komadılar. Biz zor altında "bu işi yaptık," dedik. Hepsi yalandır. Biz Efendimiz Sultan Abdülaziz'e kıymadık. İsterseniz bizi asın, kesin. Fakat yarın ahrette iki elimiz yakanızdadır," diye bağırdı.

Duruşmanın bu gidişi alması üzerine savcının isteğiyle oturuma ara verildi. Oturum yeniden açıldığında Pehlivan Mustafa ile Cezairli Mustafa sanıklar arasında bulunmuyorlardı.

Başkan: "Bu iki sanık suçlarını itiraf ettiler. Ancak Paşalar hakkındaki dâva devam edecektir," dedi.

Mithat Paşa işkence altında yapılan böyle bir itirafın kabul edilemiyeceğini söylediyse de başkan kendisini susturdu.

Sanıklardan Sultan Abdülâziz'in ikinci mabeyincisi Fahri Bey ve Damat Mahmut Paşa Abdülâziz'in öldürülmeyip kendi canına kıydığını, başkanın söz hakkı vermemesine rağmen, bütün kanıtlarıyle anlattılar.

O sırada, Abdülâziz'in kendisini öldürmek için kullandığı makas ortaya getirildi. Bilirkişi olarak çağırılan bir hekime, bu makasla intihar edilip edilemiyeceği soruldu. Hekim:

— "Azmedilirse mümkündür," diye cevap verdi. Bu cevap, mahkeme heyetini tatmin etmedi, hekime de artık başka şey sorulmadı.

Mithat Paşa 29 Haziran 1881 günü sabahı savunmasına başladı. Siyah bir elbise giymişti. Ak saçları ve uzamış sakalıyla, yüzünde nûranî bir heybet vardı.

Mithat Paşanın artık İzmir Konsolosluğunda tutulmayıp Abdülhamid'e teslim edilmesi için emir veren Fransa Büyükelçisi hariç bütün büyükelçiler - bazılarının eşleri de birlikte olarak, - Mithat Paşanın savunmasını dinlemeğe gelmişlerdi.

Savunmanın en heyecanlı yerlerinde, İran Büyükelçisi Muhsin Hanın ağladığı görülüyordu.

İtalya'nın İzmir Başkonsolosu Baron Gioletti ile bu şehirdeki İngiliz Başkonsolosunun eşi Mrs. Dennis de duruşmayı takip için İzmir'den gelmişlerdi.

Mrs. Dennis, Mithat Paşanın iki eşi Naime ve Şehriban ha-

nımların yakın arkadaşıydı. Duruşma bitip de sanıklar çadırdan çıkarlarken çevik bir hareketle Mithat Paşa'nın yanına yaklaşmış, elindeki bir demet karanfili ona uzatıp Fransızca olarak şöyle demişti:

— "Hepsi iyiler Ekselâns... Tanrı ve Tarih sizinle beraberdir."

Mithat Paşa savunmasında Abdülaziz'in tahttan indirilmesini gerektiren sebepleri uzun uzun anlattı:

— "Bu, şahsî bir mesele değildir. Memleketin geleceğini düşünmek durumunda olanlar, bunu tek kurtuluş çaresi saydılar," dedikten sonra, V. Murad'ın doksan üç günlük saltanatının "memleket için elem verici" olduğunu söylemek cesaretini gösterdi. Sonra şöyle devam etti:

— "Sultan Abdülâziz asla öldürülmemiştir. İntihar ettiği hukukî ölçülerle tesbit edilmiştir. Ben bilhassa bu merd, âlicenap ve desiseden nefret eden Hakana, böyle bir suikastte bulunduğum ithamını asla kabul edemem. Sadrazamlığını yaptığım bir hükümdarın canına kasdetmem için deli olmam lâzımdır. Halbuki çok şükür aklım başımda. Tarihin sinesine intikal etmiş saygıdeğer bir zâtın hâtırasını, peşinen verilmiş karakuşi bir hükme dayanak olarak almak, o zata hakaret etmek demektir. Mahkemenin bundan kaçınmasını diler ve rica ederim."

Mithat Paşanın savunması, delilli ve belgeli olarak, dokuz saat sürdü. Başkan Süruri Efendi sık sık onun sözünü kesiyordu. Bunun üzerine Paşa sinirlenerek ona şöyle dedi:

— "Efendi... Savunma hakkı ya vardır, ya yoktur. Ben seni eskiden de tanırım. Yazdığın ithamnamenin sadece başındaki "besmele" ile sonundaki tarih doğrudur; o kadar!.. Kahredici bir kuvvete dayanılarak ve adalet ayaklar altına alınarak bu ithamname ile karar verilebilir ama, bir de mahşer gününün mahkemesi vardır. Niçin işin içyüzünü Sultan Abdülâziz'in annesinden ve Arzıniyâz Kalfadan sormuyorsunuz? Yalan söylemiyeceklerini biliyorsunuz da ondan. Şahit dinlemiyecek, vesika tetkik etmiyecek, bilirkişi sözlerine aldırmıyacak ve kanunları ayaklar altına alacak olduktan sonra bu dâvaya ne lüzum var? Sizin şahıslarınızda ben, bahtsız vatanımın Tanzimattan önceye geri gittiğini görmekle yeis ve elem duyuyorum. Bu, benim için, sizin vereceğiniz bin ölüm kararından daha elîmdir."

Mithat Paşadan sonra Damat Mahmut ve Nuri Paşalarla Fahri, Necip, Ali ve Sait Beyler müdafaalarını yaptılar. Hepsi de müsbet olaylar ve deliller göstererek suçsuz olduklarını söylediler. Başkan, son olarak bir diyecekleri olup olmadığını sorduktan sonra:

— "Muhakeme bitmiştir, karar yarın bildirilecektir," dedi.

Ertesi gün mahkeme salonu olarak kullanılan çadırın içi dinleyicilerle tıklım tıklım dolu idi. Yalnız elçiliklerden kimse gelmemişti. Yabancı çevreler duruşmanın gidişinden, verilecek kararı anlamışlar, manevî bir protesto olarak son oturumlara gelmiyorlardı.

Başkan Süruri Efendi, mahkemenin kararını bildirdi: Bu, ithamnamenin tıpkısıydı. Başkan kararı okurken, verilen cezalar bölümü üzerinde, sayfaların karışmış olduğu görüldü. Süruri Efendi bulamadığı bölümü müsveddesinden okumağa çalışırken kekeledi. O zaman Mithat Paşa gayet sâkin, söze karıştı:

— "Efendi, kekelemeden okuyunuz," dedi. "İthamname hepimizde var. Kararınızın da onun aynı olduğu anlaşılıyor. Millet sağ olsun. Altmış yaşından sonra ömrün geri kalanının, bundan fazlasına tahammülü yoktur."

Mahkûmlar birer birer mahkeme salonundan çıkarıldılar, hücrelerine götürüldüler. Hürriyet Babasının kaçmaması için kapılara dikilen câhil tüfekçiler arasında bile onun nur yüzüne bakıp ağlayanlar vardı...

Kararın temyiz süresi on beş gündü. Mithat Paşa ile arkadaşları, bu süre içinde karara itirazlarını hazırlayıp verdiler.

Padişah yine de tereddüt içindeydi. Fakat üst mahkeme itirazları inceleyip önceden verilen karara uyarak mahkemenin hükmünü tasdik edince, Kızıl Sultan için tereddüt devresi de sona erdi.

Fakat, dış görünüşü kurtarmak için kararın şer'an tasdikini Şeyhülislâmdan istedi. Ayrıca, aralarında sadrazamlık yapmış Devlet adamlarıyle müşirlerden (mareşallerden) bir heyet toplayarak "kararın infaz edilip edilmemesi konusunda ne düşündüklerini" kendilerinden sordurdu:

Bu soruya sebep şudur:

Devrin Şeyhülislâmı Üryanîzade Ahmet Esat Efendi, Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesinin kararını gözden bile geçirmeksizin tasdik etmiş; buna karşılık Fetva Emîni bu kararı tas-

dik etmek istememiş, kendisine yapılan baskılar karşısında şiddetle ayak diremiş:

— "Kaide ve usulünü bilmediğimiz adlî mahkemeler tarafından sorguya çekilip suçlananlar için neden bizim re'yimize başvuruyorlar? Eğer şeriatçe bir hüküm isteniyorsa, bunların şeriatin bize emrettiği şekilde, yeniden yargılanmaları gerekir," demişti.

Abdülhamid bu cevap karşısında çok telâşlandı. Şer'i mahkemenin nasıl bir karar vereceği bilinmiyordu. Üstelik ülemanın, özellikle Arap ülemasının, Mithat Paşaya büyük saygısı vardı.

İşte bunun içindir ki padişahın elinde tek çare kalıyordu:

Konuyu ilkin Vekiller heyetine sevketmek, sonra da eski sadrazamlarla müşirler ve feriklerden (generallerden) kurulu bir meclise havale etmk.

Böylece Mithat Paşanın mahkûmiyetini bütün Devlet büyüklerine tasdik ettirerek onun halk vicdanındaki itibarını kırmak ve bir dış müdahaleyi önlemek.

Adı geçen heyet 21 Temmuz 1881 de Mabeyinde, yani padişahın "gözü önünde" toplandı. Yirmi beş kişilik heyetten on beş üye hükmün yerine getirilmesini istediler. On üye de "hafifletilmesini istemek" suretiyle cezalara "hayır" diyebildiler.

Abdülhamid bu kuruldan böyle bir karar alırken iki amaç güdüyordu:

1 — Devrinin büyüklerine istediği bir kararı - ne kadar kanlı, korkunç olursa olsun - tasdik ettirebileceğini göstermek,

2 — Sultan Abdülâziz'in ölümünde V. Murad'ın "âmir-i mücbir" olduğunu isbat etmek ve onu halk vicdanında, tarih huzurunda suçlamak.

Fakat, Mithat Paşanın idamı ihtimalinin belirmesi üzerine Avrupa'da yer yerinden oynadı. İngiltere ve İran Büyükelçileri çok gayret gösterdiler. Abdülhamid bu ısrarları zaten bekliyordu. İlkin iki eniştesini Damat Nuri ve Damat Mahmut Paşaları affetti.

Sonra da "amir-i mücbir olan Sultan Murad'ın tesiri altında cinayete muvafakat ettikleri için," Mahmut ve Nuri Paşaların cezalarını müebbed sürgüne çevirdi.

Bu uydurma duruşmanın sona erişinden bir ay sonra mahkûmlar "İzzettin" vapuru ile ilkin Cidde'ye, sonra kara yo-

luyla Taif'e götürüldüler. Yanlarına çamaşır almalarına bile izin verilmemiş, hepsi çok kötü kamaralara yerleştirilmişti. Mithat Paşanın yanında üç yüz kuruş vardı. Onunla bile çamaşır almasına izin verilmedi.

Gemi Rodos'a gelince mahkûmların fotoğrafları çekilerek İstanbul'a, Yıldız'a gönderildi. Gemi Güneye doğru gittikçe sıcak artıyor, durum daha kötüleşiyordu. Paşalar bitkin haldeydiler. Nuri Paşa affedileceğini sanmıştı. Umudunun kırılması üzerine delilik belirtileri göstermeğe başladı.

Sürgünlerin ancak güverteye çıkmalarına izin veriliyordu. Birbirleriyle konuşmaları yasaktı. Kendilerini denize atmasınlar diye sıkı muhafaza altındaydılar.

Cidde'den Tâif'e yolculuk da çok güç şartlar altında geçti. Bu arada komik sahneler de eksik olmadı:

Kafile Mekke'de iki gün kaldı. Mekke Şerifini ziyaretleri sırasında Paşalar bando-mızıka ile karşılandılar!

Zından vazifesi görecek olan Tâif kışlası iki katlı, sevimsiz bir bina idi. Alt katı muhafızlara, üst kaktı mahkûmlara ayrılmıştı. Nuri Paşa aklını tamamen oynattığından ayrı bir odaya kapatılmıştı. Bütün mahkûmlar çok sıkı muhafaza altındaydılar, dışarısı ile haberleşmeleri, birbirleriyle konuşmaları yasaktı. Fakat yemek zamanları bir araya geldiklerinden, bu son yasak kaldırıldı.

Mithat Paşanın ayaklarına pranga vurulmuştu. Çamaşır değiştirmek istediği zaman pantolonunu parçalamak gerekiyordu. Bunun, Mekke Şerifi tarafından verilmiş keyfî bir emirle yapıldığı anlaşıldığından, önüne geçildi.

Bütün bu zulümler arasında Mithat Paşa cesaretini bir an kaybetmedi. Eviyle gizlice mektuplaşıp ailesine de cesaret veriyordu. Kur'ân-ı Kerîm'i yeniden ezberliyerek ikinci defa "hâfız" aldu.

Böylece üç uzun yıl geçti.

Günün birinde Mithat Paşanın sağ küerğinde "şirpençe" çıbanı çıktı. Bir askerî hekim bunu sözde "tedavi" ediyordu. Bir gün bu adam lâf arasında: "Avrupa'da şimdi mahkûmları kloroformla öldürüyorlar," dedi. Bu sözler mahkûmlarda şüphe uyandırdı. Acaba kendilerini öldürmek için ne gibi bir vasıta kullanılacaktı? Bu aralık Mithat Paşayı bir seferinde içeceği süte, ikinci seferinde yiyeceği yemeğe zehir ka-

tarak öldürmeğe kalkıştılar. Fakat bu teşebbüsler âkim kaldı.

Günün birinde Mekke'den Tâif'e Albay Lûtfi Bey kumandasında iki bölük askerle iki top geldi. Albay, Mithat Paşanın sâdık adamı Arif Ağayı çağırarak ona efendisini zehirlemesi için emir verdi ama, adamcağız buna razı olmuş görünerek gidip durumu Paşalara bildirdi.

O sırada Mithat Paşa ailesine yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

"Bu belki de son mektubumdur. Çünkü yemeklerimizi kesmeleri, kâğıt-kalemleri kaldırmaları, bizleri baskı altına almaları hepimizi öldürmek içindir."

Gerçekten, artık Paşalar da asker karavanasından yer olmuşlardı. Aksi bir tesadüf sonucu Mithat Paşanın takma dişleri kırılmış olduğundan, Hürriyet Babası, haftanın beş gününde kendi isteğiyle oruç tutuyordu.

Albay Lûtfi Bey nihayet uğursuz kararını 7 Mayıs 1884 gecesi uygulamayı tasarladı. Mithat Paşanın oturduğu daireyi sıkı bir kordon altına aldı. Geç vakit Paşanın sâdık uşağı Ârif Ağayı çağırdı:

— "Bu gece Mithat Paşanın işini bitireceğiz. Sana zehir verdik, söz verdiğin halde alıp kullanmadın. Sen geceleri Paşanın yanında yatıyorsun. Bu gece onun oda kapısını bize açacaksın. Açmazsan hakkında hayırlı olmaz."

Ârif Ağa: "Ben böyle şey yapamam, kapıyı açamam," dedi.

O sırada Mithat Paşa ile Mahmut Paşa yatsı namazını kılmışlar, saat onbire doğru odalarına gidiyorlardı.

Ârif Ağa dönüp geldiği sırada Mithat Paşayı görünce:

— "Aman efendim, inmeyin! Bu gece sizin işinizi bitirecekler, hep odada oturun," dedi. Böylece Mithat Paşa ile arkadaşlarını hep orta odada tutmak istiyordu.

Mithat Paşa hemen orta odaya geldi. Oradakilere Ârif Ağanın sözlerini anlattı. Bir tedbir düşünmeğe başladı. Subaylardan biri, olayı hemen albaya haber verdi. Mehmet Lûtfi Bey, Ârif Ağayı yakalatıp kışlaya gönderttı. Sonra bir subay geldi:

— "İhtilâttan menedildiniz. Buyurun, odalarınıza gideceksiniz," dedi.

Mithat ve Mahmut Paşalar:

— "Biz bir yere gidemeyiz. İsterlerse bizi süngü ile çı-

karırlar," dediler ve haklarında kötü niyet beslendiğini delilleriyle anlattılar. Muhafızlardan binbaşı Bekir Bey bu sözleri reddetti. Sonra şöyle dedi:

— "Şimdiki halde böyle bir emir yoktur. Lâkin asker olan, aldığı emri yerine getirmeğe mecburdur. Herkes odasına gitsin ve hiçbir şeyden korkmasın."

O gece albay Lûtfi Beyle binbaşı Bekir Bey kışla kapısının yanındaki odada kaldılar. Kaledeki askerlere cephane dağıttılar. Gerekli emirleri verdiler. Geceyarısından bir saat sonra Mahmut Paşanın uşağını uyandırdılar. Binbaşı Bekir Beyin yanına getirip bir odaya kapattılar.

Sabahın saat ikisine doğru Bekir Bey de mahpusların bulunduğu bölüğe geldi. Her mahpusun kapısı önüne ikişer süngülü asker dikildi.

Mithat Paşa o akşamki kaygılardan yorgun düşmüş, yatağına uzanmıştı. Tam bu sırada, oda kapısı büyük bir gürültü ile kırıldı. Aynı odada yatan Nâmık Paşazade Ali Bey, hemen dışarıya alındı. Kaatiller de Mithat Paşaya saldırdılar. Yaşlı ve vakur Devlet adamı, Türk milletinin Hürriyet Kahramanı Mithat Paşa asla dövüşmedi, karşı komadı. İzin isteyip iki rekât namaz kıldı.

Sonra metin, telâşsız bir sesle şunları söyledi:

— "Allahtan korkun! Vatan ve milletin muhafazasına memur olan ve askerlik mesleğinin şerefli elbisesini taşıyan zâbitlere, böyle cinayetler işlemek yakışmaz!"

Fakat kaatiller dinlemediler, boynuna yağlı ve sabunlu bir kemend geçirip birkaç dakika içinde onu boğdular, cansız bıraktılar.

O aralık Mahmut Paşanın yattığı odanın kapısını da kırdılar. Mahmut Paşa:

— "Aman Allah! Bizi öldürmek istiyorlar!" diye bağırdı. Dövüşmek için yerinden fırladı. Kısa bir kavga oldu. Kaatiller Paşanın kollarını sopalarla vura vura kırdılar.

Dışarıdan onun sesini işiten halk şöyle bağırıyordu:

— "Ey müslümanlar! Cinayet işliyorlar! Paşaları öldürüyorlar! Zâlimlere lânet!"

Kaatiller, önceden hazırladıkları yağlı ve sabunlu ipi Mahmut Paşanın da boynuna geçirdiler, iki yandan asılarak kuvvetle sıktılar ve zavallı cesur vezir, son nefesini verdi.

Mithat Paşayı şilte üzerinde olduğu halde, kışla hastanesi yakınında, ölülerin yıkandığı yere kaldırdılar. Mahmut Paşa da oraya götürülürken biraz kımıldadı:

— "Daha ölmemiş," dediler. Adamcağızı yere atıp bir kere daha boğazını sıktılar.

İki şehidin cenazesi sabaha kadar orada kaldı. Beri yandan, kale dışındaki mezarlıkta birer çukur hazırlanmıştı. Kaatiller naaşları oraya gömdüler.

Albay Mehmet Lütfi Beyle binbaşı Bekir Bey uydurma bir rapor hazırladılar. Mithat Paşanın şirpençeden, Mahmut Paşanın da tifodan öldüklerini, Hicaz Valisi Osman Paşaya bildirdiler. Cinayetlerini gizlemek için Mithat Paşanın mezartaşına 26 Nisan, Mahmut Paşanın mezartaşına 2 Mayıs tarihini yazdırdılar. Kırılan kapıların kilitlerini taktırdılar.

Tâif bu korkunç cinayet yüzünden yasa bürünmüştü. Kışlada bir ölüm sessizliği vardı. İki kaatil kumandan, olayın askerler üzerindeki kötü etkisini önlemek için onları tâlime çıkardılar. Sonra bando-mızıka çaldırarak onlara zeybek oynattılar!

İkinci gün şehitlerin eşyalarını kaldırdılar. Yirmi gün sonra da haraç-mezat sattılar. Bir listesini yaparak Saraya gönderdiler.

Sultan Hamid cinayetin ikinci günü, bununla ilgili telgrafı alınca Tâif'e şöyle bir telgraf çektirdi:

"Bunlar kaçmıştır. Eğer vefat etmişlerse, ne suretle hasta olmuşlardır? Hastalıkları ne ise memurlar, hekimler ve ağaları tarafından birer mazbata yapılarak mühürlensin ve Saraya gönderilsin."

İstenilen mazbata hemen gönderildi. Cinayet haberi Tâif'te hemen duyulmuştu, Kızıl Sultan ise Paşaların öldüklerine hâlâ inanamıyordu.

Söylendiğine göre, Mithat Paşanın mezarının açılıp başının kesilerek kendisine yollanmasını emretmiş, bu baş bir kutuya konulup üzerine "Padişaha mahsus fildişi mamulâtıdır" diye yazılarak İstanbul'a gönderilmişti.

Bir başka söylentiye göre de, 1908 İkinci Meşrutiyet İnkılâbından sonra Mithat Paşanın mezarı açılmış ve kafatasıyla vücudünün bütün öteki kısımlarının orada olduğu görülmüştü.

Çadır köşkünden hayatta olarak çıkan Mithat Paşa, Tâif'-

te hâince boğdurulduktan sonra, naaşı yıllarca yâdellerde kaldı. Sonra çok sevdiği anayurduna getirildi. Şimdi o, Çadır köşkünden bir saatlik yoldaki "Hürriyet-i Ebediye" tepesinde, kendisi için yapılan özel bir anıtın altında ebedî uykusunu uyumaktadır.

"LÉGION d'HONNEUR" REZALETİ

Üçüncü Fransız Cumhuriyetinin üç büyük siyasî dâvasından biri de "Légion d'Honneur nişanları yolsuzluğu", tesadüfen açılan bir polis soruşturması dolayısiyle ortaya çıkmıştı. İlk anda kimse, bu yolsuzluğun ne türlü politik sonuçları olacağını kestirememişti.

Askerî manevralar yapılacağı sırada krallık taraflısı Paris gazetelerinden biri, XVII. kolordunun seferberlik plânıyla ilgili birtakım sırları açığa vurmuştu: Bu, ancak, Bayındırlık bakanının odasında yapılan bir hırsızlık sayesinde mümkün olabilirdi.

1887 yılının Eylûl ayı sonlarına doğru bu işin içyüzünü aydınlatmakla görevli emniyet makamları, Wagram caddesi 32 No. da oturan Limouzin adlı bir kadını gözetlemeğe başladılar.

Lardiesse adında bir polis memuru, bir bahane uydurarak kadının evine gitti. Kendisiyle konuştuğu sırada onun, nişan alışverişleriyle uğraşan gerçek bir "ajans" işletmekte olduğunu anladı. Bunun üzerine polis memuru bir "Légion d'Honneur" nişanı için pazarlığa girişti. İki taraf 5.000 frank üzerinden uyuştular. Limouzin adlı kadın da polis memurunu bir generalin karşısına çıkardı: Bu adamın sahip olduğu yüksek otorite, işi müsbet sonuca bağlama imkânını verecekti.

Polis memuru Lardiesse, bu generalle iki defa konuştu. İkinci buluşma Harbiye Bakanlığında geçti ve general, konuşmayı şu sözlerle bitirdi:

— "Eeeey, söyleyin bakalım: Kararlaştırdığımız fiyatta bir değişiklik yok ya?"

Polis müdürü işi öğrenince 29 Eylûlde Limouzin adlı kadının evinde bir arama yaptırdı, kadın tevkif edildi.

Başlangıçta iş gizli tutulmuştu ama, yine de bazı boşboğazlıklar oldu. "Le XIX Siècle" adlı gazete, "Nişan alışverişi" başlığı altında şu haberi yayınladı:

"Söylendiğine göre bir general, Harbiye Bakanlığında nişan alışverişi yapmaktadır ve bundan böyle 20 - 25.000 frank

karşılığında her isteyen, "Légion d'Honneur" nişanına sahip olabilecektir."

Akşam gazeteleri daha belirli açıklamalar yaptılar: Genelkurmay Başkanı General Caffarel'in sanık olarak işten elçektirilip tevkif edildiğini haber verdiler.

Bu General Caffarel hakkında yapılan soruşturma, kendisinin gırtlağına kadar borç içinde olduğunu; tefeciler elinde oyuncak haline geldiğini; hep yüksek faizle birkaç bin frank ödünç alma peşinde koştuğunu; bu paralarla da daha önce imzalamış olduğu bir sürü senetleri ödemeğe çalıştığını meydana çıkardı. "Union Genérale" adlı büyük bir müessesenin iflâsı üzerine borsada yüklü paralar kaybetmiş olan Caffarel, geçinmek için türlü işler çeviriyor, bu arada at-araba dahil her çeşit malı alıp satıyor; fakat bunların paralarını ödemiyordu. Alacaklılar hep peşinde oldukları için, o da nişan alış-verişinden simsarlık edenlerin pençesine düşmekte gecikmemişti.

General Caffarel hapse atılmış, bir hafta boyunca bütün işleri tek başına yürütmekte olan Polis müdürlüğü, dosyayı ancak 8 Ekim günü savcılığa teslim etmişti. İş, böylece, azçok gecikerek Adliyeye intikal etmiş oluyordu. Mme Limouzin 9 Ekim günü sorguya çekildi. Beri yandan hem onun, hem General Caffarel'in evinde arama yapılarak tomar tomar mektuplar ele geçirildi. Hemencecik de işe, o çağın ünlü adamlarının adları karışıverdi.

Bunlar arasında -sonradan başarısız bir hükûmet darbesi yapmağa kalkışacak olan- eski Harbiye Bakanı General Boulanger, Harbiye Bakanı General Thibaudin, Baron de Maccau gibi önemli kişiler de vardı ama bunlar, işe yabancıymış gibi görünüyorlardı.

Buna karşılık, olaya adları karışanlardan devrin Cumhurbaşkanı Jules Grévy'nin damadı Daniel Wilson'la Oise senatörü General Kont d'Andlau'nun işle daha yakın ilgileri olduğu anlaşılmaktaydı.

Fransa'da İkinci İmparatorluğun yıkılışından sonra kurulmuş olan Üçüncü Cumhuriyet, o sırada on yedi yaşındaydı. Basın alabildiğine hürlüğe kavuşmuştu. Mareşal de Mac-Mahon'dan sonra Cumhurbaşkanlığına seçilen Jules Grévy, yedi yıllık ilk dönemini doldurduktan sonra o çağda ilk defa olarak

yeniden seçilmişti. Herkesten saygı gören dürüst bir adam olduğu için, Cumhurbaşkanlığından kendisini ancak Azrail ayıracakmış gibi bir hali vardı.

Adı cimriye çıkmış olan, az yiyip içen, tek eğlencesi bilârdo oynamaktan ibaret olan Jules Grévy, Fransa Cumhurbaşkanlarının resmî ikametgâhı olan Elysées sarayının yaldızlı tavanları altında sâkin, huzurlu bir hayat sürüyordu. Biriktirdiği parayla da Iéna caddesinde bir konak yaptırmıştı.

Jules Grévy'nin bir de damadı vardı: Adı, Daniel Wilson'du, kendisi Indre-et-Loire milletvekiliydi, bir ara Maliye müsteşarlığı da yapmıştı. Anglo-Sakson asıllıydı.

Daniel Wilson ,acaip bir politikacıydı. Büyük iş adamıydı, birkaç gazetenin sahibiydi. Bu tip insanlara her devirde, her memlekette rastlanır zaten.

Daha rezalet patlak verir vermez Mebuslar Meclisinin koridorlarında, gazetelerin yazı işleri salonlarında Wilson'un nişan alışverişi yaptığı, Elysées sarayının içinde bir "dükkân" açıp kadınlı erkekli aracılar, simsarlar, çığırtkanlar vasıtasiyle işini yürüttüğü kulaktan kulağa fısıldanmağa başladı.

Zaten daha rezalet patlak vermeden de Auguste Chirac adında bir gazeteci bu alışverişlerden sözetmişti. Suçlamalar yavaş yavaş daha belirli, daha açık bir hal almıştı ama, adalet mekanizması: "Şikâyet olmadığı için" işe elkoymamıştı.

Hem, Fransa'nın 1 No. lı damadını şikâyet etmek kimin haddine düşerdi? Adamın nüfuzuna son yoktu. Kaynatası onun yapıp ettiklerine gözyumuyordu. Wilson, sözgelimi, şöyle mektuplar yazmağa bile cüret ediyordu:

"Cumhurbaşkanı ve ben, General Thibaudin'in bir kolordu kumandanlığına atanmasını çok arzuluyoruz."

Jules Grévy'nin yakın dostları ona bu durumun tehlikesini anlattılar ama, söz dinletemediler. Cumhurbaşkanı kendisini lekeliyen, sonunda da mahva sürükliyecek olan damadının dalaverelerine göz yummakta devam etti.

Bu asık yüzlü, saygıdeğer Cumhurbaşkanı, âdeta gözlerinin önünde olanları görmemezlikten geliyordu. Damadı da kendisiyle birlikte Elysées sarayında oturmaktaydı ve "Legion d'Honneur" nişanını harac-mezad, kim fazla fiyat verirse ona satıyordu!

Oldum olası duygulu, sinirli bir şehir olan Paris, ilkin işi

alaya aldı. Sokaklarda şarkı güfteleri satan "destancılar", seslerine mahsus acıklı bir eda vererek: "Damad sahibi olmak da ne kötü şeymiş!" mısraı ile başlayan bir şarkıyı satmağa başladılar.

Elysées sarayında görünürde hüküm süren sâkinliğin yerini, heyecan ve kaygı almağa başladı. Şehirde ise alaycılığın yerine, öfke geçmeğe başlıyordu.

1870 Fransız-Alman savaşında Lorraine'deki Fransız ordusunun başkumandanı olan General Bazaine inisiyatif gösterememiş ve Metz şehrinde Alman ordusunun kendisini kuşatmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine, hakkında soruşturma açılmış, kendisi ölüme mahkûm olmuş, ceza müebbet hapse çevrilmiş, fakat Bazaine, İspanya'ya kaçarak sonradan, 1888 de Madrid'de ölmüştü.

Nişan yolsuzluğuna adı karışan Oise senatörü General Kont d'Andlau, Metz şehri Almanlara teslim olduktan sonsa Bazaine aleyhinde bir kitap yazarak hakkında kovuşturma açılmasına sebep olmuştu.

Adalet mekanizması nişan yolsuzluğunu soruşturmağa başlar başlamaz, General d'Andlau, kendiliğinden sorgu yargıcına gitti. Verdiği izahlar pek inandırıcı değildi. Ertesi gün evinde bir arama yapıldı, şüpheler belirli bir hal aldı. General d'Andlau henüz tevkif edilmemişti, evine de uğramadı: Kaçmış olduğu anlaşıldı.

Çabucak yürütülen bir soruşturma, Mme Limouzin'le birlikte bu işe karışan daha birçok kimseleri meydana çıkardı ve hepsi tevkif edildi.

Bunlardan Lorentz, işin simsarlığını yapıyordu. Daha önce ticarethanelerde memurluk etmiş, zabıt kâtibi yardımcılığı ve muhasiplik yapmıştı.

Böyle ne idüğü belirsiz, şüpheli bir iş takipçisiydi. Auteuil'de bir aile pansiyonu işletiyordu. Aynı zamanda örnek bir inekhanenin sahibiydi.

Mme Ratazzi adlı kadın, eskiden Belediye Meclisi üyesi Michelin'e 300.000 frank rüşvet vermeğe kalkışmış olmaktan üç ay hapse hüküm giymişti.

Aynı anda Mme de Saint-Sauveur adlı bir kadınla, güzellik müstahzarları satan Véron de Courteuil adlı bir "yosma" da tevkif edilmiş bulunmaktaydı.

Yalnız General d'Andlau ortada yoktu. Tevkif edilenler arasında General Caffarel de vardı ve dediğimiz gibi, işten elçektirilip ordudan kovulmuştu.

General d'Andlau hariç, tevkif edilenlerin yargılanmasına 7 Kasım 1887 de başlandı. İlk olarak tanıklar, yani nişan satın alan ya da satın alacak olanlar dinlendi.

Bunlardan Vicat, haşerat öldürücü bir ilâç icadetmişti. Aynı zamanda hardal imalâtçısıydı. Yemin-kasem ederek:

— "Nişan almak için kimseye para yedirmiş değilim. Yalnız bir kutu haşerat ilâcı ile bunu kullanmak için bir körük, bir kavanoz da hardal verdim, o kadar," dedi.

"Legion d'Honneur" nişanına adaylığını desteklemek için, yapıp ettiği işleri gösteren bir de dosya vermişti ki, bunda, bir sürü haşerat tozu ve hardal reklâmı vardı.

Michel, "kişisel karavana" yı icadetmişti: Bu sayede askerler aynı kaptan yemek yemiyecekler, herbiri kendi karavanasına sahip olacaktı.

Bravais, yeni bir çeşit demir imâl usulünü icadetmişti. Renault arabalara karöseri yapıyordu, Vesceyre müteahhit, Fargue kuyumcuydu. Hepsi de dolambaçlı yollardan nişanı elde etmeğe kalkışmışlardı.

Tanıkların kimisi mahkemeye gelmedi.

Derken sıra aracılara, çığırtkanlara, simsarlara geldi.

Mme Limouzin bu rezalette "sus payı" olarak kendisine müsamahalı davranılacağını umuyordu. Fakat duruşmanın üçüncü oturumunda işlerin sarpa sardığını, okkanın altına gideceğini anlayınca beklenmedik bir açıklama yaptı:

— "Polis evimde arama yaptığı zaman, Cumhurbaşkanının damadı Wilson'un bazı mektuplarına elkoymuştu. Fakat Wilson'u suçlu duruma düşüren mektupları alıp, yerine, ona zarar vermiyecek şekilde yazılmış başka mektuplar koydular," dedi.

Böylece Cumhurbaşkanının damadının adı, mahkemede ilk defa ortaya atılmış oluyordu. Fakat kimse kadına inanmadı. Bunun üzerine Mme Limouzin:

— "İsterseniz mektuplarda yazılı olanları ezbere okuyabilirim," dedi. Tanık olarak da bir kâğıtçıyı gösterdi.

Lyonet adlı bu kâğıtçı, mektupluk kâğıt satan bir firmanın temsilcisiydi. Dosyadan çıkarılan mektuplar, kendisine gösterildi. Tanık, kâğıtların filigranlarını inceledikten sonra şunları söyledi:

— "Biz bu kâğıtları 1885 yılının Eylûl ya da Ekim ayında satışa çıkardık. Mektuplarda ise 1884 yılının Mayıs ve Haziran tarihleri var."

Bu vahim suçlama karşısında savcı, olup bitenlerden Adliye personelinin suçlu tutulamıyacağını belirtti: Dosya polisten geldikten sonra, mühürler bozulmamıştı. Mektuplar değiştirildiyse bunun, dosya sorgu yargıçlığına gitmeden önce yapılmış olduğu anlaşılıyordu.

Bunun üzerine duruşma salonunda bir gürültüdür koptu. Her yandan:

— "Korkunç şey! Mühürlerle oynanmış... Polis müdürü, Cumhurbaşkanı Grévy ile damadı Wilson'a hoş görünmek isteyip dalavere çevirmiş..." gibilerden sesler yükseldi, oturum tatil edildi.

Mme Limouzin gazetecilerden yana dönerek:

— "O Wilson keratası yüzünden düştüm buraya, mahkûm olursam alacağı olsun!.." dedi.

Oturum yeniden açıldığı zaman savcı, iddianamesini okudu. Fakat herkesin dikkati başka yerdeydi. Yeni bir şey olacağını herkes anlamıştı.

11 Kasım günü, dördüncü oturum henüz başlamıştı ki, beklenen şey oldu.

Savcı yardımcısının arkasına savcı ile başsavcı oturmuşlardı. Bir ara sorgu yargıcı da gelip kendileriyle konuştu. Daha sonradan yüzbaşı Dreyfus'ün avukatlığını da yapacak olan Demange, general Caffarel'i savunmağa başlamıştı.

O sırada savcı yardımcısı kalkarak onun sözünü kesti:

— "Adalet Bakanı, dosyadaki mektupları alıp onların yerine sahtelerini koyanlar hakkında -kim olurlarsa olsunlar- soruşturma açılmasını emretti," dedi.

Bunun üzerine bütün avukatlar duruşmanın geri bırakılmasını ve müvekkillerinin tahliyesini istediler, müzakereye çekilen yargıçlar heyeti, Caffarel, Lorentz ve Mme Limouzin hakkındaki dâvayı ayırıp bunlarla ilgili kararı sonradan vermeği uygun bularak hepsini salıverdi. Öteki sanıkların yargılanmasına ise devam olunacaktı.

Bu arada avukat Demange, polise çatmaktan geri durmadı:

— "Polis makamları kimseye danışmadan adalet makamı-

larının yerine geçmişler, en ufak bir ihtiyat tedbiri dahi almamışlardır. Elkonan evraktan hiçbiri listeye alınmamış, parafe edilmemiştir. Adalet mekanizması sanıklara, hakları olan inancadan hiçbirini vermiş değildir," dedi.

Yine o oturumda eski Harbiye Bakanı General Thibaudin tarafından Mme Limouzin'e yazılmış çok acaip mektuplar okundu. General, bu ne idüğü belirsiz kadına: "Sevimli konuşması ve duygularının samimiliği dolayısiyle duyduğu mutluluk" tan sözediyor ve "beni en iyi dostlarınızdan biri sayabilirsiniz," diyordu. Oysa General, adı bu işe ilk karıştığı sırada gazetecilere:

— "Bu kadın benim bakanlıktaki odama gelse, arkasına bir de tekme vurup kapıdışarı ederdim," demişti.

14 Kasımda mahkeme kararını verdi. Mme de Saint-Seuveur beraat etti. General d'Andlau gıyaben beş yıl hapis, 3.000 frank para ve on yıl medenî haklardan yoksunluğa hüküm giydi. Mme Ratazzi 13 ay hapis ve 2.000 frank para, Bayle 4 ay hapis, Véron de Courteuil adlı yosma iki ay hapis cezalarına hüküm giymişlerdi.

29 Kasımda Temyiz, bu kararı tasdik etti. General d'Andlau senatörlükten ıskat olundu, "Légion d'Honneur" hâmilleri listesinden çıkarıldı. Buenos Ayres'e kaçmış olan bu adam orada bir hastanede, 24 Mayıs 1894 günü sefalet içinde öldü.

Birkaç gün sonra General Caffarel'le Mme Limouzin yine mahkemeye çağırıldı. Bu maceracı kadının durumunu halletmek gerekiyordu. Rezaletin üstüne tuz-biber ekmek için, geçici olarak hürriyete kavuşmasından faydalanıp bir kahve açmıştı. Polis burayı kapattı. Yargılama sonunda Caffarel 3.000 frank para cezasına, Mme Limouzin altı ay hapis cezasına hüküm giydi.

Fakat halk bütün bu olup bitenlere pek ilgi duymamaktaydı. Asıl gürültü, Cumhurbaşkanının damadı Wilson yargılandığı zaman kopacaktı. Mecliste hükûmetten, dosyadaki evrakın değiştirilmesi konusunda Cumhurbaşkanının damadına, Polis müdürü Gragnon'a, Emniyet âmiri Goron'a karşı ne gibi tedbirler almağı düşündüğü soruldu. Başbakan 17 Kasım 1887 de:

— "Kendileri hakkında soruşturma açılmıştır," diye cevap verdi.

Polis müdürü Gragnon işten çekildi. Hükûmet de Meç-

listen, Wilson hakkındaki soruşturma yapılması için izin aldı ama ,bu iş çok güçtü: Çünkü Fransa'nın 1 No. lı damadı kaynatasıyla birlikte Cumhurbaşkanının resmî ikametgâhı olan Elysées sarayında oturuyordu. Meclis 45 çekimser ve 1 muhalife karşı oybirliği ile soruşturma açılmasını kararlaştırdı, "Damat Bey" de bu işlerle ilgili 22.022 dosyayı aldığı gibi, yine kaynatasının Léna caddesinde yaptırdığı konağa taşındı. Fakat işler uzun zaman sürüncemede kaldığından, bu 22.022 dosyayı dikkatle taramış, kendini suçlu duruma düşürecek mektupları bir bir ayıklayıp yoketmişti.

Bununla birlikte, Elysées sarayında olduğu gibi, Léna caddesindeki konakta da arama yapmak imkânsızdı. Hükûmetin durumu güçleşiyor, Cumhurbaşkanının durumu ise çıkmaza saplanmış bulunuyordu. Bunun üzerine Meclis bir bahaneyle kabineyi 19 Kasımda devirdi. Cumhurbaşkanı da yeni kabineyi kurma imkânsızlığı ile karşılaşınca, 2 Aralıkta istifa etti.

Soruşturmanın konusu, dâva dosyasındaki evrakın yerine sahte başka evrakın konulmasıydı. İstifa eden Cumhurbaşkanının şahsî dostu olan bir adliyeci, dosyayı Wilson'un dostu olan bir zata havale etti.

Bu işte iyiniyet gösterdiği anlaşılan Emniyet âmiri Goron hemen "men'i muhakeme" kararı aldı. Polis müdürü Gragnon ile "Damat" Wilson ise 13 Aralıkta takipsizlik kararı aldılar. Kararda, mektupların dosyadan alınması ve yerlerine başkalarının konulması dolayısiyle Polis müdürünün kanunun çizdiği yoldan ayrılarak keyfî davrandığı ve Wilson'un da bu işte kendisine yardım ettiğinin anlaşıldığı belirtiliyor; bu gibi davranışların katiyen hoşgörülmemesi gerektiği belirtilmekle beraber, bunların ceza kanunu kapsamına girmediği kaydediliyordu.

Bu ilk mesele çözüldükten sonra, sıra, nişan yolsuzluğu işine gelmişti: Wilson nişan alışverişi, dolayısiyle dolandırıcılık yapmış olmakla suçlanmaktaydı.

Fakat aldığı ilk takipsizlik kararı, rezaleti daha da dallandırıp budaklandırmıştı. Bütün dalavereler ortaya döküldü. 16-23 Şubat 1888 arasında birtakım vesikalar yayınlandı, hem de ne vesikalar!

Wilson'un adamı olan Dubreuil, Légion d'Honneur nişanı adaylarından Crespin'e şunları yazmıştı:

"Nişanınızın size Ocak ayında verilmesini istedik. Fakat yaptığımız bu iyilik karşısında sizin de bize *-hak sahibine vermekliğimiz için-* 150.000 frank ödemeniz gerekmektedir. (Oysa ilkin 200.000 frank istenmişti). Bu para önceden hazırlanıp imzalanmış, fakat kararnamenin Resmî Gazete'de yayınlanışının ertesi günü ödenecek olan çeklerle tediye edilecektir. Gelecek hafta da "Le Montiteur de l'Exposition" gazetesinde resminizle iş hayatında gösterdiğiniz başarıları anlatan bir yazı çıkacaktır. Bu dergi resmî çevrelerce alınıp okunmaktadır."

Bu paraları almak için şöyle formüller bulunmuştu: General d'Andlau'ya bakıp koruduğu yoksullar için, Wilson'a da çıkarmakta olduğu "Le Montiteur de l'Exposition" ya da "La Petite France" gazetelerine "yardım olarak" para verilmekteydi.

Gerekirse pazarlık da yapılmaktaydı. Sözgelimi Crespin 150.000 frank vermeğe yanaşmayınca "fiyat" 25.000, daha sonra 20.000 franka indirilmişti. Fakat iş sonuca bağlanamayınca adam yalnız 5.000 frank ödemişti. Nişana sahip olamayınca bağırıp çağırmıştı. Wilson'un suç ortaklarından Ribaudeau kendisine:

— "Daha fazla para verseydin işin daha çabuk yürürdü," demişti.

Legrand adlı bir adam Wilson'un dergi ve gazeteleriyle bir ilân sözleşmesi yapmıştı. Ödediği 100.000 frank karşılığında da nişana sahip olmuştu.

Wilson bu adamla kendisini suçlu duruma düşüren bir konuşma yapmış:

— "Eh, bizim gazeteye de abone olursunuz artık," deyince Legrand:

— "Olayım bari, 300 frank veririm," demişti.

Bunun üzerine "Damat Bey" heybetli sakalını okşayarak:

— "Gelin, şuna bir sıfır daha ekleyin canım!" diye cevap vermişti.

Belloc adında başka birinden, kendisine nişan verildiği gün, gazetede resminin çıkması için 50.000 frank istenmiş, fakat avans da istenince adam bu işten caymıştı.

Oturumlar boyunca sanıklarla tanıklar birbirlerine girdiler. Mme Ratazzi kimsenin gözünün yaşına bakmıyor, bütün bildiklerini bülbül gibi anlatarak birçok kimseyi güç durumlara düşürüyordu.

Fakat asıl ilgi çeken sanık, Fransa'nın 1 No. lı damadı Wilson'du. Kendisini tanıyanlar, son günlerde çok yaşlanıp çökmüş olduğunu farketmekteydiler. Birkaç aydır giriştiği korkunç mücadele, adamı yıpratmıştı. Kamburu çıkmış, avurdu avurduna çökmüş, sakalına kır düşmüştü. Makineleşmiş bir hareketle, boyuna bu sivri sakalı okşayıp duruyordu. Fakat Anglo-Sakson kökünden gelme olduğundan, gayet soğukkanlıydı, hiç istifini bozmaksızın, sesini yükseltmeksizin, ağır ağır konuşuyor, şerefiyle hürriyetini kurtarmağa çalışıyordu. Sanki mahkemede, suçlu sandalyesinde değildi de müsteşar sıfatiyle Meclis komisyonlarından birinde bir kanun tasarısını savunmakla meşguldü.

Sorguya çekildikten sonra alçak, tektonlu bir sesle şunları söyledi:

— "Ben kendi hesabıma iltimaslı adamlara değil, liyakatli adamlara nişan verilmesi önemli olduğunu düşündüm. Yani kamu ahlâkı adına, nişanların tavsiye mektubu ile gelenlere değil, buna lâyık olanlara verilmesi gerektir. 1889 da Paris'te milletlerarası büyük bir sergi açılacaktır. Bu vesile ile Fransa'ya gelecek olan birçok yabancı tâcirlerle sanayiciler, bu nişanı elde etmeğe çalışacaklardır. İşte bunun için, Fransızlarda Légion d'Honneur nişanının tavsiye ile, iltimasla elde edildiği intibaını uyandırmamağa dikkat etmek gerektir."

Bu şaşırtıcı sözler kötü bir etki yarattı; hem yargıçları, hem dinleyicileri Wilson'un aleyhine çevirdi. Adam kendini mahkemede değil de Mecliste, ya da bir açıkhava siyasî toplantısında sanıyordu zâhir!

Bu sözler karşısında Mme Ratazzi'nin bile ağzı bir karış açık kalmıştı. Hayâsızlıktan, pervasızlıktan yana kendisini gölgede bırakan suç ortağına hayran hayran bakıyordu. O da dayanamadı, birkaç söz eklemek ihtiyacını duydu:

— "Bizim tek arzumuz, liyakatin hakkını vermek olmuştur. Yaptıklarımızda da sadece insanlık sevgisinden, ilham aldık," dedi!

Boll de Villiers adlı bir mucidin başına gelenler ise komikti. Bu adam bir hesap makinesi icadetmiş, o sırada Wilson'un adamlarından biri karşısına çıkarak:

— "15.000 frank verirsen sana bir "Légion d'Honneur" nişanı veririz. Bunun makinenin satışına faydası da olur hem."

demişti. Uzun pazarlıklardan sonra fiyat 3.000 franka indirilmişti. Gerisini Boll de Villiers mahkemede şöyle anlattı:

— "Kendilerine para filân vermedim. Légion d'Honneur nişanına tâlip olmuş değildim. Bana da nişan filân vermediler. Yalnız bu alışverişte hesap makinemi kaybettim."

Belloc adlı tanığın ifadesi ise herkesin ağzını açık bıraktı. Yine Wilson'un bir adamı ona şöyle demişti:

— "Légion d'Honneur nişanı satılık değildir ama, bazı iltimaslar sayesinde bunu para karşılığı elde etmek mümkündür."

Wilson'un durumu zaten sarsılmıştı. Fakat dördüncü oturumda büsbütün berbat hale geldi. Bir alkol fabrikatörü olan Delizy:

— "Wilson bana 100.000 frank karşılığında Légion d'Honneur nişanı teklif etti," dedi.

Bu alışverişin simsarlığını yapan, fakat iş sarpa sarınca İsviçre'ye kaçan Bongers'nin Wilson'a yazmış olduğu mektup okundu. Bongers, Wilson'a Légion d'Honneur için iki aday tavsiye ediyor; mektubunu: "Bu işin sonu sizin için menfaatli olacaktır," diye bitiriyordu.

Bongers, sanayicilerle tâcirlere aşağıdaki acaip genelgeyi gönderiyordu:

"Durumunuz, Légion d'Honneur nişanına aday gösterilmenize elverişlidir. Bu nişan para ile satılmaz ama, insan avukatına, doktoruna nasıl para veriyorsa, bu işte iltimas yapacak olanlara da öylece para vermek gerektir. Yalnız şu farkla ki, avukatınıza dâvayı kaybetseniz dahi, doktorunuza iyileşmeseniz dahi para verirsiniz. Halbuki nişan işinde parayı ancak başarı elde edildikten sonra ödiyeceksiniz. Şimdiye kadar elde ettiğimiz sonuçları gözden geçirirseniz, sözlerimizin doğruluğunu derhal anlarsınız."

Bongers, Amour adında bir şapkacı için de Wilson'a yazdığı tavsiye mektubunda şöyle diyordu:

"Yeryüzünde bu şapkacı Amour kadar Légion d'Honneur nişanına lâyık bir insan daha yoktur. Bu Amour'a muhakkak nişan vermek gerek. Şapkacılık bundan şeref duyacak; böyle bir adama nişan vermiş olmaktan ötürü Cumhuriyet hükûmetinin ünü artacaktır."

Nişan almak isteyenlerden peşin para alınıyordu. Bunun için şöyle bir mektup yazılmıştı:

"Cumhuriyet hükûmetinin yardım etmek zorunda bulunduğu birçok yoksullar vardır ama, hükûmetin elindeki kaynaklar yetersiz olduğundan, onu bu işte desteklemek gerektir. Buna karşılık siz de Légion d'Honneur sıranızın daha öne alınmasını sağlayacaksınız ve 2.000 olan sıra numaranız, 2 olacaktır. Yapacağınız bağış, birçok bahtsızların gözyaşlarını dindirecektir. Acele edin ki, yılbaşı günü herkes sizi göğsünüzde yiğitlerin nişanı ile görebilsin!"

Wilson'un savunulacak tarafı yoktu. Fakat avukatı Lenté onu sevimli göstermek gibi çok güç bir işi başardı. Zaten avukat, Elysées sarayının yabancısı değildi: Wilson'u savunurken onun kaynatası, eski Cumhurbaşkanı Jules Grévy'yi de temize çıkarmağa çalışıyordu. Wilson'u işbecermek, alışveriş yapmak hummasına tutulmuş bir manyak, bir hasta gibi tanıttı:

— "Müvekkilim para âşıkı değildir. Sadece muhit edinmek istemiştir. Filân bakan gibi zengin de olmamıştır. Evet, Légion d'Honneur nişanı satılmaz ama, iltimasla verilmediğini iddia edebilecek kaç kişi var içinizde? Adını kimsenin tanımadığı bilgine nişan verilmez ama, gazete sahibi nüfuzlu seçmenlere verilir. Onları milletvekilleri ile senatörler korurlar çünkü. Adamlar ömürleri boyunca değerli bir iş başarmamış olsalar bile, bu iş "icad" edilir."

Avukat bu arada yargıçların bam teline basmayı da ihmal etmedi:

— "Dışarının gürültüsüne kulak tıkayın. Müzakerelerinizi yaptığınız odanın eşiğinde, bu gürültülerin dinmesi gerektir. Sonra bir gazeteci: "Mahkeme ayağını denk alsın! Biz de yargıçların yargıçlarıyız!" diye yazmış. Buna da dikkatinizi çekerim!" dedi.

Basın, bu rezilce dâvanın tafsilâtıyla doluydu. Bütün Fransa duruşmaya ilgi gösteriyor, öfkeden tir tir titriyordu. Nihayet sorgu tamamlandı, tanıkların hepsi dinlenildi. Savcı, iddianamesini okudu. Avukatlar savunmalarını yaptılar.

2 Mart 1888 de mahkeme kararını verdi. Wilson iki yıl hapis, 3.000 frank para ve beş yıl medenî haklardan yoksunluk cezasına mahkûm olmuştu. Suç ortaklarına bir ile sekiz ay arasında değişen hapis cezaları verilmiş, Mme Ratazzi ise beraet etmişti. Bu arada General Caffarel ile ilgili dâvaya da bakılmış, General 3.000 frank para, Mme Limouzin ise altı ay hapis cezası giymişti.

Fakat Wilson kararı temyiz etti. Sonunda kendisine yorulan suçlar ceza kanununun kapsamına girmediğinden beraet etti.

Ancak kararda, kendisinin yapmış olduğu yolsuzluklar birer birer sayılıp dökülmüş, ayıplanmış bulunmaktaydı. Beraet kararına rağmen şerefi lekelenmiş bulunuyordu. Fakat bu, onun politika hayatında etki yapmadı. Sonraki seçimlerde yine milletvekili oldu ve Meclise gelip gitmeğe devam etti.

Böylece altı ay süren kalem çatışmaları, gürültülü rezaletler, bir sürü adlî soruşturmalar gayet hayal kırıcı bir sonuca ulaşmış oluyordu.

Basın öfkelenip protestoda bulundu. Ancak halk, Wilson'un beraet etmekle birlikte, yine de rezil-kepaze olduğunu düşünerek avundu. Fakat hükûmet de bu gibi yolsuzlukların yenilenmemesi için tedbir almaktan geri durmadı:

4 Temmuz 1889 da çıkan bir kanunla bu gibi işleri yapacak olanlara, ceza kanununun 177 nci maddesindeki cezalar veriliyordu. Buna göre, seçimle işbaşına gelmiş herhangi bir kimse nişan, madalya, unvan v.b. şeylerin verilmesinde para veya hediye karşılığı vaid veya teşebbüslerde bulunursa, ceza görecekti.

Kanun geç kalmıştı. Bereket versin çok sık kullanılmadı; yalnız sonradan yine tek-tük nişan yolsuzlukları da eksik olmadı.

DREYFUS DÂVASI

1894 yılında Fransa Harbiye Bakanlığında, bazı sırların dışarıya sızdığı yolunda bir şüphe uyanmış, fakat belirli bir şey elde edilememişti. Ancak, Almanya büyükelçiliğinde hizmetçi olarak çalıştırılan, Bakanlık İkinci Büro (Haberalma Servisi) ajanlarından bir kadın, Eylûl sonuna doğru Alman askerî ataşesinin kâğıt sepetinde bulduğu bir vesikayı getirdi ki bu, bir ihanet suçunun varlığına şüphe bırakmıyordu.

İleride adı hep "bordro" diye geçecek olan bu vesikada şunlar yazılıydı:

"Beni görmek istediğinize dair sizden bir haber alamadım. Ama yine de ilgiye değer bazı bilgiler veriyorum:

1 — 120 lik topun hidrolik freniyle bu silâhın nasıl kullanılacağına dair bir not;

2 — "Setir" kıtaları hakkında bir not (Yeni plân gereğince, bunlarda bazı değişiklikler yapılacaktır);

3 — Topçu teşkillerindeki değişikliklerle ilgili bir not;

4 — Madagaskar adasiyle ilgili bir not;

5 — Sahra topçu atış talimnamesi tasarısı (16 Mart 1894 tarihli).

Sonuncu belgeyi elde etmek çok güç olduğundan, bunu ancak birkaç gün için yanımda alıkoyabilirim. Harbiye Bakanlığı bundan kıtalara belirli sayıda göndermiş, her kıta da aldığı nüshadan sorumlu, manevralardan sonra her subay elindeki nüshayı geri vermek zorunda. Onun için siz bunun içinden işinize yarayanları alıp, sonra bana geri verin. İsterseniz bunu kopye ettirip size kopyesini de gönderebilirim.

Yakında manevralara gitmek üzere yola çıkıyorum."

Bu yazı, pek sık rastlanmıyan cinsten dörtköşe çizgili ince bir "pelür" kâğıdının ön ve arka yüzlerine yazılmıştı.

Hemen bir soruşturma açıldı ve suçlunun bir kurmay subayı olduğu sonucuna varıldı. Bordroda bazı yanlış terimler vardı ki, bunları bir topçu subayı kullanamazdı. Sözgelimi, topçuluktan anlayan bir kimsenin 120 lik bir toptan bahseder-

ken bunun uzun, ya da kısa namlulu mu olduğunu belirtmesi gerekirdi ama, bu noktaya dikkat edilmedi.

Ele geçen kâğıtta çeşitli belgelerden sözedilmiş olması, casusluğun bir "stajyer" tarafından yapılmış olduğu şüphesini uyandırdı: "Stajyer" subaylar henüz uzman sayılmazlardı ve çeşitli dairelerden geçmek durumundaydılar. Böylece de şüpheler çabucak bir noktaya toplandı.

Fransız Yahudi aleyhtarı partisinin şefi, "La Libre Parole" gazetesinin kurucusu ve "Yahudi Fransa" adlı kitabın yazarı olan tanınmış gazeteci Edouard Drumont'un Yahudilere karşı açtığı kampanya, özellikle ordu içinde meyve vermeğe başlamıştı. Çeşitli belirtiler yüzünden şüpheler Alfred Dreyfus adında Yahudi bir subay üzerinde toplanıyordu ama, doğrusunu söylemek gerekirse, bunlar pek de esaslı değillerdi.

Yüzbaşının elyazısıyla "bordro" daki elyazısı arasında bazı benzerlikler bulunmuştu ama, Fransa Devlet bankasının bilirkişisi olan Gobert, birtakım sakıncalar ileri sürmüştü. Ayrıca, daha Mayıs ayında stajyerlere manevraya gitmiyeceklerı bildirilmişti ki, bu da ele geçen vesikanın son cümlesi dolayısiyle, stajyerleri suçlamağa imkân vermiyordu. Fakat beri yandan, kendisinden şüphelenilen subayın Haziranda bir "kurmay seyahati" ne katıldığı da ileri sürülmüştü. Yerinde olmayan terimler meselesinin izahı da güçtü ama, bunun üzerinde pek durulmadı.

Dreyfus'ün yaşayışı ve durumu üzerinde yapılan bir soruşturma, pek elle tutulur bir sonuç vermedi: Kendisi 10 Ekim 1859 da Mulhouse'da doğmuştu. Olay sırasında otuz beş yaşındaydı. 1878 de "Polytechnique" okuluna girmiş, 1889 da yüzbaşı olmuş, Harp Okulunu dokuzunculukla bitirmiş, ve zeki bir subay olarak tanınmıştı. Sicili iyi idi ama -haklı veya haksız olarak- arkadaşları kendisini pek sevmiyorlardı. Evli ve iki çocuk babası olan Dreyfus, muntazam bir hayat sürmekteydi.

Harbiye Bakanı General Mercier "bordro" yu Cumhurbaşkanı Casimir-Perier'ye verdi ve Dışişleri Bakanı Hanotaux'nun "ihtiyatlı davranın" diye öğütlerde bulunmasına rağmen, Dreyfus'ü tevkif ettrimeği kararlaştırdı. Tevkif işi bakanlıkta yapıldı. Dreyfus'e sivil giyinerek gelmesi söylenilmişti. Kendisi binbaşı Du Paty de Clam'ın karşısına çıkarıldı. Söylenilecek metni bir kâğıda yazması emredildi. Bu metinde, tabiî,

bordrodaki terimler vardı. Du Paty söylüyor, Dreyfus yazıyordu. Du Paty, birden durdu, Dreyfus'e:

— "Titriyorsunuz!" dedi.

— "Evet. Parmaklarım üşüyor da."

— "Dikkat edin, mesele mühim."

Sonra Du Paty başka herhangi bir izahta bulunmaksızın Dreyfus'ü vatana ihanetle suçlayıp tevkif etti, hapisaneye gönderdi.

Dreyfus'le kaynatasının evinde hemen yapılan araştırmalarda hiçbir şüpheli şey bulunmadı ve "bordro" için kullanılan o mahut dörtköşe çizgili ince kâğıttan da ele geçirilmedi.

Dreyfus neyle suçlandığını bilmeksizin on bir gün hiç kimseyle görüştürülmeden hapiste tutuldu.

29 Ekimde, olay üzerine bir rapor vermekle görevlendirilen Du Paty, maddî delillerin yetersizliği karşısında, açılacak dâvanın beraetle bitmesi muhtemel olduğu için kovuşturmadan vazgeçilmesinin yerinde olacağı sonucuna vardı.

Harbiye Bakanı General Mercier çekindi ama, sinsice yönetilen bir basın kampanyası, onun son çekingenliklerini de giderdi. 28 Ekimde, bakanlıktaki subaylardan biri olan binbaşı Henry, Yahudi aleyhtarı yayınlar yapan "La Libre Parole" gazetesine bir mektup göndererek Dreyfus'ün casusluktan 15 Ekimde tevkif edilip hapse atıldığını, "seyahate çıktı" denilmesine rağmen bunun yalan olduğunu ve işin örtbas edilmek istendiğini bildirmişti.

Bunun üzerine "La Libre Parole" gazetesi de bu haberi, Dreyfus'ün adını-sanını bildirmeksizin vermiş, haber doğruysa askeri makamların neden sustuklarını sorarak cevap istemişti. "L'Eclair" gazetesi de buna benzer bir haber vermiş, "La Patrie" gazetesi ise 31 Ekim sayısında vatan haininin "Harbiye Bakanlığında çalışan Yahudi bir subay olduğunu, İtalya'ya gizli vesikalar satmağa kalkıştığını, olayların açıklığı karşısında da itiraflarda bulunduğunu bildirmişti.

Aynı günün akşamı, Havas ajansı, Harbiye Bakanlığının bir bildirisini yayınladı. Bunda "Önemsiz, fakat gizli bazı vesikaları yabancılara verdiğinden şüphe edilen bir subayın geçici olarak tevkif edildiği" bildiriliyordu.

Bütün gazeteler bu haberi, subayın adını da yazarak yayınladılar. "La Libre Parole" gazetesi ise şöyle bir manşet koymuştu: "Vatan haini Yahudi Subay A. Dreyfus tevkif edildi."

Bakanlar Kurulunda Harbiye Bakanı General Mercier, elinde delil bulunduğunu öylesine büyük bir inançla söyledi ki, soruşturma yapılması oybirliğiyle kararlaştırıldı.

Binbaşı D'Ormescheville'in yaptığı soruşturma pek elle tutulur bir sonuç vermedi. Kendisine Demange'ı avukat tutan Dreyfus, 19 Aralık 1894 te 1 No. lı Harp Divanına sevkedildi ve avukatın itirazına rağmen, oturum gizli olarak yapıldı.

Mahkeme heyetinin arkasında, Harbiye Bakanlığı tarafından gönderilmiş olan binbaşı Picquart'la Polis Müdürü Louis Lépine de yer almış bulunuyorlardı. Sonradan yazdığı hâtıralarında Louis Lépine, bu ilk dâvanın pek sönük geçtiğini belirterek, tek hâdisenin şu olduğunu belirtiyordu:

"Dikkati çeken tek olay, binbaşı Henry'nin tanık sıfatiyle ifade verişi oldu. Yepyeni bir üniforma giymiş, pırıl-pırıl nişanlarını takmış olan bu iddialı asker, birtakım pozlar takınıyordu. İfadesinden aklımda kalan tek cümle şu oldu (Sanığı göstererek):

— "Budur, biliyorum, yemin ederim," dedi.

Dreyfus ise sanki dâvanın yabancısıydı. Sorulanlara kısık bir sesle, tembel tembel cevap veriyordu. En belirli suçlamalar karşısında dahi kayıtsız kalmaktaydı. Ne öfkeyle irkildi, ne de yürekten gelen bir feryat kopardı. Sonradan Yargıtay beni sorguya çektiği zaman bunları anlattım."

Fakat bu oturumdan bir şey çıkmadı. Binbaşı Picquart'ın dediği gibi, "dâva kötü başlamıştı". Yazı uzmanı bilirkişi Bertillon'un anlattıklarından kimse bir şey anlamamış, Du Paty De Clam'ın atıp tutmaları hiçbir şeyi isbat etmemişti. Avukat Demange'ın inandırıcı savunmasından sonra yargıçlar müzakereye çekildiler.

Fakat, Du Paty de Clam, dâvanın fiyasko vermek üzere olduğunu anladığından, ihtiyat tedbirleri almıştı:

Tanıkların dinlenilmesi sona erince, başkana bir zarf vermişti. Bunun içinde bir mektupla bazı belgeler vardı ki, sanık avukatına bildirilmemişti. Harbiye Bakanlığı, bunların yargıçlara, tam müzakereye çekilecekleri sırada verilmesini emretmişti. General Mercier ve General de Boisdeffre'in emirleriyle Du Paty de Clam tarafından hazırlanan mektupta gizli birtakım evrakın varlıkları açıklanıyor ve bunların Dreyfus dâvasiyle ilgili oldukları ileri sürülüyordu.

Bu vesikalar arasında Alman askerî ataşesi Schwartzkop-

pen'in İtalyan askerî ataşesi Panizzardi'ye gönderdiği bir mektup da vardı. Bunda: "D... keratasının size verilmek üzere bana bıraktığı, Nice şehrinin on iki tane nâzım plânını gönderiyorum," denilmekteydi. Mektup, bir kadın adı olan "Alexandrine" imzasını taşıyordu.

Aslında bu vesika 1892 ya da 1893 tarihini taşımaktaydı. "D.. keratası", Harita dairesinde memur olan Dubois adında biriydi. Askerî ataşeler onun aracılığı ile nâzım plânları tanesi on franktan satın almaktaydılar. Vesikanın Dreyfus'den gelmiş olduğunu göstermek için giriş tarihi olarak "Mart 1894" konulmuştu ki, bu, sahteydi.

Du Paty de Clam, mahkeme heyetine İtalyan askerî ataşesi Panizzardi'nin İtalya Genelkurmay Başkanına gönderdiği şifreli bir telgrafı da vermişti ki, gerçek metni şöyleydi:

"Yüzbaşı Dreyfus'ün sizinle teması olmadıysa, basının yorumlarını önlemek üzere büyükelçiye bir tekzip yayınlatmanız yerinde olur."

Hiçbir suçlayıcı tarafı olmayan bu telgraf, şifrenin yeni olduğu bahane edilerek türlü kılıklara sokulmuştu ki, birisi şöyleydi:

"Yüzbaşı Dreyfus tevkif edildi. Harbiye Bakanı kendisinin Almanya ile temasta olduğuna dair delillere sahip bulunuyor. Resmen yalanlandı. Ajanımızın haberi var."

Birisi de şu şekildeydi:

"Basının yorumlarını önlemek için haber resmen yalanlandı."

Sanıkla avukatının, hattâ hükûmet temsilcisinin dahi habersiz oldukları bu türlü vesikalar karşısında, iyi niyetle hareket eden askerî yargıçların aldanmaları tabiî idi:

Nitekim, Dreyfus, 22 Aralık 1894 günü "müebbet kalebendliğe" ve askerî rütbesinin sökülmesine hüküm giydi ve temyiz talebi reddedildi.

Dreyfus'ün rütbesi 5 Ocak 1895 günü söküldü. Hükümlü subay, cezaevinden alınıp Harp Okuluna getirildi. Acıklı törenin yapılmasını beklerken de küçük bir odada kısa bir an kaldı. Kendisini hapisten alıp oraya getirmiş olan Cumhuriyet Muhafız kıtasından yüzbaşı Lebrun-Renault, o odada Dreyfus'ün itiraflarda bulunduğunu sonradan iddia etti. Bu acaip şehadete inanmak biraz güç görünüyor: Çünkü Dreyfus'ün az sonra takındığı tavırla tam tezat halindedir.

Az sonra rütbesi sökülmüş olan Dreyfus, sıraya dizili askerlerin önünden halkın yuha'ları arasında geçmiş ve:

— "Ben suçsuzum! Yaşasın Fransa!" diye bağırmıştı.

Bu olaylardan sonra bütün basın, mahkûmun, aynı zamanda Almanya ile onun Paris büyükelçisi Graf von Münster'in aleyhinde şiddetli yayınlara başladı. Büyükelçi gazetelere birbiri üstüne yalanlamalar gönderiyordu ama, kimsenin bunlara aldırdığı yoktu. Sonunda usanarak Cumhurbaşkanıyla görüşmek istedi. Görüşmeden sonra Fransa hükûmeti oldukça dolambaçlı bir bildiri yayınladı. Onun yanısıra Von Münster de bir bildiri yayınlıyarak Almanya büyükelçiliğinin yüzbaşı Dreyfus'le hiçbir teması olmadığını, büyükelçilikten gizli bir vesikanın çalınması dolayısiyle gizli duruşma yapılmasının sefaretçe istendiğinin tamamen asılsız ve uydurma olduğunu çok kesin bir dille bildirdi.

21 Şubat 1895 günü Dreyfus gizlice vapura bindirildi ve birkaç hafta sonra Şeytanadası'na getirildi. Orada cezasını sessizce ve unutulmuş olarak çekmesi tasarlanmıştı.

1895 de Fransız haberalma servisi, İkinci Büronun başına Albay Sandherr'in yerine binbaşı Picquart gelmeseydi. Dreyfus meselesi belki bu kadarla kalacaktı. Fakat Albay Sandherr, binbaşı Picquart'a görevini devrederken şöyle demişti:

— "General Boicdeffre, hâlâ Dreyfus meselesiyle uğraşıyor. Bana: "Bol bol delil isteniyorsa, binbaşı Henry'ye başvurmak yeter: Duruşmadan sonra müzakereye çekildikleri sırada yargıçlara verdiği dosyayı getirtin," dedi.

Albay Sandherr'in yaptığı bu ikrar, istifa eden Casimir-Perier'nin yerine Cumhurbaşkanı seçilen Félix-Faure'un işbaşına geldikten sonra ağzından kaçırdığı bazı sözler ve Harp Divanındaki yargıçlardan üçünün yaptıkları boşboğazlıklarla da doğrulanmış bulunuyordu. Bunun üzerine, Picquart'ı bir düşüncedir aldı. Zaten ortada gizli bir dosyanın bulunduğu, Dreyfus'ün avukatı Demange'ın da kulağına çalınmıştı. Picquart, General Boisdeffre'le de anlaşarak, meseleyi yeniden incelemeğe karar verdi.

Soruşturma ile ilgili çeşitli evrakı getirterek incelemeğe başlamıştı ki, 1896 Martında ona acaip bir vesika getirildi. Bu, yırtılarak elli parçaya bölünmüş, fakat birleştirilip yapıştırılmış bir mektuptu. Sonradan anlaşıldığına göre bu mektup, kutuya atıldıktan sonra postadan çalınmış bulunmaktaydı: Pu-

lun üstünde damga yoktu çünkü. Mektubun Almanya büyükelçiliğine ait bir kâğıt sepetinde bulunduğunu sandırmak için de yırtılmış olması gerekiyordu herhalde. Mektupta şunlar yazılıydı:

"Askıdaki işle ilgili olarak sizden, herşeyden önce, bana geçen gün verdiğinizden daha geniş izahat vermenizi bekliyorum. R. firmasiyle temaslarıma devam edip etmemek hakkında bir karara varabilmekliğini için, bu izahatı bana yazılı olarak bildirmenizi rica ederim. - İmza: C..."

Mektup Paris'te Bienfaisance sokağı 20 No. da binbaşı Esterhazy'ye gönderilmiş bulunmaktaydı.

Bu mektuptaki yazı İkinci Büroca tanınmaktaydı: Yazı, Alman askerî ataşesi yarbay Schwartzkoppen'in metresine aitti. Bu kadın arasıra sevgilisinin sekreterliğini de yapıyordu.

Esterhazy hakkında çabucak yapılan soruşturma, ortaya bazı şeyler çıkardı. Bu adam o sırada Paris'te olan 74. Piyade alayında subaydı. Avusturya asıllıydı. Askerlik mesleğine 1869 da Papalığın Zuhaf kıtalarında başlamış, aynı yıl istifa edip Fransız Yabancılar Lejyonuna asteğmen rütbesiyle ve yabancı uyruğu olarak tâyin edilmişti. 4 Eylülden sonra Fransız uyruğu olarak bir Zuhaf alayında Loire savaşına katılmış, sonradan General Robillard'ın kurmay heyetine girmişti. Yüzbaşılığa yükselmiş, fakat rütbesi bir tasfiye komisyonunda indirilmiş; 1880 de tekrar yüzbaşı, 1892 de de binbaşı olmuştu. 1876 da İstatistik şubesinde mütercim olarak çalıştığı sırada, gizli dosyayı son anda Harp Divanına veren Henry ile epiy yakın bir arkadaşlık kurmuştu.

Picquart onun o anda neler yapmak istediğini öğrenmek istedi. Yine 74. Piyade Alayında subay olan okul arkadaşı binbaşı Curé'yi sorguya çekti.

Binbaşı Curé:

— "Esterhazy mi?" dedi. "Ne idüğü belirsiz herifin biridir. Daima meteliksizdir. Borsada hava oyunları oynar. En çok topçulukla, atışlarla ilgili gizli bilgiler edinmeğe uğraşır hep. Kendini iki defa atış okulları tarafından davet ettirdi. Bir üçüncü seferinde de yol masrafını kendi cebinden vererek gitti. Bu ilgisini haklı göstermek için şöyle bir şey ileri sürüyor: Sözde yeni bir tüfek icat etmiş de onu geliştirmek için atışlarla ilgileniyormuş. Evinde bir sürü eri, her çeşit askerî

belgeleri kopye ettirmek için çalıştırır. Albayından Châlons'daki Atış okulunun ders kitaplarını, arkadaşlarından biri olan yüzbaşı Daguenet'den oldukça gizli başka bir takım evrakı aldı. Bunları da ancak birçok defa istendikten sonra geri verdi."

Picquart, binbaşı Henry'ye bu öğrendiklerini bildirdi. O da bunları herhalde Esterhazy'ye söylemiş olacak ki, adam artık Almanya büyükelçiliğine gitmez oldu. Yalnız, bir süre sonra üniforma giymiş olduğu halde büyükelçiliğe gitti ama bu ziyaretini, kendi albayı için bir pasaport almak üzere yaptı.

Picquart Esterhazy'nin peşine adam koymuş, bu şüpheli subayın Douai sokağı 49 No. da Marguerite Pays adında bir metresi olduğunu da öğrenmişti.

1896 Temmuzunda Berlin'deki Fransız askerî ataşesi bir Alman casusunun ağzından bazı lâflar kaparak İkinci Büroya bir takım bilgiler vermişti. Bunlardan anlaşıldığına göre Alman Genelkurmayının Fransa'da bir tek casusu vardı. Bir Fransız subayı olan bu adam, piyade tabur kumandanıydı, kırk-elli yaşlarında kadardı. Almanlara iki-üç yıldır gizli bilgiler vermekteydi ama gönderdiği vesikalar az önemli olduğundan, kendisinin hizmetine pek seyrek başvuruluyordu. Bununla beraber son zamanlarda Châlons okulunun atış dersleriyle ilgili cetvelleri yollamış bulunmaktaydı.

Bu bilgileri veren Alman casusuyla temas etmek üzere Henry İsviçre'deki Basel şehrine gönderildi ama pek fazla bilgi getiremedi.

Fakat "bordro"daki yazı ile Esterhazy'nin iki mektubundaki yazılar arasında yapılan kıyaslama daha kesin bir sonuç verir gibi oldu. Hattâ bilirkişi Bertillon bile kendisine işin aslı söylenmeksizin mektuplardaki yazılar gösterildiği zaman:

— "Esterhazy'nin yazısı bu!" diye bağırmıştı.

Bütün bu bilgileri edindikten sonra, Picquart 1 Eylül 1896 da General Boisdeffre'e "müdellel" bir rapor verdi. Buna, Dreyfus dâvası sırasında yargıçlara verilen meşhur gizli dosyayı da eklemişti. General bu gizli dosyayı görünce epiy bozuldu: Bunun yokedilmesini emretmişti çünkü. Raporu alınca çok telâşlandı. Gidip talimat alsın diye Picquart'ı General Gonse'a gönderdi. Gonse Picquart'a şu emri verdi:

— "İki işi birbirinden ayırmak gerek: Bordroyu Dreyfus'e

bırakıp Esterhazy hakkında postadan çalınarak yırtılan mektup için soruşturma yapın," dedi.

O sırada Harbiye bakanlığına gelen General Billot da bu işin gizli tutulmasını sıkı sıkıya tenbih etti.

Picquart çok heyecanlanmıştı. Bu konuda duyduğu kaygıları, arkadaşı olan avukat Louis Leblois'ya açtı.

Bakanlıkta bunlar olup biterken, mahkûmun kardeşi Mathieu Dreyfus de kendi hesabına bir takım araştırma ve soruşturmalara girişmiş, Alfred Dreyfus'ün suçsuzluğuna kanaat getirmişti ama, elinde açık ve kesin deliller yoktu tabiî.

Bütün bu teşebbüslerin yapıldığı dışarıya sızdığından, "L'Eclair" gazetesi ile başka birkaç gazete "Dreyfus de çok şey istiyor," diye yazdılar.

Bu yazılar üzerine 15 Eylülde General Gonse, Picquart'ı çağırttı, aralarında oldukça sert bir konuşma geçti.

Gonse ast'ına şunu sordu:

— "O Yahudi Şeytanadası'nda kalmış, sana ne bundan?"

Picquart cevap verdi:

— "Mahkûmun ailesi de işin aslını öğrenmeye çalışıyor. Yanlış yola sevkedildiği anlaşılırsa, Harbiye bakanlığı güç duruma düşer."

Gonse: "Sen bir şey söylemezsen kimsenin bundan haberi olmaz."

Picquart kızdı: "Böyle bir işe âlet olamam ben," dedi. Sonra hücuma geçerek Esterhazy'nin hapsedilmesini istedi ama bu, kabul edilmedi.

Beri yandan Mathieu Dreyfus kendi hesabına yaptığı soruşturmaların sonuçlarını derleyip toparlamıştı. Hâdise çıkarmağa kararlı olduğu için 6 Kasım 1896 da Brüksel'de "Adlî bir hata: Dreyfus dâvasının içyüzü" başlıklı, 24 sayfalık bir broşür yayınlayarak bunu Parlâmento üyelerine gönderdi. Stock kitabevi bu broşürün ikinci bir baskısını yaparak Paris'te satmağa başladı.

Broşürde o an için bilinen bütün evrak ve vesikalardan çıkarılabilecek bütün deliller teker teker ele alınarak dâvanın yeniden görülmesi gerektiği sonucuna varılıyor; duruşmanın da gizli değil, bütün Fransa'nın gözü önünde yapılması isteniyordu.

10 Kasım 1896 da "Le Matin" gazetesi bordronun bir foto-

kopisini yayınladı ve bu, çok büyük bir heyecan uyandırdı (Nitekim sonradan yayınladığı hâtıralarında Alman askerî ataşesi Schwartzkoppen de bu vesikayı gördüğü anda "Dreyfus'ün bir adlî hataya kurban gittiğini anladığını; Dreyfus ile Esterhazy'nin birbirine karıştırıldığını gördüğünü; fakat Alman hükûmetinin bu yanlışlığı düzeltmesi için izin vermediğini; kendisinin daima Esterhazy ile görüştüğünü ve fakat Esterhazy ile Dreyfus dâvası arasında bir bağ bulunduğundan şüphelenmemiş olduğunu" yazmıştı).

Brüksel'de çıkan broşürle "Le Matin" gazetesinde çıkan fotokopi üzerine milliyetçi mebus Castelin'in Meclise bir soru önergesi vereceği bildirildi.

Binbaşı Henry olup bitecekleri önceden kestirerek dosyaya iki vesika daha koymuştu ki bunlar çok önemliydi.

Birisi, İtalyan askerî ataşesi Panizzardi tarafından Alman arkadaşı Schwartzkoppen'e mavi kalemle yazılmış bir mektuptu ve şöyle diyordu:

"Bir mebusun Dreyfus'le ilgili bir soru önergesi vereceğini gazetelerde okudum. Roma benden yeni izahat isterse bu Yahudi ile hiçbir temasım olmadığını söyliyeceğim. Mütabıkız, değil mi? Size de sorarlarsa böyle söyleyin. Onunla olup bitenleri kimsenin bilmemesi lâzım çünkü. - Alexandrine."

Aslında bu mektup sahteydi. Henry hislerine mağlûp olarak Panizzardi'nin önemsiz iki mektubunu almıştı. Bunlardan biri 1894, öbürü 1896 tarihliydi. Zarf, başlık ve imza kullanılarak; ustalıklı kopyalara, kesip biçmelere başvurularak sahte bir mektup "imâl" edilmişti. Bunda da, İtalyan ataşesinin gerçek yazısıyla yazılmış sözler, ustalıkla yapılmış kopyalara karıştırılmış bulunuyordu. Bu vesika herhalde Henry'nin emriyle (Bir adı da Lemercier-Picard olan) Leeman isminde usta bir hattat tarafından "imâl" edilmiş olacaktı.

Yalnız, vesika imâl edilirken kâğıttaki dörtköşe çizgiler arasındaki renk farkına dikkat edilmemişti. Bu da sonradan sahtekârlığın meydana çıkmasına sebep oldu.

Birinci vesikaya ekli olan bir başka vesika da İtalyan askerî ataşesinin Dreyfus'le Schwartzkoppen'e aracılık ettiğini isbat amacını güdüyordu ve şöyle demekteydi:

"Kitabı gönderiyorum. Anlaştığımız gibi hesabınıza (180) ödedim. Mütabıkız: Çarşamba akşamı saat sekizde, Laurent'da

buluşacağız. Bizim sefaretten de - yalnız bir teki Yahudi - üç kişi çağırdım. Gelmemezlik etmeyin. - Alexandrine."

Bu vesikalar Boisdeffre'in kaygılarını yatıştırdı ve General o andan başlayarak Picquart'ı bakanlıktan uzaklaştırmağa karar verdi. Kendisini Kasım 1896 da vazife ile Doğu'ya yolladıktan sonra Tunus'ta, Sus'taki 4. Alaya tâyin etti, onun yerine İkinci Büronun başına Henry'yi getirdi.

Castelin'in Meclisteki soru önergesi herhangi bir hâdiseye yol açmadı. İçine emniyet gelmiş olan Harbiye bakanı, Dreyfus dâvasının askerî ceza usulüne uygun olarak görülüp karara bağlandığını söyliyerek, tehlikeli tartışmaların kısa kesilmesi için Meclisin vatanseverce duygularına başvurdu.

Mecliste Esterhazy'nin adı geçmedi, Castelin Brüksel'de yayınlanan broşür dolayısiyle soruşturma yapılmasını istedi.

Fakat beri yandan İkinci Büronun dosyası boyuna kabarıyordu. Henry, postadan çalınan mektubu da tahriften çekinmedi: Mektubun adresinin bir kısmı kazındı, metni yeniden yazıldı ve böyle yapılırken de, mektubun Picquart tarafından yazılmış olduğu intıbaı yaratılmak istendi. Fakat Henry bu sahtekârlıkları yaparken, mektup Harbiye bakanlığına geldiği sırada yüzbaşı Lauth tarafından daha önce bunun bir fotokopisinin alınmış olduğundan habersiz bulunuyordu.

Böylece Henry, eşsiz bir utanmazlıkla dosyasına her gün yeni ve hileli, sahte bir takım evrak sokuşturuyordu. Bunların çoğu Picquart aleyhindeydi: Henry onu suçlu duruma düşürmek isteğindeydi çünkü.

Picquart olup bitenleri haber aldı. Gerçeğin anahtarını yalnız kendi elinde tuttuğunu, başına bir kaza gelirse hatanın tamir edilemiyeceğini biliyordu. Onun için izin aldı, gidip yeniden dostu avukat Leblois'ya işi anlattı. Paris'ten ayrılırken de gerekirse hükûmete olup bitenleri bildirme yetkisini yalnız Leblois'ya verdi. Fakat onun Dreyfus'ün avukatına da, mahkûmun ailesine de herhangi bir şey bildirmemesini istedi.

Beri yandan senatör Scheurer-Kestner de kendi hesabına bu işle uğraşmaktaydı. Bu adam üç defa üstüste Senato başkan vekilliğine seçilmişti. Şüphe götürmez bir dürüstlüğü vardı. Leblois ile buluştu, bildiklerini birbirlerine söylediler ama basına bir şey açıklamadılar. Zaten işin aslını da yarım-yamalak biliyorlardı.

Esterhazy'nin etrafındaki çember ise gittikçe daralmaktaydı. O sırada Paris'te bulunmayan Henry, işi haber aldı. Çabucak döndü, dostunu uğraması muhtemel hücumlardan korumak için ona imzasız bir mektup gönderdi. Mektup, kısaca şöyle diyordu:

"Adınız büyük bir rezalete karışmak üzeredir. Dreyfus dâvasının temeli olan kâğıt, bu ailenin elindedir. Onu buna bakanlıktaki albay Picquart vermiştir. Dreyfus ailesi kâğıdı gazetelerde yayınlatarak sizi telâşa düşürmek, Macaristan'daki hısımlarınızın yanına kaçmanızı sağlayarak suçlu olduğunuzu isbat etmek istiyor. Böylece dâvayı yeniden gördürüp Dreyfus'ün suçsuz olduğunu isbat edecek. Bu namussuzlar sizi mahvetmek istiyorlar. Adınızı ve çocuklarınızın şerefini savunmak artık size düşer. Sakın bu mektubu kimseye göstermeyin. - İmza: Espérance."

Alman askerî ataşesi Schwartzkoppen'in sonradan hâtıralarında anlattığına göre Esterhazy bir ara kendini mahvoldu sanmış, gidip ataşeyi görmüş:

— "Mme Dreyfus'le görüşün, kocasının suçlu olduğuna onu inandırın, diye yalvarmış, fakat ataşe böyle bir şey yapmağa yanaşmamıştı.

Aynı zamanda Fransız Genelkurmayından Esterhazy'ye gülünç ve esrarlı randevular verilmekteydi.

Bunlardan birinde Esterhazy İkinci Büronun evrak memuru Gribelin ve Du Paty de Clam'la buluştu. Gribelin mavi gözlük, Du Paty de takma bir sakal taşıyordu. Bir kira arabasında yeralmış olan Henry ise olup bitenleri uzaktan gözetliyordu.

Gözlüklü adam Genelkurmay adına Esterhazy'ye:

— "Merak etme, kimse sana bir şey yapamaz. Hattâ hiç çekinme, sık sık Askerî Mahfile gidip herkese görün," diye öğüt verdi.

Sonradan başka buluşmalar da oldu.

Arasıra Mme Du Paty de Clam'la Esterhazy'nin metresi Marguerite Pays de bu acayip buluşmalarda aracı rolü oynadılar. Esterhazy'ye "kurtarıcı vesika"yı veren "peçeli kadın" masalı da bu yüzden çıktı. Kendisine verilen şey, şu mahut "D... kератası"nın adı geçtiği yazının fotokopisi idi. Esterhazy bu kâğıdı elde edince Cumhurbaşkanına hezeyan dolu mek-

tuplar yazarak "D..."nin Dreyfus olduğunu, kendisinin bu yüzden tehlikede bulunduğunu ve korunması gerektiğini, harekete geçilmezse bizzat hiçbir tedbirden kaçınmıyacağını bildirdi.

Bu mektup üzerine Paris valisi Saussier, Esterhazy'yi yanına çağırttı ,elindeki kâğıdı aldı. Yine o sırada hükûmet şöyle bir bildiri yayınladı:

"Yüzbaşı Dreyfus Harp Divanı tarafından usulünce ve âdilâne bir şekilde mahkûm edilmiştir. Mahkûmiyet yürürlüktedir. Ancak bir "iade-i muhakeme" kararıyle muallel hale gelebilir. Kanuna göre dâvanın yeniden görülmesini istemek hakkı, Adalet bakanına aittir. Kendisine yeni bir olay bildirilmemiş ve henüz bilinmeyen yeni bir vesika da ibraz edilmemiş olduğundan hükûmetin, mahkûmiyetin infazını sağlamaktan gayrı yapacağı iş yoktur."

Bununla birlikte, işi sonuca bağlamak da gerekiyordu. Mathieu Dreyfus suçluyu adıyla, sanıyla meydana çıkarmaya karar verdi. 15 Kasım 1895 te Harbiye bakanına şu mektubu yazdı:

"1894 te zavallı kardeşime yüklenen suçun tek dayanağı, yabancı bir Devletin ajanına gizli askerî belgelerin verildiğini belirten imzasız ve tarihsiz bir mektuptur. Bu mektup piyade binbaşısı Esterhazy tarafından yazılmıştır ve kendi elyazısı, o mektuptaki yazıya uygundur. Kendisinin, kardeşimin tevkifinden önce yazdığı mektuplarının nerede bulunabileceğini de size bildirmeğe hazırım. Adaleti yerine getirmenizi bekliyorum."

Bu kesin ve açık ihbar karşısında bir soruşturma açıldı ve bu işle General Pellleux görevlendirildi. O da birbiri ardınca Mathieu Dreyfus'ü, senatör Scheurer-Kestner'i, avukat Leblois'yı sorguya çekti ama Esterhazy'ye karşı çok yumuşak ve hoşgörür davranıldı. Kendi hesabına ise General Pellieux onun için şöyle diyordu:

— "Esterhazy, adı kötüye çıkmış bir subaydır. Özel yaşayışındaki uygunsuzluklar kendisi hakkında müsbet bir düşünce uyandırmamaktadır ama ihanette bulunmuş olması da uzak bir ihtimaldir."

Picquart'ın da ifadesi alındı ama tanık olarak değil de daha ziyade sanık olarak. Marsilya'ya ayak bastığı gün evinde bir araştırma yapıldı. Aleyhinde suç delilleri aranan o idi. Bir süre önce de Başbakan Méline kendinden gayet emin bir tavırla:

— "Dreyfus meselesi diye bir şey yoktur," demişti.

Bununla birlikte 4 Aralık 1897 günü Esterhazy hakkında yeni bir soruşturma açıldı. Cezasız kalacağından ve ortada bir adalet komedyası döndüğünden emin olan bu adam da bu tedbire gönül rızasıyle katlanmıştı. Soruşturma ile görevlendirilen binbaşı Ravary Esterhazy'nin beyanları, Henry'nin imâl ettiği sahte evrak ve Couard, Belhomme ve Varinard'ın yazı ekspertizlerine dayanarak onun suçsuzluğuna kolayca kanaat getirdi, 1 Ocak 1898 de takipsizlik kararı verdi. Fakat raporunda Esterhazy'yi temize çıkarırken Picquart'ı suçluyordu. Aynı gün bir gazeteci ile konuşan Alman askerî ataşesi Schwartzkoppen Esterhazy için:

— "Bu adamın herşeyi yapabileceğine inanıyorum," diyordu.

2 Ocakta hükûmet, Ravary'nin raporuna aykırı olarak, Esterhazy'nin yargılanmasını emretti. 10 Ocaktaki ilk oturumda Mme Dreyfus avukatı Labori, Mathieu Dreyfus de avukatı Demange ile birlikte kendilerinin de dinlenmesini istediler ama nafile: Askerî yargılama usulü, harp divanlarında görülen dâvalara "müdahil" lerin katılmasına imkân vermiyordu.

Oturumlar yarı açık, yarı kapalı olarak sanığın çok lehinde cereyan etti. Picquart öylesine hırpalandı ki, yargıçlardan biri olan binbaşı Rivals şöyle dedi:

— "Görüyorum ki asıl sanık albay Picquart'tır. Savunmasına gerekli bütün izahları vermesi için kendisine müsaade olunmasını rica ediyorum."

Hükûmet temsilcisi ithamda bulunmaktan vazgeçti, Esterhazy de beraet etti:

— "Yaşasın ordu! Yaşasın binbaşı Esterhazy!" diye bağıran halkın alkışları arasında hapisten çıktı.

Bu beraet kararı tepki uyandırmakta gecikmedi: Albay Picquart "soruşturmada ve Esterhazy dâvasının görülmesi sırasında meydana çıkan olaylar dolayısiyle" 13 Ocak 1898 günü tevkif edildi.

Bu 13 Ocak günü, olaylar bakımından epiy verimli olacaktı: Senatoda Scheurer-Kestner yeniden başkan vekilliğine seçilmedi, büyük yazar Emile Zola da "L'Aurore" gazetesinde "Suçluyorum (J'accuse)" başlıklı meşhur mektubunu yayınladı. Kasım ayından beri Zola da Dreyfus taraftarlarının ya-

nıbaşında yer almıştı. Çok şiddetli bir eda taşıyan yazısı bu üzücü işe uzaktan yakından karışan herkese karşı doğrudan doğruya yapılmış bir hücumdu. Yazıda hiçbir ihtiyat kuralına aldırış edilmeksizin yapılan suçlamaların sertliği derin bir yankı uyandırdı. Bu ise işi, ancak bir rezaletle içinden çıkılabilecek bir yola dökmüştü. Zola da bunu istiyordu zaten.

Mecliste bir soru önergesiyle karşılaşan başbakan Méline: "Zola hakkında adlî kovuşturma yapılacaktır," dedi.

Takibat başlaya dursun, Picquart da General de Saint-Germain'in başkanlığındaki bir soruşturma kuruluna sevkedilmişti. Kurulun raportörü General Dubois, İkinci Büronun eski şefine karşı vaktiyle yorulan bütün suçları yeniden ele aldı. Bu arada kendisi - haksız olarak - avukat Leblois'ya gizli bazı belgeleri vermiş olmakla suçlandırıldı.

Picquart kendini adım adım savunarak şöyle dedi:

— "Şayet beni ordudan kovmak istiyorlarsa buna vicdan huzuru ile boyun eğerim. Binbaşı Esterhazy nişanı ve rütbesiyle bugün dahi elini kolunu sallaya sallaya dolaşırken yarbay Picquart'ın ordudan kovulması gerekip gerekmediğini takdir, kurulunuza düşer."

Kurul bire karşı dört oyla Picquart'ı "disiplini ağır surette çiğnemekle" suçlayıp açığa çıkardı, fakat Picquart salıverilecek yerde yine hapisaneye gönderildi. Tek lûtuf olarak onun, tanık sıfatiyle dinlenileceği zaman adliyeye yanında muhafız olmadan gelmesi sağlandı.

Harbiye bakanı General Billot 18 Ocak 1898 de "L'Aurore" gazetesi sorumlu müdürü Perreux ile Emile Zola aleyhinde hakaret dâvası açtı. Fakat bunu yazının tümü dolayısiyle değil de, Harp Divanını hedef tutan birkaç satır dolayısiyle yaptı. Zola düşüncelerinin böyle budanıp sakatlanmasına itiraz etti ama tutturamadı. Hükûmet herşeyden önce, delil bulunması bahanesiyle, Dreyfus meselesinin esasını ortaya dökecek bir tartışmaya meydan vermemek istiyordu. Bu vesile ile Alman başbakanı Von Bülow Reichstag'da:

— "Yüzbaşı Dreyfus'le herhangi bir Alman ajanı arasında her ne şekilde olursa olsun hiçbir bağ ve münasebetin kurulmamış olduğunu en kesin dille bildiririm," dedi ama aldıran olmadı.

Adliye sarayı, tanık ya da seyirci olarak gelen bir subay

kalabalığı tarafından âdeta askerî işgal altına alınmıştı. Bunlar, düşüncelerinin aksinin söylenmesine katlanamıyorlar; kanaatleri zorlamak için zart-zurt yapmanın yeteceğine inanıyorlardı. Her akşam oturumlar dağılırken silâhlı bir kalabalık Genelkurmayın temsilcilerini alkışlıyor; onların hasımlarını ise yuhalayıp ellerindeki sopalarla tehdit ediyordu.

"Kaplan" adıyla büyük ün kazanan politika adamı, yazar ve hukukçu Georges Clemenceau, kardeşi Albert'le birlikte, 'L'Aurore"gazetesi sorumlu müdürü Perreux'nün savunmasını üzerine almıştı. Mme Dreyfus'ün avukatı Labori ise görevini yaparken hasımlarının bile hayranlığına hak kazandı. Her tanık soru yağmuruna tutuldu. Mahkeme başkanı Delegorgue, bu soruların etkisini azaltmağa çalışıyordu. Sıra Picquart'a gelip o da kendisine yorulan suçların yersizliğini gösterince ne diyeceği sorulan binbaşı Henry, kendisinin beyanlarında ısrar ettiğini; Picquart'ın ise yalan söylediğini bildirdi.

Başkan babacan bir tavırla: "Şu halde ikiniz de uyuşmazlık halindesiniz," diyerek işi tatlıya bağladı.

Bu arada Esterhazy hakkında soruşturma yapmakla görevlendirilen General Pellieux bir ihtiyatsızlık yaptı: Mahkemeyi iyice inandırmak için sözde Panizzardi tarafından Schwartzkoppen'e gönderilen ve tam zamanında - yani Castelin'in Mecliste soru önergesini verişinden bir gün önce - bakanlığa geliveren o meşhur mektubun metnini ezbere söylemek istedi. General Gonse ve General Boisdeffre de: "Evet, bu metin doğrudur," dediler. Ertesi gün Picquart bu mektubun sahte olduğunu söyledi.

Başkanın bütün çabalamalarına rağmen hâdiseyi örtbas etmek mümkün olamadı. Hakikat her yandan sırıtıyordu. Ama yine de gayret üstüne gayret yapılmaktaydı. Savunma avukatlarının sordukları her sıkıcı sual karşısında başkan:

— "Bu sual sorulmıyacaktır," diyerek lâfı kısa kesiyor, güçlükler çıkmasını önlüyordu.

Fakat korkulan açıklama nihayet yapıldı. Mathieu Dreyfus'ün avukatı Demanğe'a Albert Clemenceau şunu sordu:

— "M. Demange Dreyfus hakkındaki kararın *kanuna aykırı* olduğuna inandığını söylemişti. Bu beyanını, Harp Divanının bir üyesi tarafından Salles adında birine yapılan ve Sal-

les'ın da kendisine söylediği sözler üzerine mi yapmıştır?"

Başkan Demange'ın cevap vermesini önlemeğe vakit bulamadan o, jüri üyelerinden yana döndü ve açıkça:

— "Elbette ki evet!" dedi.

Harp Divanının hileli tarzda karar verdiği gibi bir suçlama taşıyan bu basit sözler, büyük yankı yaratacaktı. Sonradan verilecek olan "iade-i muhakeme" emrinin hareket noktası da bunlar oldu.

İddialarla savunmalar çok gergin bir hava içinde yapıldı. 28 Şubat 1898 de Zola bir yıl, Perreux dört ay hapis, her ikisi 3.000 er frank para cezasına hüküm giydiler ve kararı temyiz ettiler.

Avukat Leblois da Paris VII. Belediye dairesi başkan yardımcılığı görevinden uzaklaştırıldı. Polytechnique okulu profesörlerinden, Bilimler Akademisi üyesi kimyager Grimaux, orduya hakaret dâvasında sanıklar lehinde ifade verdiği için emekliye ayrıldı. 26 Şubatta da "hizmet sırasında işlediği ağır kusurlardan ötürü" Picquart yine açığa çıkarıldı.

3 Mart 1898 de binbaşı Henry hesabına bir sürü sahte evrak "imâl" edip onun dosyasını şişirmesine yardım etmiş olan hattat Lemercier-Picard asılmış olarak ölü bulundu ama, bu acaip ölümün farkına kimse pek varamadı.

Sivil hayata dönen Picquart 5 Martta binbaşı Henry ile düello ederek onu hafifçe kolundan yaraladı. Esterhazy de aldığı emir üzerine ona şahitlerini göndermişti ama, Picquart düelloyu reddetti.

Derken Yargıtay, Emile Zola aleyhindeki kararı bozdu, duruşmaya Versailles'da 18 Temmuz 1898 günü yeniden başlandı, sanıklar bu sefer birer yıl hapis ve 3.000 er frank para cezasına hüküm giydiler. Hemen o akşam da, kendilerine şahsen tebligat yapılmasını önlemek ve savunmalarını hazırlamak üzere İngiltere'ye hareket ettiler.

Couard, Belhomme ve Varinard adlı bilirkişiler de "Suçluyorum" başlıklı yazı dolayısiyle hakarete uğradıklarını ileri sürüp Zola ile sorumlu müdürü dâva ederek birer ay hapis ve para cezasıyle onar bin franktan otuzar bin frank para cezasına mahkûm ettirmişlerdi. Ayrıca "L'Aurore" gazetesi mahkeme ilâmını kırk defa yayınlamağa mahkûm olmuştu. Zola'nın eşyası haczedildi ve hiç değeri olmayan bir masa daha

arttırma başlar başlamaz 32.000 franka kitapçı Fasquelle'in üzerinde kaldı.

O sırada Harbiye bakanlığına General Cavaignac gelmiş, 7 Temmuzda Meclise verilen bir soru önergesi üzerine:

— "Bu işte suçlular varsa onlara en ağır cezaları vermekten geri durmayacağım," demiş, yapılması mümkün bir hata yüzünden duyulabilecek kaygıları yatıştırmak için de Henry tarafından bakanlıktaki dosyaya konulan sahte evrakı, büyük bir iyi niyet gösterip, milletvekillerine ibraz etmişti. Meclis bunu uzun alkışlarla karşıladı.

Sivil hayata döndüğü için bağımsızlığına kavuşmuş olan Picquart, ertesi gün başbakana şu mektubu yazdı:

"Harbiye bakanı Meclis kürsüsünde üç tane sahte vesika ibraz etti. Bunlardan 1894 tarihli iki tanesi Dreyfus dâvasiyle ilgili değildir. 1896 tarihini taşıyan üçüncüsü ise baştan başa sahtedir. Yetkili bir yargı mercii önünde bunu isbata her an hazırım."

Cavaignac hemen Picquart hakkında dâva açtı ve o da, avukat Leblois ile birlikte, Devletin güvenliğini ilgilendiren vesikaları açıklamakla suçlandırıldı. Soruşturmayı yargıç Albert Favre yapıyordu. Evvelce Picquart'a yorulup onun reddettiği bütün suçlamalar yeniden ele alınmıştır. Kendisi iki gün sonra tevkif edildi. Ayrıca Esterhazy ile metresi de Picquart'ın ihbarı üzerine sahte evrak tanzim edip kullanmak suçundan tevkif edilmiş bulunmaktaydılar.

Bu ikisi hakkında soruşturma dolayısiyle yapılan arama sırasında Esterhazy'nin bazı Genelkurmay subayları ve özellikle Henry ile şüpheli münasebetlerde bulunduğu meydana çıktı. Sorguya çekilen Henry, itiraflarda bulunacak raddeye geldi.

Picquart aynı zamanda Du Paty de Clam'ı da dâva etmiş bulunuyordu ama bu adam muvazzaf askerî hizmette olduğundan sivil yargı mercilerinin yetkisi dışındaydı.

Savcının takipsizlik kararına rağmen sorgu yargıcı Esterhazy ile Marguerite Pays'yl sahte evrak tanzim edip kullanmak suçundan mahkemeye sevketti ama sanıklar yine takipsizlik kararı aldılar ve salıverildiler. Bütün bu kararlar hakkında Yargıtay nezdinde itirazda bulunuldu. Fakat tam o sırada beklenmedik bir şey oldu:

Harbiye bakanı Cavaignac dosyayı bir daha incelemek görevini yüzbaşı Cuignet'ye vermiş, o da bu işi akıllı bir tarzda yapınca 13 Ağustos 1898 de incelediği evrakın sahte olduklarını gösterir deliller elde etmişti. Ertesi gün bakana evrakın ve özellikle kendisinin kesin birer delil gibi Mecliste okumuş olduğu üç vesikanın sahte olduklarını bildirdi.

O sırada binbaşı Henry Paris'te değildi. Gelmesi beklenildi. Ara yerde bir soruşturma kurulu Esterhazy'nin yine de açığa çıkarılması gerektiği sonucuna varmıştı. Bu subay aleyhinde henüz delilleri bulunmamış suçlardan başka, bir takım rezilce vesikalar ele geçirilmişti. Fransız vatandaşlığına daha yeni geçmiş olan bu subay, eski metreslerinden birine yazdığı bir mektupta Fransa aleyhinde çok ağır şekilde atıp tutuyor ve mektubunu şöyle bitiriyordu:

"Bir köpek yavrusuna dahi kötülük yapmak hatırımdan geçmez ama yüz bin Fransızı zevkle öldürtebilirim... Bütün istediğim şu: Paris hücumla zaptedilsin ve zilzurna sarhoş yüz bin asker tarafından yağma edilsin! Ne muazzam şenlik olurdu bu! İnşallah da böyle olur!"

Beri yandan Harbiye bakanı Cavaignac Henry'yi yanına çağırttı ,dramatik bir konuşma sırasında sahte evrak tanzim ettiğini ona itiraf ettirdi. Henry kendini savunmak için:

— "Ordunun yüksek menfaatlerini ve kendi şerefimi korumak için böyle yaptım," dedi ve hemen tevkif edilip hapisaneye gönderildi. Usturası yanında bırakılmıştı. Henry o gece gırtlağını keserek canına kıydı.

Bunun üzerine General Boisdeffre Henry'ye körü körüne gösterdiği güvenin yerinde olmadığını böylece anlayarak hemen istifa etti.

1 Eylül 1898 de Genelkurmay başkanlığına General Renouard atandı.

Henry'nin intiharı o zamana kadar Dreyfus'ün suçluluğuna inanmış olan birçok kimselerin zihninde şüphe yaratmıştı. İstifa eden Cavaignac'ın yerine Harbiye bakanlığına General Zurlinden geçmiş, Mme Dreyfus de ortaya çıkan yeni olaylar karşısında duruşmanın yeniden görülmesi için bir dilekçe vermişti.

Fakat sürprizler henüz sona ermiş değildi: Esterhazy 35.000 franklık bir dolandırıcılık yüzünden tevkif edilmek üze-

reyken 7 Eylülde kaçmış; Genelkurmayda çevirdiği dalavereler dolayısiyle hakkında açılan bir soruşturma sonucunda, 12 Eylülde de Du Paty de Clam'a işten elçektirilmişti.

Yine 12 Eylül 1898 günü Bakanlar Kurulu toplantısında Adalet bakanı Sarrien, duruşmanın yeniden görülmesine taraftar olduğunu söyledi. Bu düşünce çoğunluk kazanınca Harbiye bakanı Zurlinden ve Bayındırlık bakanı Tillaye istifa ettiler.

Bu olaylar birbirini kovalarken Picquart hâlâ hapisteydi. Yaptığı tahliye isteği kabul edilmedi. Aynı zamanda eskiden bir soruşturma kurulu tarafından incelenen olaylar dolayısiyle Picquart aleyhinde askerî bir soruşturma da açılmış bulunuyordu. Picquart bu haberi öğrenip tahliye isteğinin reddedildiği oturumdan çıkacağı sırada dinleyicilere dönerek şöyle dedi:

— "Bu gizli soruşturma başlamadan önce belki son defa konuşmak imkânını buluyorum. Herkesin şunu bilmesini isterim: Şayet hapisteki hücremde Lemercier-Picard'ın ipi yahut Henry'nin usturası bulunursa bu, benim öldürülmüş olduğum anlamına gelir: Benim gibi bir adam, intiharı aklının kenarından dahi geçiremez çünkü. Bu soruşturmaya da alnım açık olarak ve beni suçlayanlar karşısında hep yaptığım gibi, aynı huzurla gideceğim."

26 Eylül 1898 de Bakanlar kurulu, dâvanın yeniden görülmesi dileğini Yargıtaya havale etti. Yargıtay isteği kabulle kararı bozdu. Fakat bu tedbir, zaten zincirden boşanmış olan tutkuları daha da arttırdı. 25 Ekimde Harbiye bakanı Chanoine, Meclis kürsüsünden gürültülü bir şekilde istifasını verdi.

29 Ekimde Yargıtay, dâvanın yeniden görülmesi dileğinin usul bakımından kabulüne; ek bir soruşturma açılmasına; cezanın infazının taliki için savcı tarafından ileri sürülen talebin müzakeresine şimdilik mahal olmadığına karar verdi.

O zaman kamu oyunda gerçek bir ayaklanma oldu. 24 Kasım günü Dreyfus'ün istinabe yoluyla ifadesi alındı. Aynı gün Picquart'a 12 Aralık günü 2 No. lı Harp Divanında yargılanacağı bildirildi.

28 Kasım günü bir soru önergesine cevap vermek üzere Mecliste kürsüye çıkan Poincaré şunları söyledi:

— "Biz yüzbaşı Dreyfus aleyhinde, kendisinin yazdığı söy-

lenen mahut "bordro"dan başka hiçbir suç delilinden sözedildiğini işitmiş değiliz. 1894 te hiçbir diplomatik ya da gizli dosya hakkında bilgi edinmiş değiliz. Yine 1894 te hiçbirimiz Dreyfus'ün rütbesi söküleceği sırada yüzbaşı Lebrun-Renault'ya yaptığı itiraflardan sözedildiğini duymuş değiliz. Bu kürsüden vicdanımı böylece rahata kavuşturduğum için çok mutluyum."

Bu sözler hem alkışlarla, hem homurtularla karşılandı.

8 Aralık 1898 de Picquart aleyhindeki askerî kovuşturma durduruldu, kendisi de askerî cezaevinden sivil cezaevine nakledildi.

Beri yandan, dâvanın yeniden görülmesi aleyhinde şiddetli bir kampanya başlamıştı.

Soruşturma zabıtları Yargıtayın üç dairesinin üyelerine 4 Martta dağıtıldı. Çok geçmeden "Le Figaro" gazetesi bunları kanunsuz olarak yayınlamağa başladı. Gazete sorumluları 500 frank para cezasına hüküm giydiler ama yayına devam ettiler.

29 Mayıs 1899 da Başkan Ballot-Beaupré, hazırladığı raporu şu sözlerle bitiriyordu:

"Derin bir incelemeden sonra kendi hesabıma şu inanca vardım ki "bordro" Dreyfus tarafından değil, Esterhazy tarafından yazılmış bulunmaktadır."

Birkaç gün sonra Esterhazy'nin kendisi, itiraflarının yanısıra yalanlar da uydurarak gazetecilere bir takım açıklamalarda bulundu.

3 Haziran 1899 da Yargıtay, 22 Aralık 1894 te Alfred Dreyfus hakkında Paris Askerî Valiliği 1 No. lı Harp Divanı tarafından verilen mahkûmiyet kararını bozup iptal ederek sanığın Rennes Harp Divanı tarafından yargılanmasını kararlaştırdı.

Hava birden değişivermişti: Yarbay Du Paty de Clam 2 Hazirandan beri sahte evrak tanzim edip kullanmaktan sanık olarak tevkif edilmiş bulunuyordu. 5 Haziranda General Mercier hakkında "Bakanlık görevini icra sırasında işlediği ağır suçlardan ötürü" soruşturma açıldı. 13 Haziranda Picquart takipsizlik kararı alarak salıverildi ama üç yüz otuz gün boşuna hapis yatmış oluyordu!

Şeytanadasına da aşağıdaki resmî telgraf çekilmişti:

"Yargıtayca verilen bozma ve iptal kararı gereğince yüzbaşı Dreyfus bundan böyle sürgün rejimine tâbi olmayıp alelâde bir sanık durumuna girmiş bulunduğundan rütbesi iade edilmiş ve üniformasını yeniden giymesine izin verilmiştir. Keyfiyetin kendisine bildirilmesi rica olunur."

Fakat bu değişiklik gerçek olmaktan çok, görünürde öyleydi. Kamu oyu korkunç bir şekilde ikiye bölünmüş bulunuyordu ve Dreyfus'ün leh ve aleyhindeki duygular hep eskisi gibi, gayet ateşliydi.

General Mercier hakkında kovuşturmanın başlaması için Rennes Harp Divanı kararını verinceye kadar beklenmesi kararlaştırıldı. Böylece Harp Divanı General Mercier ile 1894 te mahkûm edilen Dreyfus arasında bir seçim yapmağa zorlanarak, eski Bakan kurtarılmak isteniyordu.

Dreyfus Sfaxs kruvazörüyle Şeytanadasından Fransa'ya getirildi. Gemi 30 Haziran akşamı Quiberon'a demirledi. Sabık mahkûm bitkin bir haldeydi ve adı etrafında kopan fırtınadan, kendisini kurtarmak için yapılan gayretlerden habersizdi. Hemen Rennes'e getirildi ve 7 Ağustos 1899 da Harp Divanının karşısına çıktı. Duruşma 9 Eylüle kadar sürdü. Bütün dâva yeniden ele alındı, uzun ve ateşli tartışmalar yapıldı. Tanık olarak dinlenilen General Mercier kendisini vaktiyle o şekilde davranmağa sevkeden sebepleri uzun uzadıya anlattı. Gerçekte o, böylece savunmasını yapıyor ve sonunda şöyle demeğe getiriyordu: Ya Dreyfus, ya ben!

Dreyfus'ü tutanlar arasında bile onun davranışını beğenmiyenler çıkıyordu. Bitkin ve beceriksiz bir hali vardı. Acemice değilse bile disipline aşırı bağlı bir tavır takınarak kendini gevşek gevşek savunuyor, bu da herşeyin sönük geçmesine yol açıyordu. Yirmi dokuz oturum boyunca, herşey, hummalı bir şekilde yeniden ele alındı. Avukat Labori yıllardır kendini bu işe adamıştı ama, gösterdiği ateşlilik ve şiddet, hiyerarşiye bağlı askerî yargıçlar üzerinde pek müspet bir etki yaratmıyordu. Yüksek rütbeli subaylara sual sorarken takındığı eda bazen yargıçları rahatsız etti, kendisi aleyhine çevirdi. Bazı tanıkların dinlenilmesi öyle gergin bir hava içinde geçti ki, küfürler ağızlardan nerdeyse fırlıyacakmış gibi bir hal vardı.

Şehirde dinleyiciler arasında sık sık kavgalar oluyordu.

Mahkemedeki çatışma sokakta da devam etmekteydi. Avukat Labori 14 Ağustosta meçhul bir kimse tarafından tabanca ile yaralandı. Bunun üzerine mücadeleden vazgeçip yerini daha mutedil olan avukat Demange'a bırakmak zorunda kaldı.

Savunma avukatları Alman askerî ataşesi Schwartzkoppen ile İtalyan askerî ataşesi Panizzardi'nin de istinabe yoluyla ifadelerinin alınmasını istemişlerdi. Hükûmet temsilcisi buna engel oldu ama onların yerine Hüdeneck von Cernuski adında eski bir Bavyeralı subayı dinletti. Hem casusluk, hem dolandırıcılık yapan bu adam, dolandırıcılıktan 1894 te beş yıl hapse hüküm giymişti. Dreyfus'ün suçlu olduğunu isbat için "saray müşaviri" olan Mosetig adında birinin güya kendisine yapmış olduğu itirafları anlattı. Fakat kötü bir tesadüf sonucunda, saraymüşaviri filân olmayan bu adamın da Viyana'da casusluktan tevkif edildiği öğrenildi.

Buna cevap olarak Labori Almanya İmparatoru ile İtalya Kıralına birer telgraf çekerek askerî ataşelerine, Rennes Harp Divanında şahsen ifade vermelerine müsaade etmeleri için ricada bulundu.

II. Wilhelm cevap vermedi. Fakat "İmparatorluk Resmi Gazetesi", Fransa'daki Almanya büyükelçiliğinin doğrudan doğruya veya dolayısıyle yüzbaşı Dreyfus'le hiçbir temasta bulunmadığını: Başbakan Von Bülow'un da bunu 24 Ocak 1898 de Reichstag'da yaptığı açıklama ile teyid ettiğini belirten bir bildiri yayınladı.

Son oturumlar çok fırtınalı geçti. Hükûmet temsilcisi uzun bir iddianame okudu. Biraz gevşek bir edası vardı ama, Yargıtayın bozma kararından sonra beklenenin tersine olarak, uzun uzun konuştuktan sonra Dreyfus'u suçlu bulduğunu söyledi.

Demange buna gayet mantıklı ve heyecanlı bir savunma ile cevap verdi. Labori hemen hemen iyileşmişti ama, konuşmaktan vazgeçmişti.

Son oturumda heyecan en yüksek haddini buldu. Yargıçlardan biri olan binbaşı Merle ağlıyor, bir başka yargıç olan yarbay Brogniart harıl harıl notlar alıyordu.

Müzakere bitince Dreyfus ikiye karşı beş oyla suçlu görüldü, fakat hafifletici sebeplerden faydalanarak on yıl hapis ve askerî rütbesinin sökülmesi cezalarına hüküm giydi.

Bunca didinmeler boşa gitmiş oluyordu. İlk kararın yarattığı rezaletten faydalı bir ders alınacak yerde, ikinci bir kararla hatada ısrar edilmiş oluyordu.

On gün sonra, 19 Eylül 1899 tarihinde Cumhurbaşkanı Loubet özel af yetkisini kullanarak Dreyfus'ün geri kalan hapis cezasıyle rütbesinin sökülmesi cezasını bağışladı.

Fakat bu da meseleyi bitirecek değildi. Rennes duruşması sırasında bütün bu gürültüye sebep olan "bordro"nun üzerine, Almanya İmparatoru II. Wilhelm tarafından bir takım notlar, şerhler yazıldığı ileri sürülmüştü. 26 Aralık 1900 günü Dreyfus başbakan Waldeck-Rousseau'ya, dâvası tekrar görülmek üzere yeni bir soruşturma açılması için dilekçe verdi:

"Suçsuzluğum tamdır. Son nefesime kadar da bunu isbata çalışacağım. Almanya İmparatorunun kenarına notlar yazdığı sahte bordroyu da, Esterhazy'nin elinden çıkmış olan asıl bordroyu da yazmış olan, ben değilim. Henry hariç, haksız mahkûmiyetime sebep olanların başlıcaları henüz hayattadır. Bütün haklarımdan yoksun bırakılmış değilim. Şerefimi korumak, gerçeği ortaya çıkarttırmak her insanın hakkıdır. Ben de bu hakkı muhafaza ediyorum. Yeniden soruşturma yapılmasını dilerim," diyordu.

Hükûmet, memleketi uzun zaman anlaşmazlık içinde yaşatmış olan bu dâvanın yeniden ele alınmasından kaçınmak istiyordu.

O zaman tanınmış gazeteci Jean Jaurès Mecliste işe karıştı: İşlenen adlî hata tamir edilmezse hâdise çıkarmak niyetinde olduğunu söyledi. Bu arada, 1894 teki soruşturma ile görevlendirilen General Pellieux'nün Harbiye bakanına yazdığı çok önemli bir mektubun Rennes Harp Divanındaki duruşmada ortaya çıkarılmadığını söyledi. General mektubunda şöyle diyordu:

"Şerefsiz insanlar tarafından aldatıldım. Ast'larımın güvenini muhafaza edebileceğimi sanmıyorum, ki bu güven olmazsa emir ve kumanda da olamaz. Beri yandan beni sahte evrak üzerinde çalıştırtan şeflerimin bazılarına karşı ben de güvenimi kaybetmiş bulunuyorum. Bu şartlar altında, emekliye ayrılmama müsaadenizi dilerim."

O sırada eski bakanlardan Henri Brisson söz aldı:

— "Sözünüzü kestiğim için özür dilerim: General Pellieux'nün bu mektubu 31 Ağustos 1898 tarihini taşıyor, değil mi?" diye sordu.

Jaurès "evet" deyince şöyle devam etti:

— "Sayın başbakan, o zaman benim de üyesi bulunduğum hükûmetin bu mektuptan haberi olmamıştır."

Eski Harbiye bakanı Cavaignac, kopan fırtınaya göğüs gerdi. Yuha'lar arasında: "Mektuptan benim de haberim yoktu," dedi. Ertesi gün, Harbiye bakanı General André çabucak araştırmalar yaptıktan sonra bu mektubun seleflerinden General Zurlinden tarafından alıkonulduğunu ve ortaya çıkarılmadığını söyledi.

Bunun üzerine bakanlık arşivlerinde yeni bir araştırma yapılması kararlaştırıldı. Bu seferki soruşturma tarafsızlıkla yürütüldü. O zamana kadar gizli tutulmuş evrak tomarları açıldı. Alman ataşesi Schwartzkoppen'in bir takım mektupları bulundu. Bunlardan anlaşıldığına göre, içinde "D... keratası" sözleri bulunan vesikanın 1892 tarihinde, yani Dreyfus'ün bakanlıktaki görevine tayininden önce yazılmış olduğu anlaşıldı. Dreyfus'ün yokettiği ileri sürülen başka evrak da yeniden bulundu. Bunlardan bazılarına eski tarihler konulduğu tesbit edildi. Bir takım sahte evrakın nasıl "imâl" edilmiş olduğu anlaşıldı. Sahte vesikaların asıl metinleri de yeniden tesbit edildi. Rütbesinin söküldüğü gün Dreyfus'ün itiraflarda bulunduğu iddia edilmişti. Tam o gün, Albay Guérin tarafından General Saussier'ye çekilen bir telgraf da ele geçti ki şöyle diyordu:

"Dreyfus suçsuz olduğunu ileri sürdü ve "Yaşasın Fransa!" diye bağırdı."

Hattâ Dreyfus'ün rütbesi söküldüğü gün orada hazır bulunan ve onun yaptığı itiraflara şahit olduğu iddia edilen Cumhuriyet Muhafız kıtası subaylarından binbaşı Lebrun-Renault'nun raporu da ele geçirildi. Rütbenin söküldüğü gün bu subay, kendisine verilen ödevi yerine getirdikten sonra "kayda değer bir şey olmamıştır" diye rapor vermişti.

Soruşturma altı ay sonra tamamlanarak dosya 19 Eylül 1903 te başbakan Emile Combes'a sunuldu. Adalet bakanı Vallé dâvanın yeniden görülmesine yol açacak birçok vesikaların elde edildiği sonucuna vararak dosyayı 23 Aralık 1903 te Yargıtay başsavcısına havale etti.

Yargıtay başsavcısı 3 Mart 1904 te tam ve kesin sonucun anlaşılması için bir ek soruşturma yapılmasına karar verdi. Bu soruşturma 7 Martta başlayıp 19 Kasımda bitti. Bütün tanıklar yeniden dinlendi, soruşturma baştan başa tekrarlandı ve bununla ilgili rapor 14 Mart 1906 da verildi.

Ara yerde birçok politik hâdiseler olup bittiğinden acele edilmemişti. Harbiye bakanı General André başka bir rezaletten istifa zorunda kalmış, Combes kabinesi de devrilmişti.

Nihayet 18 Haziran 1906 da Yargıtayın üç dairesi genel kurul halinde toplandı. Başsavcı sekiz oturum süren iddianamesiyle ortaya yeni yeni deliller koydu. Sonra da Mornard, Dreyfus adına konuştu:

— "Bu adam, şerefine sürülen lekeyi temizlemekten başka şey istemiyor. Çektiği acılar için hiçbir tazminat talep etmiyor. Sadece haklı olduğunu belirten kararın Resmi Gazete'de yayınlanmasını diliyor," dedi.

Yargıtay, kararını 12 Temmuzda verdi ve Rennes Harp Divanının 9 Eylül 1899 da verdiği ilâmı iptal ederek bu iptal kararının Resmi Gazete ile Dreyfus'ün seçeceği başka beş gazetede yayınlanacağını; yine Dreyfus'ün masrafı Hazineye ati olmak üzere kararı Paris'le taşrada çıkan elli gazetede yayınlamağa mezun olduğunu bildirdi.

Ancak affa uğramış olmak sayesinde yedi yıldır hapisten çıkmış olan Dreyfus, böylece şerefini, itibarını yeniden kazanmış oluyordu.

Meclis 88 e karşı 343 oyla, dâvanın yeniden görülmesini ve gerçeğin ortaya çıkmasını sağlayanlara minnet ve şükranlarını bildirdi. 32 ye karşı 442 oyla Dreyfus'ün yeniden orduya alınmasını kararlaştırdı. Rütbesi binbaşılığa yükseltilen Dreyfus'e 20 Temmuz 1906 da "Légion d'Honneur" nişanı verildi.

Dreyfus dâvası yüzünden başkalarının uğradıkları haksızlıklar da tamir edildi:

Picquart tekrar ordu hizmetine girdi ve rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi. Picquart'ın bu mahkûmiyetteki yolsuzluğu ilk defa kendisine açmış olduğu avukat Leblois, evvelce azledilmiş olduğu Paris VII. Belediye dairesine onursal başkan tayin edildi.

Böylelikle, Fransa'yı tam on iki yıl ikiye bölmüş olan Dreyfus meselesi hak ve adaletin yerini bulmasıyla sona erdi.

MAREŞAL PÉTAIN

"Vatansever mi, vatan haini mi?"

Hakkında bu sorunun en çok sorulduğu bir insan varsa, o da Fransa Mareşali ve "Devlet Başkanı" Philippe Pétain'-dir.

Pétain, Pas-de-Calais ilinin Cauchy-à-la-Tour kasabasında, 24 Nisan 1856 da doğdu. Harp Okulu ile Sait-Cyr okulunu bitirdikten sonra 1914 yılına kadar çeşitli askerî görevlerde bulundu. I. Dünya savaşı patlak verdiği sırada 58 yaşındaydı. O devrin kumandanları hep taarruz savaşı düşüncesini ileri sürerlerken Pétain, piyadenin, topçunun koruyucu ateşinin de yardımıyle, savunmada kalması yolunda bir stratejik görüşü savunuyordu. Nitekim ,savaşın gidişi kendisini haklı çıkardı.

Pétain ilkin 25 Ekim 1914 de bir piyade alayının kumandanlığına tâyin edildi. Mayıs 1915 de Arras yakınındaki taarruzda başarı gösterdi. Aynı yılın Haziran ayında general rütbesiyle II. Ordu kumandanlığına tayin edildi. Dört ay sonra ünlü Şampanya taarruzunu yaptı. Fransa'ya 80.000 ölü ile 100.000 yaralı ve hastaya malolan bu taarruz pek de başarılı olmadı.

1916 da Almanlar Verdun'de büyük taarruzlarına giriştikleri sırada Pétain'e bu taarruzu her ne bahasına olursa olsun durdurmak emri verildi. Bu harekât Fransa'ya 350.000 kişiye maloldu ama, Pétain Verdun'ü tuttu, Almanlara çok ağır kayıplar verdirdi ve halkın çok sevdiği bir millî kahraman haline geldi. Nisan 1917 de Genelkurmay başkanlığına, Mayısta da, Ordu başkumandanlığına atandı.

Savaşın uzun sürmesi, uğranılan ağır kayıplar ve katlanılan büyük yoksunluklar yüzünden, bu arada Fransız askerlerinin maneviyatı çok bozulmuştu. Onun için Pétain'in başlıca görevi, orduda bir ayaklanmayı önlemek oldu. Hemen gerekli tedbirleri aldı ve Fransız ordusunu 1918 deki son Alman taarruzunu karşılayacak hale getirdi. 1918 Martından sonra Pétain "généralissime" Foch'la birlikte Fransız - İngiliz - Amerikan kuvvetlerinin yapacağı harekâtı yönetmekle görevlendi-

rildi, Ağustos ve Eylül taarruzlarını hazırladı ve Alman kıtalarını Ardennes dağlarının gerisine sürdü.

Kazandığı bu başarılar üzerine iki dünya savaşı arasında herkes Pétain'a kurtarıcı gözüyle bakmağa başladı. Fransa Mareşali sıfatiyle büyük sevgi ve saygı görüyor, herkes onu büyük bir askerî otorite sayıyordu.

Pétain 1920 - 30 arasında Yüksek Savaş Kurulu asbaşkanlığı yaptı. 1925 te Fas mücahidi Abd-ül Kerim'le savaşan Fransız kuvvetlerinin başkumandanlığını yaptı. 1934 te Fransa'nın buhranlı bir devresinde işbaşına gelen Gaston Doumergue kabinesinde Harbiye bakanlığı, 1939 - 1940 da da İspanya'da büyükelçilik yaptı.

I. Dünya savaşındaki silâh arkadaşları Joffre'la Foch'un ölümünden sonra, Fransız askerî işlerine Pétain hâkim oldu ve savunma stratejisinin ateşli bir müdafii olarak kaldı. Bu stratejinin sonucu olarak Maginot tahkimli hattı yapıldı. Tankla uçağın gelişmesi dolayısiyle ortaya çıkan yeni unsurlar da yine bu strateji yüzünden ihmal edildi.

Bu strateji, yeni bir savaş çıkarsa yüzbinlerce Fransızın canını korumak amacını gütmekteydi; birbiri ardınca kurulan kabinelerin, ayrıca Fransız kamu oyu'nun da pek hoşuna gitti. Silâhlı kuvvetler yeniden cihazlandırılıp modernleştirilecek yerde hantal ve hareketsiz tahkimatla müdafaa hatları inşa olundu.

Pétain askerî doktrinlerde olduğu gibi politikada da muhafazakârdı. 1936 da Fransa'da sol eğilimli partilerin katılmasıyle "Halk Cephesi" hükûmeti kurulduğu zaman, yaşlı Mareşal parlâmanter bir hükûmete ve sosyalist düşüncelere karşı beslediği antipatiyi, buna karşılık da "memleketlerine kuvvet ve itibar kazandıran" diktatörlük rejimlerine karşı beslediği sevgi ve hayranlığı açığa vurmaktan çekinmedi.

1939 da II. Dünya savaşı patlak verdiği sırada Pétain, bütün umudların yöneldiği bir hedef haline geldi. Herkes savaş için gerekli kuvvetli bir hükûmet kurulsun ve Üçüncü Cumhuriyetin parlâmanter rejimi son bulsun istiyordu.

Fakat Fransız ordusu modası geçmiş prensiplere göre teşkilâtlanmış bulunuyordu. Alman ordusunun hareketliliği ve ağır baskısı karşısında, makineleşmiş teçhizata sahip değildi. Bu yüzden Fransa 1940 da çabucak yeniliverdi. Bunun üzerine Fransa yeniden gözlerini Pétain'e çevirdi Gerçi yaşlı Mareşal

iki dünya savaşı sırasında çoğu zaman bozguncu bir tavır takınmıştı ama, yine de I. Dünya savaşının parlak zaferlerini hatırlatıyordu. Mayıs 1940 da devrin başbakanı Paul Reynaud Pétain'i Madrid'den geri çağırdı. 16 Haziranda da Cumhurbaşkanı Albert Lebrun, yeni kabineyi kurma görevini Pétain'e verdi. Pétain'in yapacağı başlıca iki iş vardı: Askerî bozgun üzerine ortaya çıkan teşkilât bozukluğunu yoluna sokmak ve Almanya ile hemen bir mütareke imzalamak. 22 Haziranda Almanya ile, 24 Haziranda da İtalya ile mütareke imzalandı.

Bu mütarekelerin şartlarına göre Fransa anavatanda 100.000 kişiyi aşmayacak olan bir "mütareke ordusu" bulunduracaktı. Memleket iki bölgeye ayrıldı: Kuzey bölgesi ile Atlantik kıyısı Alman askerî işgali altında kaldı; Güney bölgesiyle Akdeniz kıyıları ise doğrudan doğruya Fransız hükûmeti tarafından idare edilecekti.

10 Temmuzda Millî Meclis Vichy'de toplanarak yeni anayasanın hazırlanması işini Pétain'e verdi. Bunun üzerine Pétain kendini Devlet Başkanı ilân etti ve kendine sırasıyle Pierre Laval'i ve Pierre Etienne Flandin'i başbakan seçti.

Pétain bu sıfatla 1940 Temmuzundan 1944 te Fransa'nın kurtuluşuna kadar Vichy hükûmetlerinin başında vazife gördü, kendi çıkardığı anayasaya dayanarak otoriter rejimini devam ettirdi. Kendi deyişine göre başlıca amacı Fransa'yı savaşın dışında tutmak, Almanya bir yandan İngiltere ile çarpışıp öbür yandan Rusya'da adamakıllı batağa saplanırken mütareke şartlarına saygı göstermek, sonunda da durumun Fransa lehine dönmesini beklemekti.

Fakat Pétain bu amaçları güderken Almanlarla oldukça faal bir işbirliği de yapmak zorunda kaldı. Almanya da Fransa'dan olan işgücü ve malzeme isteklerini arttırdıkça arttırdı. 1941 de Amiral Jean Darlan başbakan sıfatiyle Laval'in yerine geçti, fakat Laval Nisan 1942 de yine iktidara döndü ve Vichy rejimi çökünceye kadar gerçek bir hâkim sıfatiyle onun başında kaldı.

Söylendiğine göre Pétain çok yaşlanıp ihtiyarlamış, olup bitenleri anlıyamıyacak hale gelmişti. Ayrıca kendi adına yapılan işleri de kavrıyamamaktaydı.

Normandiya çıkarması Haziran 1944 te yapılınca aynı yılın Ağustosunda Pétain Vichy'den ayrılıp Belfort'a gitti. Ey-

lülde Belfort'dan Sigmaringen'e gitti ama Fransa'nın kurtuluşundan sonra, 1945 Nisanında yine yurduna döndü.

Kurtuluştan sonra General Charles de Gaulle'un kurduğu geçici hükûmet, 1940 tan beri tam yetki ile yaptığı işler için Pétain'a mahkemeye verdi. Yaşlı Mareşal 1945 te askerî rütbelerinin sökülmesine, ölüme, millî şerefsizliğe ve mallarının müsaderesine mahkûm oldu. Ölüm cezası sonradan müebbed hapse çevrildi. 23 Temmuz 1951 de de öldü.

Fakat asıl Pétain dâvasını gözden geçirmeden önce, Mareşalin kendi siyasi hasımlarından öcalmak için açtırdığı bir dâvadan, Riom şehrinde yapılan duruşmadan sözetmek yerinde olacaktır.

10 Temmuz 1940 da, yani bozgundan bir ay kadar sonra yayınlanan anayasa, daha önce de dediğimiz gibi, bütün iktidarı Mareşal Pétain'in eline vermiş bulunmaktaydı. O da kendi otoritesine dayanarak ve kendi imzasiyle birçok kanun metinleri yayınlıyarak, o zamana kadar yürürlükte olan kanunları kaldırdı. Kendi hasımlarını siyasî adalete teslim etmek için tedbirler aldı. Yani açıkçası, bir öcalma işine girişti.

Bu hasımlar, savaştan önceki devrin sabık başbakanlarıyle bakanlarıydı. Bunlar suç işledikleri takdirde, eski kanunlara göre, senato tarafından yargılanmaları gerekmekteydi. 30 Temmuz 1940 da çıkan 5 No. lı kanunla, senatonun yargı mercii olarak oynadığı rol onun elinden alınarak bir yüce adalet divanına verildi. Bu yüce divan, senatonun eskiden sahip olduğu yargı yetkilerine, daha genişletilmiş olarak, sahip bulunmaktaydı.

Eski başbakanlarla bakanlar ve bunların emirleri altında olan yüksek sivil ve askerî memurlar görevlerini yerine getirirken suç işlemişler ya da işgal ettikleri makamların yetkilerini kötüye kullanmışlarsa, bu yüce divan tarafından yargılanacaklardı.

Çok geniş olan bu yeni suçlama formülü, keyfiliğe ve indîliğe büyük yer bırakmaktaydı.

1 Ağustos günü yayınlanan bir kararnameyle yüce divanın yine o gün, Riom'da toplanacağı bildirildi. Görevi, 4 Eylül 1939 dan önce işgal ettikleri makamların kendilerine bahşettiği yetkileri kötüye kullanarak Fransa'nın barış halinden savaş haline geçişinden sorumlu olan bakanlarla bunların en yakın yardımcılarını arayıp bularak yargılmaktı. Gerçekte ise

Pétain bazı politik davranışları cezalandırmak amacını güdüyordu.

Vichy'ye yerleşmiş olan Fransız hükûmeti böyle yaparken, Almanların arzularına uygun hareket etmekteydi: Çünkü Almanlar, savaşın başlayışından Fransa'nın sorumlu olduğunu, yine bir Fransız makamı tarafından ilân ettirmek istiyorlardı.

Vichy hükûmeti yargıç olarak, kendilerine sanık diye gönderilecek kimseleri mahkûm edeceklerinden emin olduğu, güvenilir kişileri seçmişti. Yargılama usulünde de değişiklik yapılmış, 8 Aralık 1897 tarihli kanuna göre sanıkların, avukatları da hazır bulundukları halde sorguya çekilmeleri gerekirken, onlar bu haktan yoksun bırakılmışlardı. Buna karşılık yargıçlar gazetecilere demeçlerde bulunarak - savunma avukatlarının hazır bulunmadıkları - sorgulama işinin gizliliğini boyuna çiğniyorlardı.

İşte, aralarında birkaç tane de eski bakanın bulunduğu birçok kimseler, bu çeşit bir yargı mercinin karşısına çıkarıldı. Fakat Mareşal Pétain yüce divanın çabuk iş görmediği kanısına kapılarak buna yeni bir yargı şekli daha ekledi:

Görevlerini on yıldan eksik bir zamandan beri ifa etmekte olup işgal ettikleri makamların kendilerine bahşettiği yetkiyi kötüye kullanmış olan bakanlarla yüksek rütbeli sivil ve askerî memurlar, Devlet şefinin şekil ve usulünü tesbit edeceği bir soruşturmadan sonra, yine onun tarafından tazminat ve para cezası ödemeğe, ayrıca geçici ya da kesin olarak medeni haklardan yoksunluk, idareten gözaltında bulundurulma, bir kalede hapsedilme gibi cezalara çarptırılabileceklerdi. Bu cezalar, mutad kanuni yollardan açılabilecek başka kovuşturmalara engel olmayacaktı.

Ağustos ayında işe başlayan bir adalet kuruluna, durumları en geç 15 Ekim gününe kadar sonuca bağlanmak istenen birkaç kişi sevkedildi. İşin tuhafı şu ki, Riom yüce divanı da bu gibileri yargılamağa ayrıca devam edecekti. Bu tedbir de sözde yargı kuvvetini siyasî iktidarın müdahalelerinden bağışık tutmak için alınmıştı. Aslında ise Mareşal Pétain yüce divanın vereceği bir mahkûmiyet kararının yararlarını, kendi çabuklaştırılmış adalet mekanizmasının vereceği kararlardan çıkacak faydalarla mezcetmek istiyordu. Nitekim Mareşal 15 Ekim günü bir mesaj yayınlıyarak şöyle dedi: "Bugün ilk olarak bir cezaya çarptırılmış olan başlıca suçlular, dâva sonunda bu cezanın daha da ağırlaştığını göreceklerdir."

Gerçekten, Pétain yine 15 Ekim günü radyoda bir konuşma yaparak, sonradan faaliyete geçmiş olan adalet kurulunun kararlarını bildirdi: Buna göre eski başbakanlardan Daladier ile Léon Blum ve başkumandan General Gamelin, ifadeleri alınıp sorguya dahi çekilmeden, bir kalede mahpus tutulacaklardı (Yine eski başbakanlardan Paul Reynaud ile eski bakanlardan Georges Mandel'e de aynı ceza verilmişti.).

Bu, tamamen şahsi bir karardı ve Riom'da açılmış olan soruşturma dosyasına başvurmağa dahi hacet görmeksizin hareket eden bir kurulun mütaleası üzerine verilmişti. Kurul bu kararı verirken sadece başsavcının hazırladığı iddianameye dayanmıştı. Ancak, savaşın başlamasından doğan sorumluluğun açık oturumlarda ele alınmasından kaçınılmış, birkaç kişinin şahsında cumhuriyet rejimi mahkûm edilmek istenmişti. Bu bakımdan da iddianame, o birkaç kişiye alabildiğine yüklenmiş bulunuyordu.

Riom yüce divanının oturumları 19 Şubat 1942 günü başladı. Savaşın başlamasından sorumlu olanlar yargılanmıyacağına göre eski başbakanlardan Paul Reynaud ile eski bakanlardan Georges Mandel oturumda hazır bulunmuyorlardı. Sadece beş kişi vardı ki bunlar: Eski başbakan ve savaş başladığı sırada harbiye bakanı olan Daladier; 1936 - 1937 yıllarında başbakanlık etmiş olan Léon Blum; eski başkumandan General Camelin; eski hava bakanı Guy La Chambre ve Genel denetçi Jacomet idi.

Duruşma başlamadan önce basına bazı direktifler verilmişti ki, dâvanın havası bunlardan da, çok iyi anlaşılmaktaydı: Dâvanın konusu 1936 Mayısıyle 1940 Mayısı arasında savaş için gerekli hazırlıkların yapılmamış olmasıyla sınırlanmış bulunmaktadır ve bu, unutulmamalıdır... Kamu oyu'nun dikkati oturumlarda meydana çıkacak olan, kara ve hava ordularının teşkilâtlanmalarındaki ve endüstriyel seferberliğe hazırlanıştaki noksanlardan doğan suçlayıcı olayların ortaya koyacağı vahim sorumluluklar üzerine çekilecektir... Sanıkların, iktidarda oldukları ciddi dönemde makamlarının kendilerine yüklediği görevleri yerine getirmemiş oldukları özellikle belirtilecektir... Görülen dâva, ordunun dâvası olamaz: Çünkü kıtalar olsun, bunların şefleri olsun hepsi, modern bir savaşta çok lüzumlu araçlara sahip olmaksızın dövüşmek zorunda kalmışlardır. Bu nokta da iyice gösterilecektir.

Oturum açılınca başkan şu açıklamayı yaptı:

— "Adalet kurulunun mütaleası üzerine verilmiş olan cezalar, kovuşturmaya engel olmayacağı gibi bir suçluluk karinesi de olmayacaktır. Bunları biz sanki yokmuş sayıyoruz."

Kimliklerin tesbitinden sonra General Gamelin söz alarak savunma yapmıyacağını söyledi. Gerçekten, söyliyeceği bir şey de yoktu: Çünkü askerî harekât ve dolayısiyle kendisinin verdiği emirlerin yerine getiriliş tarzı ve 1936 dan önceki (Yani Mareşal Pétain'in harbiye bakanı olduğu dönemdeki) savaş hazırlıklarında görülen aksaklıklar, dâvanın dışında tutulmuştu.

General, sözlerine şunları da ekledi:

— "Bunları anlatırsam Fransız ya da yabancı birtakım kimselerin adlarını da söylemek zorunda kalacağım. Oysa, memleketin yüksek menfaatleri bu adların dâvadan uzak tutulmasını gerektirmektedir."

Léon Blum'un avukatı yüce divanın kanunî dayanaktan yoksun olduğunu ileri sürdü:

— "Gerçi 10 Temmuz 1940 tarihli kanun, Devlet başkanınına yeni bir anayasa tanzimi bakımından tam yetki vermiştir ama, aynı kanun bu anayasanın milletin onayına sunulacağını ve onun hükümlerine uygun olarak teşkil edilecek kurumlar tarafından uygulanacağını da belirtmektedir. Bu işlemlerin hiçbiri yapılmamıştır," dedi.

Fakat yüce divan bu savunmayı kabul etmedi.

Daha sonra söz alan Daladier'nin avukatı kanun geçmişi kapsamadığı (mâkable şâmil olmadığı) konusunu ortaya attı:

— "Müvekkilim işgal ettiği makamın kendisine yüklediği görevleri yerine getirmemiş veya bunları kötüye kullanmış olmaktan suçlanmaktadır. Bu olaylar 30 Temmuz 1940 tan önce cereyan etmiştir. Kanun ise bunları o tarihten başlıyarak suç haline sokmaktadır, onun için hakkında kovuşturma açılması yersizdir," dedi.

Divan bu savunmayı da kabul etmedi ve böylelikle, İnsan Hakları Bildirisinin de yer alıp Büyük Fransız İhtilâlinden beri modern ceza hukukunun kilit taşı sayılan bir ilkeyi çiğnemiş oldu.

Ondan sonra da olaylarla ilgili sorgulama başladı. Bunları burada incelemek ve hattâ özetlemek sözkonusu olamaz. Yalnız şu kadarını belirtmek yerinde olur ki, gerek Daladier,

gerek Blum gayet sıkı savunmalar yaptılar ve çoğu zaman kendilerini suçlayanları suçlar duruma geçtiler.

Daha açık şekilde hedef tutulan Daladier, yaptığı işleri haklı göstermek için sarih rakamlar ileri sürdü. Hükûmetin, millî savunma ile görevli bakanın ve genelkurmayın paylarına ne kadar sorumluluk düştüğünü açık olarak gösterdi ve şöyle devam etti:

— "Bana ehliyetsizlik gösterdi diyenlere şunları hatırlatırım: 1934 de harbiye bakanı olan Mareşal Pétain, Senatonun ordu komisyonunda yaptığı demeçte, Sedan kesiminin tehlikeli olmadığını söylemişti. Oysa, düşman kuvvetleri (yani, Alman ordusu) cepheyi bu kesimden yararak Fransız topraklarına girmiştir."

Daha sonra sıra, tanıkların dinlenilmesine geldi. Tamamen askerî nitelikte olan konular ele alınmamak istenmişti ama, mecburî olarak bunlara da dokunmak gerekti. Duruşmada özellikle beliren nokta şu oldu: Eldeki araçların, malzemenin hepsi kullanılmamıştı. Buna sebep neydi?

Daladier bunu sorduktan sonra şöyle dedi:

— "Felâkete sebep olabilecek etkilerin neler olduğu henüz yeteri kadar aydınlanmış değildir."

Fakat divan, bu noktayı pek ele almak istemiyordu tabiî. Riom dâvasının aldığı gidişten kaygıya düşen Vichy hükûmeti de birdenbire bunu durdurmağa karar verdi.

Son oturum 2 Nisanda yapılmış, divan çalışmalarına 14 Nisana kadar ara vermişti. 14 Nisanda da Resmî Gazete'de 11 Nisan tarihini taşıyan bir kararname çıktı ve devam etmekte olan dâvanın durdurulduğunu bildirdi: Divan, ne türlü olursa olsun, bütün sorumluları arayıp bulmak için soruşturmayı tamamlıyacaktı. Fakat, kararname hükümlerine göre, döne dolaşa yine aynı noktaya ulaşılmaktaydı: Yani, bozgundan kimlerin sorumlu oldukları araştırılacak yerde, savaşın ilânından kimlerin sorumlu oldukları araştırılıyordu.

Kararnameden önceki gerekçede: "Sanıkların iddialarını şişirerek veya değiştirerek kamu oyu'nu yeniden ikiye bölmeğe çalışan, Fransa'nın milletlerarası münasebetlerini tehlikeye düşürmek suretiyle dış güvenliğini tehdit altında bırakmağa kadar varan zararlı kampanyaları önlemek için", gerçeğin tam olarak araştırılmasına karar verildiği bildirilmekteydi.

Tuhafı şu ki, bu karar yüce divnın haberi olmaksızın verilmişti ve amacı da, kendisine yeni bir görev verir gibi görünerek, onu uykuya yatırmaktan başka şey değildi. Sonradan yüce divanın hiç sözü edilmedi. Yargıçlar pek acele etmeksizin birkaç tanığı dinlemekle yetindiler ama, hiçbir sonuca da ulaşılmadı.

Bununla birlikte kararnamede: "29 Temmuz 1881 tarihli kanunun 38. maddesi, yüce divan tarafından görülen dâvalar için uygulanmaz," diye bir hüküm vardı. Bu 38. madde, iddianame, ithamname v.b. her türlü dâva evrakının açık oturumda okunmadan önce yayınlanmasını yasak ediyordu. Kararname gereğince bu hüküm uygulanmayınca iddianame halk arasında geniş ölçüde yayınlandı ama, savunmalar yayınlanmadı. O zamanlar başvurulan propaganda usullerine uygun olarak da iddianame çok büyük sayıda bastırılıp her yana dağıtıldı.

Böylece, "tarihin en büyük dâvası" diye adlandırılan bu dâva, bir sonuca varmadan bitmiş oldu. Doğrusu şu ki dâva, bir sıra acıklı tuhaflıklardan ibaret oldu: Yüce divan, iktidar tarafından kurulmuş olmakla beraber, yine onun tarafından gevşek bulunmuştu. Acaip bir kombinezona başvurularak, Mareşal Pétain'in şahsî adaleti yüce divanın adaleti üzerine çıkarılmış, mareşalin kendi adamlarından kurulu bir meclis de bu konuda mütalâalarda bulunmuştur. Sanıklara bu meclisin mütalâası üzerine birtakım cezalar verildikten sonra bunlar, daha ağır cezalar görsünler diye, yeniden yüce divana sevkedilmişlerdi. Daha ağır bir ceza da ancak ölüm olabilirdi. Bunun üzerine Riom dâvasının beklenmedik sonuçlarından ve ortaya çıkarmak üzere olduğu yeni sorumluluklardan korkulmuş, dâva yarıda bırakılmıştı. Bütün bu hengâmede ise bir tek şey değişmeden kalmaktaydı: Sanıklar bir kalede mahpus tutuluyorlardı.

Sonunda Nazi Almanyasına teslim edildiler...

Fakat politika denen nesne, Luna Park'larda görülen cinsten bir "dönme dolap" tır: Bakarsınız, demin yukarıda olan, biraz sonra aşağıya iner. Nitekim 1944-1945 te politikanın dönme dolabı yine dönmüş, Vichy hükûmetinin hasımları ve kurbanları iktidara geçmişlerdi. Bazı misillemeler yapılması kaçınılmaz bir şeydi. Mareşalin ve istilâcı Devletin "saltanatı" sırasında işlenen "gayrımillî" fiilleri cezalandırmak

için politik bir adalet mekanizmasının kurulması herhalde gerekli görünüyordu.

Savaş esnasında meydana gelen Fransız Gizli Mukavemet Hareketinin kurduğu çeşitli yargı mercileri zaten daha önceki rejiminkilerden çok başkaydı. Metinler yazılırken hukuk ilkelerine saygı gösterilmeğe çalışılmış, çoğu zaman da bu, başarılmıştı. Adaletin seyri nizamlanmak istenmişti ama, uygulama alanında bu amaca her zaman erişilemedi. Çünkü dört yıllık baskı ve zulümden sonra tutkular son haddine varmıştı. Bu yargı mercilerinin üyeleri de alt tarafı insandılar ve birçok durumlarda kendilerini toplumun sürükleyişlerinden, itişlerinden bağışık tutamıyorlardı.

Hiç değilse bu, başlangıçta böyle oldu. Çünkü bu türlü mahkemelerin yargı usulleri de halk yığınlarının hıncına, öfkesine uygun bir gidiş gösterir: İlk zamanlarda çok sıkı ve sertken, sonradan gevşer; hattâ Fransa tarihinin bu en dramatik dönemi üzerine unutkanlık kanadlarını gerince, kimi zaman beklenmedikk bir hoşgörürlük dahi gösterir.

Vichy hükûmetinin yaptığı işlemlerin başlıca sorumluları için 18 Kasım 1944 tarihli bir emirname, belirli amaçlarla iş görecek olan özel bir yüce divan kurmuştu.

Bu yüce divan, sıfatları uzun bir liste halinde sayılmış olan kimseleri yargılamakla görevliydi. Bunlar, anavatan Fransasında 17 Haziran 1940, Fransa Cumhuriyeti hükûmetinin kıta toprağında yeniden kuruluşuna kadar bu bölgede iş görmüş olan hükûmetlerin çalışmalarına görevleri dolayısiyle katılmış olan kimselerdi.

Bu kimseler arasından Devlet başkanı, hükûmet başkanı, bakan, müsteşar ve müsteşar yardımcısı gibi sıfatlara sahip olanlar mecburî olarak bu yüce divanın karşısına çıkarılacaklardı.

Şu halde, sözkonusu olan, geçici ve olaganüstü bir yargı mercii idi ki, bunun görevi Pétain hükûmetinin, ceza kanunu hükümlerini vahim surette çiğnemiş olan eylemlerini cezalandırmaktan ibaretti. Bu kararnamenin yayınlandığı günden itibaren de, bu gibi durumlara elkoymuş olan başka yargı mercileri, yüce divan tarafından son karar verilinceye kadar, bunlara bakmıyacaklardı.

Suçlara o zaman yürürlükte olan ceza sorgulama usulü kanununun 217-250. maddeleri uygulanacak, ilgililerin yaptıkları işler bu kanunun 221. maddesinin kapsamına giriyorsa,

kendileri yargılanacaktı. Yine bu kanunun 229. maddesi uyarınca yüce divan kanunun suç saydığı bir eyleme rastlamazsa ya da yeteri kadar suç delili bulamazsa, sanığın salıverilmesini kararlaştıracaktı. Suçların kanuniliği böylece sağlanmış oluyordu.

Cezalar da, aynı şekilde kanunî idi. Suçlu oldukları anlaşılanların işledikleri fiiller, ceza kanununun 7, 8 ve 9. maddelerine göre cezalandırılacaktı. Bu cezaların yanısıra, çeşitli kararnamelerle ihdas edilmiş olan "millî şerefsizlik" cezası da verilecekti. Yalnız bu sonuncu noktada geçmişi kapsama (makable şâmil olma) ilkesi işlemiyordu: Çünkü, millî şerefsizlik aynı zamanda hem kanunu çiğneyen yeni bir fiil, hem de yeni bir ceza idi ve ihdasından önceki olayları hedef tutmaktaydı. Fakat şurası da açıktır ki, ağır suçlar işlemiş kimseler sözkonusu olduğundan, bu noktanın çok büyük bir önemi yoktu.

1944 te kurulan yüce divan -birbirlerinden tamamen apayrı olan- yargıçlarla jüri üyeleri gibi iki kuruldan meydana gelmeydi.

Yargıçlar adliye mensubu idiler. Divan başkanlığını Yargıtay birinci başkanı ya da bu görevi ifa etmekte olan yargıç yapacaktı. İki de yardımcısı vardı ki, bunlar Yargıtay Ceza Dairesi Başkaniyle Paris İstinaf Mahkemesi Birinci Başkanı, ya da bu görevleri ifa etmekte olan başka yargıçlardı. Yargıtay Ceza Dairesinin en kıdemli iki üyesi de yedek olarak görev almışlardı. Bütün bunlar normaldi.

Buna karşılık, jürinin kuruluş tarzı bázı sakıncalar uyandıracak nitelikteydi. Jüri üyeleri 24 kişiydi. Bunlar, geçici istişare meclisi tarafından hazırlanmış iki listenin herbirinden on ikişer tane olmak üzere kur'a ile seçileceklerdi.

Birinci listede 1 Eylûl 1939 da temsil yetkisini haiz elli senatör ya da milletvekili; ikinci listede de bu iki kategorinin dışında olan elli kişi vardı. Hükûmet üyeleri, listelerin hiçbirine giremiyordu. Ayrıca, sekiz yedek jüri üyesi de aynı şartlar altında kur'a ile seçilecekti. Buna göre, meslek elemanlarının yanısıra, yüce divanda politik elemanlar da büyük ölçüde temsil edilmiş bulunmaktaydı. Bu ise oturumları daha fırtınalı hale sokmaktan geri duramazdı.

Savcılık makamını bir savcı ile iki yardımcısı işgal etmekteydi. Bunlar, Yargıtayla İstinaf Mahkemesinin görevli ya da emekli yargıçları arasından bakanlar kurulu kararı ile tâyin edileceklerdi.

Soruşturma işi adliye mensubu olup, kararnameyle tâyin edilen beş yargıçla geçici istişare meclisi tarafından tâyin edilen altı kişiden meydana gelme bir kurul tarafından yapılacaktı. Yine kararnameyle tâyin edilen bir yargıç, bu kurula başkanlık edecekti. Soruşturma kurulunun üyeleri, yüce adalet divanının üyesi olamıyacaklardı.

Bu yargı mekanizması başlıca, Vichy'deki Fransız Devletinin başkanı Mareşal Pétain ile onun uzun zaman başbakanlığını yapmış olan Pierre Laval'i yargıladı ki, biz burada, asıl önemli olan, Pétain dâvasını ele alacağız.

Normandiye çıkarmasından sonra Fransa savaşı, Fransız ve müttefik kuvvetlerin zaferi ile sona erince, Mareşal Philippe Pétain, Vichy'den Sigmaringen'e gitmiş, sonra da İsviçre yoluyla Fransa'ya dönerek tevkif edilmişti.

Devletin güvenliğine kasdetmek, düşmanla işbirliği yapmak suçlarından dolayı kendisinin, Fransız Ceza Kanununun 87 ve 75. maddeleri uyarınca yargılanması kararlaştırıldı. Eskiden bu suçlara ölüm cezası veren 87. maddede, o zaman ceza olarak sadece "kalebendlik" vardı ama, 75. madde ölüm cezasını da tazammun etmekteydi. İthamnamede Pétain'in cumhuriyet rejimini yoketmek ve Almanlarla işbirliği yapmak bakımından eskiden beri beslediği tasavvurlar ve bunlarla ilgili olaylar uzun uzadıya sayılıp dökülmüştü.

Duruşma 23 Temmuz 1945 günü başladı ve Pétain'in avukatlarından biri, 1875 anayasasına göre, yüce divanın bu dâvayı görmeğe yetkisiz olduğunu ileri sürdü (Bu da tuhaf bir şeydi doğrusu, çünkü Pétain bu anayasayı yürürlükten kaldırmak için elinden geleni ardına koymamıştı!). Bu anayasaya göre Devlet şefi olan cumhurbaşkanı ancak - adalet divanı halinde toplanacak olan- Senato tarafından yargılanabilirdi. Dolayısiyle de, kurulmuş olan yüce adalet divanı anayasa ve kanunlar bakımından dayanaksız sayılmak gerekti.

Savcı buna şöyle cevap verdi:

-- "Pétain, Senato ile Mebuslar Meclisinin birleşmesinden meydana gelen Millî Meclis tarafından cumhurbaşkanlığına seçilmiş değildir. Millî Meclis sadece Devleti idare işini ona tevdi etmiş, Pétain ise kendisine verilen vekâlete ay-

kırı olarak iktidarını hemencecik cumhuriyet müesseselerini yıkmak için kullanmıştır."

Fakat yüce divan, bu işin tartışmasına girişmedi ve avukatın itirazını reddetti.

Sonra Pétain mahkemede yazılı bir demeç okudu. Şöyle diyordu:

— "Fransız milleti, Millî Meclis halinde toplanmış olan temsilcileri vasıtasiyle iktidarı bana verdi. Ben de ona hesap vermek üzere gelmiş bulunuyorum. Yüce adalet divanı bu kuruluş şekliyle Fransız milletini temsil etmemektedir. Fransa Mareşali ve Devlet Başkanı sıfatiyle de ben, yalnız Fransa halkına hitap ediyorum. Onun için hiçbir soruya cevap vermiyeceğim."

Bununla birlikte Pétain bu demecinde tutumunu epey uzun uzadıya haklı göstermeğe çalıştı. Daha sonraları da gayet seyrek olarak söz alıp çok kısa olarak konuştu.

Sanığın iki avukatı da usûl bakımından bazı noktalara, soruşturmanın yetersizliğine ve duruşma başlamadan önce yüce divan üyelerinin birkaçı tarafından "ihsâs-ı rey" edilmiş olmasına itirazda bulundular. Mahkeme salonunda gürültüler, patırdılar çıktı. Fakat yüce divan itirazların yersizliğine ve duruşmanın devamına karar verdi.

İlk tanık olarak eski Başbakan Paul Reynaud dinlenildi. İfadesi iki oturum sürdü. Onun ardından Fransa faciasının bellibaşlı aktörleri olan eski Başbakan Daladier, eski Cumhurbaşkanı Lebrun, eski Senato Başkanı Jeanneney, eski Meclis Başkanı Herriot, eski Ordular Başkumandanı General Weygand v.b. sırayla ifade verdiler. 1 Ağustos gününe kadar, Fransa bozgununun tarihi bir bir sayılıp döküldü. Tartışmalar azçok gelişigüzel bir gidiş aldı ve çoğu zaman da yüce divanın önüne getirilmiş olan dâvanın çerçevesinden taştı. Herkes kendi oynadığı rolü anlatıyor, kendi tutumunu savunuyordu. Bütün bunlar tarihçiler için çok ilgi çekiciydi ama, yargıçlar için öyle değildi. Onlar bir tek sanık hakkında karar vermek durumundaydılar. Bu durum ise çığ gibi yığılmış olan şahsî kavgalar ve politik çatışmalar altında kaybolup gitmekteydi.

Tartışma özellikle mütarekenin hangi şartlar altında imzalanmış olduğu noktasında dönüyordu.

Oysa, mütarekenin imzası, Pétain'e yorulan suçlar arasında değildi. Mareşalin en amansız hasımları dahi bunda ceza kanununa aykırı bir taraf görmüyorlardı. Gerçi bu, Fransa'nın şerefini kırıcı, menfaatlerini baltalayıcı bir şeydi ama, yüce divan tam kanunîlik bakımından harekete mecbur olduğuna göre, onun nazarında bu eylem, ağır ya da hafif bir suç teşkil etmemekteydi.

1 Ağustos günü savcı gayet yerinde olarak:

— "Mütareke bir başlangıçtan ibarettir," dedi. Vatana ihanet dâvası 11 Temmuz 1940 dan sonraki eylemler için başlıyacaktı. Buna göre, dâva sınırlanmış olmaktaydı: Mareşal yalnız -kendi imzasını taşıyan- 10 Temmuz 1940 dan sonraki eylemler için yargılanacaktı ama, bu akıllıca programı uygulamak yine de mümkün olamadı. Bu kararın hemen ardından, Weygand-Reynaud arasında dâva ile hiç ilgisi olmayan bir söz düellosu bile cereyan etti. Birçok başka tanıklar da 10 Temmuz 1940 dan önceki olaylardan sözettiler.

Bu arada eski başbakan Pierre Laval de uzun uzadıya konuşarak güttüğü politikayı haklı göstermeğe ve savunmasını daha önceden yapmğa çalıştı.

Philippe Pétain'e yorulan suçlar arasında, "utanç verici bir politika gütmüş olmak" vardı. Ayrıca ceza kanununun yukarıda sözünü ettiğimiz maddeleri kapsamına giren fiilleri işlemiş olmakla suçlanıyordu. Bu fiiller duruşma sırasında sâbit görülerek, 15 Ağustos 1945 tarihli mahkûmiyet kararında bir bir sayılıp döküldü.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu metinde sayılan birçok olaylar, nitelikleri bakımından suç, ya da kabahat olmayıp Mareşalin tutumunu, o günlerin havası içinde belirtmekteydiler ve kararın hukukî gerekçesiyle doğrudan doğruya bir ilgileri yoktu. Bütün bunlar, sık dizilip basılmış bir yazı ile altı sayfa tutmaktaydı.

Kararda yüce divan tarih sırası gözeterek Pétain'in tutumunu dikkatli bir şekilde incelemişti. Savaştan önceki hazırlık devresini anlatıyor ve: "1934 ten başlıyarak, Mareşal yavaş yavaş ön plânda politik bir rol oynıyabileceğini düşünmeğe başlamıştır," diyordu. 1939-1940 da Mareşalin adı etrafında açılan kampanyaları hatırlatarak: "Pétain bunları durdurmak için hiçbir şey yapmamıştır," diye ekliyordu. O sıralarda ba-

zı fesatçı grupların varlığını kaydederek sonradan bunların idarecilerinin Vichy hükûmeti teşkilâtına girmiş olduğunu belirtiyor; Pétain'in Madrid'de büyükelçi olduğu sırada çevirdiği entrikaları açığa vuruyordu. Fakat yine kararda belirtildiğine göre, bütün bunlardan, kendisinin Devletin güvenliğine kasdettiğine dair açık bir delil çıkmamaktaydı.

Bununla birlikte, yüce divan kararında daha sonra başka birtakım eylemleri de sayıp dökmekteydi ki, bunlar hem Devletin güvenliğine kasdetmek, hem de vatana ihanette bulunmak niteliğini taşımaktaydılar ve pek çok sayıda idiler. Yüce divan kararında birçok defalar (v.b. ...) deyimini kullanmıştı. Bu hal hiç şüphesiz bir ceza dâvası ilâmında biraz anormal görünürse de, Mareşale yorulan ve ancak başlıcaları ele alınmış olan suçların çokluğundan ileri gelmiş bulunmaktadır.

Ayrıca kararda politik bakımdan kusurlu görülecek olaylarla suç teşkil eden olaylar; beri yandan da 87. maddeye göre Devletin güvenliğine kasit ve 75. maddeye göre vatana ihanet niteliğindeki eylemler birbirine karışmış bulunmaktaydı. Bununla birlikte şu veya bu nitelikteki suçlamalar döne dolaşa hep aynı kökte birleşiyordu ki, bu, Mareşalin iktidara gelmesi üzerine mütarekenin imzalanmış olmasıydı.

Fakat kararda, bir suç olarak mütarekenin üzerinde durulmamakta, sadece mütarekeyi hazırlamış olan entrikalar ve bunun imza edileceğinin hangi kötü şartlar altında bildirilmiş olduğu belirtilmekteydi.

Pétain radyoda: "Ateşi kesmek zamanı gelmiştir," diye konuşmuş, Almanya ise mütarekeyi birkaç gün sonra imzalamış, ara yerde ordunun mâneviyatı çökmüş, bu yüzden birçok Fransız askeri daha esir düşmüştü.

Devletin güvenliğine kasdetmek konusunda karar, şöyle diyordu:

"Pétain 10 Temmuz 1940 da Millî Meclis'ten Fransa Devleti için yeni bir anayasa hazırlamak görev ve yetkisini almıştır ama, çok geçmeden bütün Cumhuriyet müesseselerini ortadan kaldırmış, memlekete Alman ve İtalyan rejimleriyle gittikçe daha fazla benzerlik gösteren bir rejimi zorla kabul ettirmiştir. Bu iki memleketin savaşta zafer kazanmış olması da Pétain'in yapmakta olduğu devrimi kolaylaştırmıştır. Üstelik Pétain gülünç sözler söyliyerek bunu "ulusal devrimimiz" diye vasıflamaktan da çekinmemiştir."

Böylece suç olduğu gibi ortaya çıkmış oluyor; Pétain'in kendisine verilen görev ve yetkiyi kötüye kullanmış olduğu anlaşılıyordu.

Ayrıca esas bakımından da çok vahim olan bir mesele vardı ki, o da şuydu: Mareşal tarafından kurulmuş olan rejim, galip Devletler rejimlerinin müesseseleriyle büyük bir benzerlik göstermekteydi. Buna cevap olarak bazı hukukçular kanunun yalnız "babadan evlâda geçen kırallık" kurmağı yasak ettiğini ileri sürmüşlerse de, bu teze katılmak imkânsızdır. Çünkü Fransızlar için Cumhuriyet daima, bir kıralın yokluğundan bambaşka ve çok daha fazla bir şey olagelmiştir. Pétain ise yaptığı icraat ve çıkardığı kararnamelerle yalnız Cumhuriyet rejimini değiştirmekle kalmamış, onu kökünden yıkmıştı. Bunu isbat eden birçok olaylar da kararda sayılmış bulunmaktaydı ki, bunlar arasında ırkçı kanunî mevzuatın kabulü; tethişçilikle savaş bahanesi altında vatanseverleri ve mukavemetçileri yakalamak amacını güden özel kanunların çıkarılması gibi hususlar vardı.

Vatana ihanet konusu üzerinde yüce divan daha uzun uzadıya durmaktaydı. Pétain bir sürü fiiller işlemişti. Bunların çoğu -gayet ağır- kabahatler niteliğinde idi ama, kimisi de 75. maddenin tarifleri içine giriyordu.

Fakat yargıçların dikkatini daha çok kabahat niteliğindeki olaylar çekmişti: Sözgelimi 1940 Ekiminde Pétain'in Hitler'le Montoire'da buluşup görüşmesi; ya da Pétain'in Laval'a radyoda kendisinin "Almanya'nın galip gelmesini dilediğini" söylemesine müsaade etmesi hiç şüphesiz millî duyguları büyük ölçüde incitmişti. Fakat yakından bakılınca bu üzücü politik davranışlar, hele bunların ilki, kanun bakımından cezalandırılması gereken birer suç teşkil etmiyorlardı. Mütareke şartlarının çiğnenmesi sırasında Pétain'in pek çok defalar seyirci kalmış olması da bu aradaydı.

Buna karşılık bazı fiiller düşmanla anlaşma ve uyuşma yapıldığını isbat etmekteydi:

Mütareke çarpışmalara son vermişti ama, savaşa son vermemişti. Almanya, Fransa'nın düşmanı olarak kalıyordu. Öyle bir düşman ki, Fransız makamları onunla temasta bulunmak zorundaydılar; fakat -özellikle Müttefik Devletlerin zararına olarak- onun tasavvurlarına yardım edememek durumundaydılar.

Gerçi Pétain'in Montoire'da Hitler'le yaptığı konuşma müphem bir işbirliği vaadi ile sonuçlanmıştı ama, sonradan, askerî yardım şeklini alan müsbet fiiller işlenmişti.

Sözgelimi 1941 de Ortadoğu'da Almanlara deniz ve kara üsleri verilmiş ve Almanya ile yapılan askerî işbirliği, Fransızların yine Fransızlara karşı silâh kullanmalarına yol açmıştı.

Daha sonra bolşevizmle savaş lejyonu adı altında Doğu cephesinde Alman üniformasıyla savaşmak üzere, Fransızlar askere alınmıştı.

Pétain de bu harekâta katılmakta olan bir Fransız albayına şunları yazmıştı:

"Almanya'nın önderlik ettiği bu haçlı seferine katılmakla siz de askerî şerefimizin bir kısmını elinizde tutuyor ve böylece dünyanın minnetine hak kazanmış bulunuyorsunuz."

1942 de Fas'ta ve Cezayir'de Müttefiklere karşı durulmuş, Tunus'ta Almanya ile sıkı askerî işbirliği yapılmıştı.

Daha sonra, savaş esirlerinin değiştirilmesi adı altında, düşmanın harp çabalarını desteklemek için Almanya'ya Fransız işçileri gönderilmişti.

Mareşalin avukatları, tabiî, bu çeşitli fiillerin kapsamını küçültmeğe çabalamışlardı. Aynı zamanda onun bütün politikasını "iki taraflı bir oyun" diye izaha da çalışmışlardı: Pétain'in Almanya'ya verdiği tâvizlerin amacı, onun asıl tasavvurlarını gizlemekti. Aslında o, Fransa'nın kendisi de silâha sarılabileceği güne kadar, el altından Müttefiklere yardım etmek istiyordu. Fakat yüce divan avukatların bu savunmasını "Müttefiklere yardım tasavvurunun, Almanlara müsbet ve fiilî bir yardım şeklinde tecelli etmesinin, anlaşılmaz bir şey olduğunu" ileri sürerek, reddetti.

Ayrıca avukatlar en vahim suçları Pétain'in iş arkadaşlarının ve özellikle Laval'in üstüne atmağa çalışmışlardı. Fakat yüce divan bu iddiayı da reddetti: Arkadaşlarını kendisi işbaşına getirdiğine göre, onların yapıp ettiklerinden doğan sorumluluğun da Mareşale ait olduğunu söyledi.

Böylece Pétain, Fransa ile savaş halinde bir Devlet olan Almanya'nın teşebbüslerini kolaylaştırmak için onunla uyuşup anlaşmak; memleketteki hükûmet şeklini yıkmak ya da değiştirmek ve bunu fiilen gerçekleştirmek maddelerinden suçlu bulunmuş olmaktaydı.

Bu suçlardan ötürü Mareşal ölüm, millî şerefsizlik, mallarının müsaderesi, rütbe ve nişanlarının sökülmesi cezalarına hüküm giydi (1929 da üyeliğine seçilmiş olduğu Fransız Akademisi de kendisinin kaydını sildi). Fakat yüce adalet divanı, suçlunun çok yaşlı olduğunu gözönüne alarak kararında, ölüm cezasının infaz edilmemesi dileğini ileri sürmekteydi. Bunun üzerine, Pétain Portalet kalesindeki, daha önce bakan Georges Mandel'in mahpus tutulduğu, hücreye kapatıldı. 17 Ağustosta cezası General de Gaulle tarafından müebbet hapse çevrildi. 23 Temmuz 1951 de de Yeu adasında öldü.

Pétain'e verilen ölüm cezasını herkes kendi siyasî düşüncelerine uygun olarak değerlendirebilir. Fakat bu kararın, hukuk bakımından itiraz götürür bir tarafı yoktu. Yüce divan ceza kanununun 75. maddesinde sayılan fiiller için tesbit edilen cezayı vermiş bulunmaktaydı.

Yalnız şu var ki kanunda, cezanın tahvil edilmiş olduğu müebbet hapisten sözedilmiyordu. Şu halde bu bir kanunsuzluktur ama, suçlunun yararına olarak işlenmiş bulunmaktadır.

Pétain dâvası çok ateşli bir hava içinde cereyan etti, tutkular iki yönlü işledi. Mareşalden yana olanlar da olmıyanlar da yargıçlara, adliyeye, jüri üyelerine tehditler yağdırdılar. Pétain'e ağır bir ceza verilmesi için hükûmetin müdahalelerde bulunduğunu ileri sürenler oldu. Aslında hükûmet böyle bir şey yapmış olsaydı dahi, fayda vermiyecekti. Çünkü zaten o zamanlar esen hava, sertlik lehindeydi.

Beri yandan savunma avukatları, yabancı memleketlere sığınmış olan bazı tanıklara duruşmaya gelmek üzere serbest geçiş müsaadesi verilmeyişinden şikâyet ettiler. Fakat şu var ki, bu kimseler mahkemeye gelmemekle beraber, ifadelerini mektuplarla bildirdiler. Bu mektuplar duruşmada okundu, tanıklar da böylelikle bütün söyliyeceklerini söylemiş oldular. Duruşmaya birçok savunma tanıkları da geldi. Avukatlar savunmalarını serbest bir hava içinde, uzun uzadıya yaptılar.

Şurası da muhakkak ki, bu dâvada, tıpkı karışık dönemlerde bakılan bütün öteki politik dâva gibi, hiç kimseyi inandırıp tatmin etmedi. Mareşalin lehinde olanlar kadar aleyhinde olanlar da durumlarını değiştirmediler. Mareşalin isteği üzerine, avukatlarından ikisi, ortaya yeni olaylar çıktığını ileri sürerek yargılamanın yenilenmesini talep ettiler. Yargı-

lanmanın yenilenmesini ayrıca isteyenler de oldu ki, bunların başında savcı Mornet ile "Gerçek Pétain Dâvası" başlıklı bir kitap yazmış olan Louis Noguieres de vardır. Fakat, ayrı ayrı amaçlarla ileri sürülen bu istekler, dâvaya yeni bir şey ilâve etmedi. Savunma avukatlarının bu konudaki teşebbüsleri de bir sonuca ulaşmadı.

Özet olarak Pétain dâvası bazı bakımlardan XVI. Louis dâvasını hatırlatmaktadır. Bu dâvada da Devlet şefi düşmanla uyuşup işbirliği yapmaktan suçlandırılmıştır. Bu dâva da birçok muhalefetlere, itirazlara yol açmıştır ama, bunların sonuçları o kadar vahim olmamıştır. Önce şu sebepten ki, Pétain dâvasının görüldüğü sırada bu dâva, milletlerarası hiçbir tehlike yaratmamaktaydı; sonra da şu sebepten ki, Pétain dâvasına itiraz edenler çok daha az sayıda idiler ve sınırlı bir çevreye mensup bulunmaktaydılar.

Herhalde denebilecek olan şudur ki, XVI. Louis ile Mareşal Pétain hakkındaki kararlar çok ayrı şartlar altında verilmiştir. Sonuçları bakımından daima itiraz götürür bir şey olan siyasî adalet, bir asır boyunca idaresinin düzgünlüğü bakımından olduğu kadar, kullandığı usullerin dürüstlüğü bakımından da, itiraz götürmez ilerlemeler kaydetmiştir.

NÜRENBERG DÂVASI

7 Mayıs 1945 günü Alman ordusu Reims'te imzalanan belge ile kayıtsız şartsız Müttefiklere teslim olmuş, böylece İkinci Dünya Savaşı Avrupa topraklarında sona ermişti.

Müttefik Devletler bunun üzerine 8 Ağustos 1945 te bir anlaşma imzaladılar ve büyük Nazi savaş suçlularını, Nürenberg'de kurdukları müttefiklerarası bir mahkemede yargılamağa başladılar.

Sanık olarak mahkemeye verilenler şunlardı:

1 — Hermann Göring, Reich Mareşali, Alman Hava Kuvvetleri Başkumandanı (Birçok şehirlerin bombardıman edilip yokedilmesinden özellikle sorumlu),

2 — Joachim von Ribbentrop, Almanya Dışişleri Bakanı,

3 — Wilhelm von Keitel, Alman Orduları Başkumandanı, Feldmareşal,

4 — Ernst Kaltenbrunner, Gestapo ve S.S. teşkilâtları şefi, Himmler'in sağ kolu,

5 — Alfred Rosenberg, gazeteci ve yazar, Nazi partisinin "ideolog" u,

6 — Hans Frank, Polonya Genel Valisi ("Polonya kasabı" adiyle ün salmıştı),

7 — Wilhelm Frick, Bohemya (Çekoslovakya) Alman Himaye İdaresi Valisi,

8 — Julius Streicher, 1 No. lı Yahudi düşmanı ve eski Frankonya (Bavyera) Genel Valisi,

9 — Fritz Sauckel, Thuringen Genel Valisi ve Almanya'daki yabancı işçiler şefi,

10 — Alfred Jodl, Alman Orduları eski Başkumandanı, Feldmareşal,

11 — Seyss-Inquart, Nazilerin Hollanda Genel Valisi,

12 — Martin Bormann, Nazi Partisi Umumî Merkezi Genelkurmay Şefi (Hitler'in sağ kolu),

13 — Karl Dönitz, Alman Donanmasının son Başkumandanı (Hitler'in devrilişinden sonra kendisini Alman milletinin şefi ilân etmişti), Amiral,

14 — Erich Raeder, Alman Donanması Başkumandanı (Savaşın başlangıcındaki korkunç denizaltı harbinden özellikle sorumlu), Amiral,

15 — Rudolf Hess, Hitler'in başyardımcısı,

16 — Baldur von Schirach, Eski Alman Gençlik Teşkilâtı şefi ve Viyana Genel Valisi,

17 — Walter Funk, Nazi Ekonomi Bakanı ve Reichsbank Genel Müdürü,

18 — Albert von Speer, İaşe Bakanı ve Alman Savaş İstihsalâtı Şefi,

19 — Constantin von Neurath, Nazilerin eski Dışişleri Bakanı ve katledilen Heidrich'ten sonra Bohemya (Çekoslovakya) Himaye İdaresi Genel Valisi,

20 — Hjalmar Schacht, Nazilerin eski Ekonomi Bakanı ve Reichsbank'ın eski Genel Müdürü ("Reich'ın sihirbaz maliyecisi" adiyle ün salmıştı),

21 — Franz von Papen, eski Alman Başbakanlarından ve Nazilerin Ankara eski Büyükelçisi (Çevirdiği entrikalarla Hitler'in iktidara gelişinden sanık),

22 — Hans Fritsche, Nazi Propaganda Bakanlığı Radyo Yayın Şubesi Şefi ve Bakan Göbbels'in sağ kolu.

Mahkemenin yetkisi, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim oluşuna dayanıyordu: Bu teslim oluş dolayısiyle Müttefik işgal bölgelerinde oturan her şahıs, işgal kuvvetlerinin mensup oldukları Devletlerin kanunî denetimi ve yargı yetkisi altına girmiş bulunmaktaydı.

Aylar süren duruşmadan sonra, mahkeme 1 Ekim 1946 da kararını bildirdi ve böylece Devletler hukuku tarihinde yeni bir emsâl tesis etmiş oldu.

Okunması iki saat süren karar gereğince, sanıklardan ilk on ikisi ölüm cezasına mahkûm edildiler (Martin Bormann kaçmış olduğu için, hüküm gıyabında verildi, hâlâ da infaz edilmiş değildir).

Kararın okunuşunu, idam mahkûmları çeşitli tepkilerle karşıladılar: Göring, Ribbentrop ve Keitel sâkindiler. Kaltenbrunner her zamanki gibi azimli, mağrur, hoyrat ve korkusuzdu. Ölüme mahkûm olduğunu duyunca -her nedense- esas vaziyeti aldı. Alfred Rosenberg'in yüzünü derin bir ye's ifadesi kapladı. Streicher ise kararı duyunca şaşkına döndü.

Çeşitli hapis cezalarına hüküm giyenler arasından Rudolf Hess, Amiral Dönitz, Walter Funk hayret belirtileri gösterdi-

ler. Fakat bunun sevinçten mi, öfkeden mi olduğu anlaşılamadı. Sevincini açıkça belli eden, Baldur von Schirach oldu. Speer, hakkındaki yirmi yıl hapis kararını duyunca, yargıçlar kurulunu kibarca selâmladı.

Dr. Schacht, büyükelçi Von Papen ve Fritsche ise -işledikleri başka suçlar varsa bunlar yüzünden ayrı mahkemelerde yargılanmak üzere- beraet etmişlerdi ve -tabiî- sevinçlerine son yoktu.

Kararın bildirilmesinden sonra ölüme mahkûm edilen Kaltenbrunner ile yirmişer yıl hapise mahkûm edilen Speer ve Von Schirach'tan başka bütün hükümlüler, af talebinde bulundular. Bu arada, kaçmış olan Bormann da avukatının aracılığı ile af talebetti.

10 Ekim 1946 günü, af taleplerinin hepsi reddedildi ve ölüme mahkûm olanların asılması için hazırlıklara girişildi.

Asılarak idam edileceklerini duyan hükümlülerden Göring ve Keitel, asker oldukları için kurşuna dizilmelerini istediler. Jodl'un şu veya bu şekilde ölmeğe önem verdiği yoktu ama, avukatı onun da kurşuna dizilerek idamı için talepte bulundu. Mahkeme bu talepleri de reddetti.

Mahkûmların asılmaları için kullanılacak ipleri imâl görevi, savaş sırasında fabrikası Alman uçakları tarafından yerle bir edilen Londralı bir fabrikatöre verildi.

Hükmün infazı sırasında dört müttefik Devletten birer gazete muhabiri, ayrıca bir resmî fotoğrafçı hazır bulunacak, gazete foto muhabirleri cezaevine sokulmıyacaklardı.

Günler geçiyor, hazırlıklar ilerliyordu. İdam mahkûmları hekim muayenesinden geçirildi. Bunların en aldırmazı Streicher, en heyecanlıları da Ribbentrop, Göring ve Sauckel oldular.

14 Ekim'de dinî âyinlere başlandı. Rosenberg ve Ribbentrop hariç, bütün mahkûmlar günah çıkarttılar, kendilerine yapılan dinî telkinleri huşu içinde dinlediler.

İdam hükmünün infazına 48 saat kala, mahkûmların durumları şöyleydi:

Keitel karısından haber almış olduğu için, maneviyatı arkadaşlarına göre daha kuvvetliydi. Sauckel ve Seyss-Inquart: "Yaptıklarımıza pişman değiliz," diyorlardı. Frick: "Ölümü sükûnetle bekliyorum," dedi. Streicher de sâkindi. Arkadaşlarına boyuna: "Ölünceye kadar cesaretinizi kaybetmeyin," di-

ye öğütler veriyordu. Göring, Jodl ve Kaltenbrunner, görüştükleri kimselere: "Oldukça sâkin bir gece geçirdik," demişlerdi.

Nitekim, mahkûmlar 14/15 Ekim gecesini de genel olarak sâkin geçirdiler. 15 Ekim sabahı, Kaltenbrunner yeniden günah çıkarttı. Kaderine örnek bir soğukkanlılıkla boyun eğen bir hali vardı. Göring ve Seyss-Inquart ise aldırmaz görünüyorlardı. Ellerine birer roman almışlar, boyuna sayfalarını çeviriyorlardı.

Nihayet 16 Ekim, yani idam günü gelip çattı. Gazeteciler evlerinden alınıp Nürenberg Adalet Sarayındaki cezaevine getirildiler.

Tesbit edilen sıraya göre, ilkin Göring ipe çekilecekti. Fakat, kendisini hücresinden almağa giden görevliler, onun siyanür içerek canına kıymış olduğunu gördüler.

Sonra öbür on mahkûm, yukarıdaki listede gösterilen sıra ile birer birer ipe çekilerek can verdiler.

İçlerinden en azılısının, yani Göring'in kendini öldürdüğünden hiçbirinin haberi olmamıştı.

Bütün bu işler olup bittikten sonra, yargılama ve infazla ilgili işleri yürüten dörtlü Müttefik komisyou, aşağıdaki bildiriyi yayınladı:

"Nürenberg Milletlerarası Mahkemesi tarafından 1 Ekim 1946 günü haklarında idam hükmü verilen (burada on mahkûmun adları sayılıyordu) harp suçluları, hüküm huzurumuzda infaz olunmak suretiyle idam edilmişlerdir. Hermann Göring 15 Ekim 1946 günü akşamı saat 22.45 te zehir içerek intihar etmiştir. Bavyera Başbakanı Dr. Hegner ve Nürenberg Başsavcısı Dr. Leisner, Alman temsilcileri ve resmî müşahitleri sıfatiyle, idam hükmünün infazında hazır bulunmuşlar ve intihar eden Hermann Göring'in cesedi de kendilerine gösterilmiştir."

Böylece, 1939 Eylûlünün başından 1945 Mayısının haftasına kadar dünyayı kan ve ateşe bulayan, milyonlarca insanın ölümüne, milyarlarca liralık servetin hebâ olmasına yol açan "İkinci Dünya Savaşı" adlı korkunç facianın son perdesi kapanmış oluyordu.

Siyasî adalet iç alanda özel yargı mercileri ve özel yargılama usulleriyle geçmişin sürekli ve inatlı bir anısı olarak kalmaktadır ama, kötü sonuçları, zamanımızda yavaş yavaş

azalmıştır. Buna karşılık, milletlerarası plândaki siyasî adalet, gelişmesinin henüz emekleme çağında bulunmaktadır. Ne var ki, milletlerarası siyasî adaletin ortaya çıkması dahi salt kuvvetin saltanatı üzerinde kaydedilmiş bir ileri adım sayılmak gerektir. Bununla birlikte, milletlerarası adalet henüz oluş halinde bir uygulama olduğundan, bunun yine de kaçınılmaz kusurlarla malûl bir yanı vardır.

Milletlerarası siyasî adaletin gerçekleşmiş ilk örneği, Nürenberg dâvasıdır.

Bu dâva, iç plândan dış plâna aktarılan bir siyasî adaletin tezahürüdür. Amacı, Devletler topluluğuna yöneltilmiş suikastleri cezalandırmaktı. Bu topluluk gerçi üyelerinin herbirinin yararlandığı iyice belirli bir hukukî statüye sahip değildir ama, yine de bir varlığa, kural ve nizamlara, çoğu zaman kanunî metinlerle teyid edilmiş törelere, hattâ embriyon (rüşeym) halinde kurumlara sahip gerçek bir toplum sayılmak lâzım değil midir?

Onun güvenliğine saldırmak ve köklerini baltalamak, millî mevzuatın kapsamına giren "Devletin güvenliğine kasdetmek" fiiline eşit bir suç değil midir? Zaten evrensel vicdanın da, böyle bir fiilin mahkûm edilmesini ister gibi bir hali vardır.

Fakat böyle bir suçu cezalandırmak muhakkak ki güç iştir. Çünkü ortada ne milletlerarası bir ceza kanunu, ne de bunun hükümlerini uygulamak için kurulmuş bir yargı mercii vardır. Ancak II. Dünya savaşının ertesinde bu engeller, Müttefik Devletleri yollarından alıkoymadı. Bunlar bir mahkeme kurdular; bunun çalışma kurallarını tesbit ettiler ve böyle yaparken ceza hukukunun temel ilkesi olan "*nullum crimen, nulla poena sine lege* (Hiçbir suç, hiçbir ceza kanunsuz olamaz)" sözünün dikine gitmemeğe de gayret gösterdiler.

Şüphe yok ki, bu mahkeme, olayların zoruyla, mağlûpları yargılayan bir galipler mahkemesi oldu. Bu bakımdan, geçmişin bazı yargı mercilerine benzedi ki, bunlarda da mağlûp sanıklar, galip düşmanlarının huzuruna çıkarlardı. Nürenberg mahkemesi için bu bakımdan tenkidde bulunmak kolaydır. Nitekim lehte olduğu kadar, aleyhte de bu tenkidleri yapanlar eksik olmadı.

Fakat şurası da doğrudur ki, suçları milletlerarası alanda cezalandırmak için yapılan bu ilk teşebbüs, daha başkalarının doğmasına yol açacaktır. Bunlar daha az kusurlu ola-

cak ve -henüz taslak halinde olan- milletlerarası bir topluluğun gelişmesini izleyecektir.

Henüz işin ilkel ve kabataslak safhasında bulunuyoruz. Fakat Devletlerin içlerinde olup biten nizamlaşma işinin bu alanda da olup bitmesi mümkün, hattâ lâzım değil midir?

8 Ağustos 1945 günü Müttefik Devletler, dediğimiz gibi, bir anlaşma imzalayarak Avrupadaki Mihver Devletlerinin büyük savaş suçlularını yargılamakla görevli bir askerî mahkeme kurdular. Mahkemeye verilecek olanlar, savaşın patlak vermesine sebep olarak bunu canîce yürüten Devlet adamları, idareciler, propagandacılar, askerî şeflerdi.

Faaliyetlerinin etkileri bütün savaş cephe ve alanlarında görülmüş olan bu adamlar -belli bir Devletin askerî mahkemeleri tarafından cezalandırılabilecek olan- mevzii savaş suçları işlemiş değillerdi. Bununla birlikte, işledikleri fiilerin cezasız kalmaması da gerekmekteydi.

Anlaşmaya bir de statü eklenmişt iki, bu, milletlerarası nitelikteki ceza mahkemesinin kuruluş ve işleyiş tarzını tesbit ediyordu.

Hüviyeti bakımından askerî olan mahkeme gerçekte, personeli bakımından, sivildi. Sırasıyla İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Sovyetler Birliğini temsil eden dört yargıçtan kuruluydu. Herbirinin birer yedeği vardı. Savcılık makamında her millet başına bir üye bulunmaktaydı. Bu makamın rolü çok genişti, çünkü benimsenen yargılama usulü, Anglo-Sakson suçlama usulüne uygun bulunmaktaydı: Yargıç, soruşturma ve sorgulama bakımından hiçbir yetkiye sahip bulunmuyor, karşılıklı taraflar arasında sadece bir hakem rolü oynuyordu.

Beri yandan, anlaşmanın 6. maddesi, mahkemenin yargı yetkisine tâbi olarak üç türlü suç kategorisini tesbit etmekteydi ki, bunlar: 1 — Barış aleyhine işlenen suçlar, 2 — Savaş suçları, 3 — İnsanlık aleyhine işlenen suçlardı .. Sanıklar avukat tutmak ve tanıklara sual sormak hakkına sahiptiler.

Anlaşmanın ilk maddelerinde mahkemenin her sanık hakkında vereceği suçluluk ya da suçsuzluk kararının gerekçeli ve kesin olacağı, sonradan yeni bir incelemeye tâbi tutulmıyacağı belirtilmekteydi.

Mahkeme ölüm cezasına veya müsadereye, ya da yerinde göreceği herhangi başka bir cezaya hükmedebilecekti. Baş-

ka birçok noktalar ya müphem bırakılmış; ya da mahkemenin takdirine terkedilmişti.

Dört Devlet tarafından hazırlanan bu statüye on dokuz Devlet katılmıştı. Geri kalan Devletler ise, bir itirazda bulunmamışlardı. Bu durum karşısında, dört Devlet kendilerini milletlerarası toplumun vekilleri sayabilirlerdi.

Beri yandan, savcılık organları, uygulanacak hukukun galipler hukuku değil, milletlerarası töre ve geleneğin herkesçe kabul edilmiş ilkeleri olduğunu bildirdiler. Onların peşinden, mahkeme de bu hususu tekrarladı.

Dâva başlamadan, iddia makamının dört temsilcisi tarafından bir ithamname hazırlandı. İlk suçlama maddesi, statünün açıkça hedef tutmamış olduğu, suikastti; Nazilerin giriştikleri teşebbüsün hemen varılması gereken amacı, bir tecavüz savaşıydı. Bu ise, dolayısiyle, birçok savaş suçları ile insanlık aleyhine suçlar işlenmesine yol açmıştı.

İkinci suçlama maddesi barış aleyhine işlenen suçlar, yani tecavüz savaşının ta kendisiydi. Üçüncüsü savaş suçları, dördüncüsü de insanlık aleyhine işlenen suçlardı.

"Savaş suçları" kavramı eski ve klâsiktir. 1899 ve 1907 La Haye anlaşmaları bunu uygulamışlardır. O zamana değin bu suçları ilgili Devletlerin askerî yargı mercileri ele alıp kendi iç ceza hukuklarına dayanarak yargılamışlardı. Fiiliyatta da bu gibi suçların hepsi zaten o kanunların kapsamına giriyordu.

"İnsanlık aleyhine işlenen suçlar" kavramı ise, tersine, yeniydi. Öbür kavramın çerçevesinden taşıyor ve bir önceki kategoriden olan ayrılığı bakımından, burada çözülmesi çok uzun kaçacak olan, nâzik meseleler ortaya çıkarıyordu.

Biz burada, mahkemenin çok sınırlı bir şekilde kullandığı birinci suçlama maddesi üzerinde duracak değiliz: Mahkeme, suikast suçlamasını ayrı bir itham saymamış ve birinci maddeyi ancak belirli bir tecavüz savaşının patlak vermesine sebep olanlar hakkında uygulamıştır.

Başlıca suçlama maddesi ikinci madde, yani "barışa karşı işlenen suçlar" maddesidir ki, burada bizi doğrudan doğruya ilgilendiren de odur. Mahkeme: "Bir tecavüz savaşı açmak en büyük milletlerarası suçtur, öteki suçlardan farkı, onların hepsini içine almış olmasıdır," demiştir.

Hiç şüphe yok ki, Hitler Almanyasının idarecileri tecavüz savaşlarını Devletler hukukunu çiğneyerek, bilerek ve isteye-

rek (taammüden) açmışlardır. Hitler'le hempâları tarafından hazırlanan bütün bir plân, icra safhasında saat gibi işlemiştir. Oysa, Almanya'nın çeşitli Avrupa Devletleriyle imzalamış olduğu birçok saldırmazlık paktları, tecavüz savaşlarının açılmasına engel olmaktaydı.

Almanya'yı da bağlayan 27 Ağustos 1928 tarihli Paris paktı ile Devletler, savaşın millî politikaya âlet edilmesinden resmen vavzgeçmişlerdi. Bu madde özellikle 1934 tarihli Alman - Leh andlaşmasında yeralmış bulunmaktaydı. Savaşı eski meşruluğundan sıyırmak için ahdî olduğu kadar, doktrinal bir hareket başlamış bulunuyordu.

1927 den başlıyarak Milletler Cemiyeti Genel Kurulu -ki o zaman, Almanya da onun üyesiydi- bir kararında "tecavüz harbinin milletlerarası bir suç" olduğunu ilân etmişti.

Bu metinlerden hiçbirinin cezaî bir müeyyideyi öngörmüş olmadığı bir gerçektir. Yine bir gerçektir ki, bu metinler, Devletler hukukunun klâsik süjeleri olan, Devletleri hedef tutuyorlar; o Devletleri yöneten kişileri ise hedef tutmuyorlardı.

Şu halde birinci bakımdan mahkeme yeni bir çığır açmak zorunda kalmıştır. İkinci bakımdan ise, görüleceği gibi, yenilik sadece zâhirîdir.

Sanıkların savunmasını Almanya'nın büyük Devletler hukuku uzmanlarından biri olan Prof. Hermann Iahrreisz yaptı. Gayet apaçık olan suçları inkâr etmedi. Yalnız, bunların cezalandırılabileceği hususuna itirazda bulundu:

— "Yeni bir Devletler hukukunun eskisinin yerine geçmek üzere olduğunu kabul etsek bile, sanıkların bunu şuurlu bir şekilde çiğnemiş olmaları gerektir," dedi.

Ona göre, suç kastini suçlayıcı makamın bulup göstermesi gerekti. Savaşı kanundışı eden Briand-Kellogg paktı, sadece manevî bir beyanı ihtiva etmekteydi. Savaşın millî politikaya âlet edilmesini mahkûm ediyordu ama, bunun târifini bile yapmıyordu.

Prof. Iahrreisz Müttefik Devletlerin birtakım çeşitli davranışlarını da belirtti ki, kendisine göre, bu davranışlar eski hukukun, klâsik hukukun hâlâ ayakta olduğunu göstermekteydi.

Sözgelimi Rusya 1939 da Almanya'nın Polonya'ya taarru-

zunun çok yakın olduğunu görerek, bir saldırmazlık paktı maskesi altında, Polonya topraklarını Almanya ile paylaşmak amacını güden gizli bir andlaşma imzalamamış mıydı?

Daha önce Milletler Cemiyeti, Çin-Japon anlaşmazlığında çekimser kalmamış mıydı?

Yine bu kurumun Habeşistan meselesinde İtalya'ya karşı gösterdiği tepki tamamen zahirî ve sembolik değil miydi?

Bu şartlar altında sanıklara -idesel değeri ne olursa olsun, henüz oluşma halinde bulunan- bir Devletler hukukunun kurallarına uymadıkları ve -hattâ bir tecavüz savaşı da olsa- savaşa izin veren geleneksel hukuk uyarınca hareket ettikleri için takazada bulunulamazdı. Bunların şahıslarında geçmişi kapsamazlık ilkesini çiğnemek ve bunları iş olup bittikten sonra yargılamak, yerinde bir iş değildi.

Beri yandan, yalnız hiçbir metin cezai müeyyide ihtiva etmemekle kalmıyor, fakat yürürlükte olan milletlerarası belgelerdeki tamamen diplomatik nitelikte müeyyideler de gerçek kişileri -yani Hitler'le arkadaşlarını- hedef tutmuyordu. Bunlar sadece Devletlerle ilgiliydi.

Sözgelimi, Birand-Kellogg paktı şöyle demekle yetiniyordu: "Bu andlaşmayı imzalayıp da bundan böyle millî çıkarlarını savaşa başvurarak elde etmeğe çalışacak her Devlet, işbu andlaşmanın sağladığı menfaatlerden yoksun kalacaktır." Bu ise, saldırganı cezalandırmak isteyecek iyi niyet sahibi Devletlere verilmiş bir çeşit izinden başka şey değildi. Muhakkak olan şu ki, ceza bakımından gerçek kişiler hiçbir suretle hedef tutulmamıştı.

Bu deliller, ahlâk bakımından savunulması imkânsız bir dâvayı savunmak için ileri sürülebilecek olanların en az zayıf olanıydı. Bununla birlikte, mahkeme, bunu dikkate almadı. "*Nullum crimen sine lege* (Kanunsuz suç olmaz)" ilkesinin Devletlerin egemenliğini sınırlamadığını, ancak genel olarak uyulan bir kuralı formülleştirdiğini ileri sürdü.

Fakat, bu tehlikeli açıklamayı yapmanın lüzumlu olup olmadığı da sorulmağa değer: Çünkü olayların takbihe değer nitelikleri, milletlerarası taahhütlerin çiğnenmesinden doğmuş bulunmaktaydı.

Mahkeme, daha yerinde olarak, şu noktayı belirtti: Sanıklar, Alman hükûmetinde işgal ettikleri makamlar dolayısiyle, Almanya tarafından imzalanan andlaşmaların neler olduklarını biliyorlardı. Bu andlaşmalar da milletlerarası an-

laşmazlıkları gidermek için savaşa başvurmayı yasak etmekteydiler. Yine sanıklar, kendi Devletleri de dahil olmak üzere, tecavüz savaşının dünya Devletlerinin çoğu tarafından kanundışı edildiğini bilmekteydiler. Şu halde, bunlar, Devletler hukukunu tamamen bilerek, isteyerek; tasarlıyarak çiğnemişlerdi. Ortada suç işleme kasdi olduğu muhakkaktı.

Geriye, önceden tesbit edilmiş herhangi bir cezaî müeyyidenin bulunmayışı kalmaktaydı. Bu noktada, kabul etmek gerektir ki, *"Nulla poena sine lege* (Kanunsuz ceza olmaz)" kuralına uygun hareket edilmiş değildir. Bunun gözönüne alınmayışını izah için söylenebilecek şey bu kuralın billûrlaşmış, hattâ kanunlaşmış bir hukukun varolmasını gerektirdiği keyfiyetidir. Bu kural tarih boyunca her zaman uygulanmış da değildir. Zaten milletlerarası toplum da bunun emredici tarzda uygulanmasını gerektiren bir gelişme safhasına henüz ulaşmamış bulunmaktadır. Fakat, tıpkı henüz tam ve kâmil bir hukukî yapıya sahip olmayan topluluklar gibi, o da kendisine vahim bir zarar verebilecek fiilleri cezalandırmak ihtiyacını, ne de olsa, duyacaktır. Mahkeme şu düşünce üzerinde ısrar etmiştir: Dünya vicdanı saldırganın cezalandırıldığını görmekle hiç de gücenmiyecek; tersine, onun cezalandırılmadığını görürse incinecektir.

Bu öyle bir ahlâkî telâkkidir ki, değerini küçümsemeği kimse aklından geçiremez. Fakat hukuk alanında buna ne gibi bir kapsam atfetmek yerinde olur? Orası başka mesele.

Şu halde, - Devletler hukuku suç teşkil eden olayları kanunsuz saydığına göre - suçlama kanuni olmuştur ama, buna karşılık, verilen cezaların kanuni dayanağı yoktu. Yani "kanunsuz suç olmaz" kuralına saygı gösterilmiş, "kanunsuz ceza olmaz" kuralına ise saygı gösterilmemişti.

Kişisel sorumluluklar bakımından yapılan itiraza gelince, Alman tezine verilecek cevap kolaydı. Bu sorumluluklar hem şüphe götürmez nitelikteydiler, hem de Devletin hareket ve faaliyetleri dolayısiyle mazur görülecek cinsten değildiler.

Cezai konuda Versailles andlaşması, savaş kanun ve törelerine göre suç işledikleri anlaşılanların yargılanacaklarını belirtmişti. Hattâ bu andlaşmanın bir maddesi, "milletlerarası ahlâk kurallarını ve andlaşmaların kutsal hükümlerini ağır şekilde çiğnediği" için Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in yargılanması ilkesini bile koyuyordu. Fakat bilindiği gibi

I. Dünya savaşından sonra II. Wilhelm Hollanda'ya sığınmış. bu hükûmet de onu Müttefiklere teslim etmemişti. Bununla birlikte, bu emsâlin yine de üzerinde durulmağa değer bir tarafı vardı.

Ayrıca cezai sorumluluk sözkonusu olduğuna göre, bir Devletin nasıl olup suçlu sandalyesine oturacağı, aklın almayacağı bir şeydir. Fakat buna karşılık şöyle bir düşünce ileri sürülebilir: Devletler, milletlerarası toplumun birer üyesidir, fakat eninde sonunda bu toplum, kişilerden meydana gelmektedir. Buna göre, Devvletlerin hak ve ödevleri de, onları teşkil eden kişilerin hak ve ödevlerinden başka şey dğildir.

Duruşma başlarken Amerikalı savcı Jackson kişisel sorumluluğun gerekli ve mantıkî bir şey olduğu noktası üzerinde durarak şöyle dedi: "Yalnız Devletleri kapsayan bir Devletletler hukuku, ancak savaş yoluyla uygulanabilir. Çünkü bir Devlet üzerinde baskı yapmak için en etkili usul, savaştır. Yalnız kişileri ilgilendiren cezai müeyyidelerdir ki barışçı, -yani savaşa başvurmaksızın- fakat yine de etkili bir tarzda uygulanabilir."

Sonunda mahkeme de kararında bu hal şeklini haklı bulmuş ve şöyle demiştir:

"Savunmada Devletler hukukunun yalnızca egemen Devletlerin fiillerini hedef tuttuğu ve kişisel suçlular hakkında cezai müeyyideleri ihtiva etmediği ileri sürülmüştür. Ayrıca, suç sayılan bir fiilin bir Devlet adına işlenmesi halinde bunu yapanların- Devletin egemenliği ile korunmuş olmak dolayısiyle- şahsen sorumlu olamıyacakları iddia edilmiştir. Mahkeme bu tezlerin ne birini, ne de ötekini kabul etmektedir. Devletler hukukunun gerçek kişilere de ödevler ve sorumluluklar yüklediği, uzun zamandan beri kabul edilegelmektedir."

Mahkeme, Devletler hukukunu çiğnemekten suçlu kimselerle ilgili çeşitli adlî emsali saydıktan sonra şunları eklemektedir:

"Suçları işleyenler mücerret varlıklar değil, insanlardır. Devletler hukukunun bir müeyyidesi olarak da bu suçların ceza görmesi gerektir."

Statüde mahkemenin, Avrupa'daki Mihver mensubu memleketler hesabına ferden ya da kendileri de muhtemelen suçlu sayılacak olan - bağlı oldukları kurumlar adına hareket eden kimseleri ,işledikleri savaş suçlarıyle barış ya da insan-

lık aleyhine suçlardan ötürü yargılanıp cezalandıracağı belirtilmişti. (Kurumların ortak sorumluluğunu, birazdan buna dönmek üzere, şimdilik bir yana bırakalım.)

Kişisel sorumluluklar konusunda özellikle yönetici organlar hedef tutulmaktaydı. Statü de bunların ileri sürebilecekleri iki sorumsuzluk unsurunu önceden bertaraf etmekte ve şöyle demekteydi: "Devlet başkanı ya da yüksek memur olarak sanıkların resmi sıfatları ne affettirici bir mazeret, ne de cezayı hafifletici bir sebep olarak kabul edilecektir."

Öbür yandan "sanığın, hükûmetinin ya da hiyerarşik bir üst'ün talimatı uyarınca hareket etmiş olması da onu kendi şahsi sorumluluğundan kurtaramıyacaktı. "Ancak mahkeme, adaletin böyle gerektirdiğine karar verirse," bu keyfiyet "cezanın indirilmesine sebep teşkil edebilecekti." Buna göre cezaların hafifltilmesi ancak ikinci derecede memurların lehine işliyebilecek olan bir husustu.

Bir Devletin temsilcilerini bazı hallerde koruyan Devletler hukuku ilkesi, bu aynı hukuk tarafından mahkûm edilen fiillere uygulanamazdı. Bu fiilleri işleyenler normal yargılama usulünden kurtulup cezadan bağışık kalmak için, kendi resmi sıfatlarını ileri süremiyeceklerdi. "Alınan emir" istisnasına gelince, bu da yine yerinde olarak bertaraf edilmiş bulunmaktaydı, şöyle ki:

Bütün iç mevzuat, alınan emrin ancak hukuk nizamına sarih şekilde aykırı olmaması şartiyle bir savunma unsuru teşkil edeceği noktasında ittifak etmiş bulunmaktadır. Oysaki sanıkların savunma unsuru diye göstermeğe çalıştıkları emirler - şüphesiz iç hukuk bakımından değil, fakat - Devletler Hukuku bakımından açık surette kanunsuzdu.

Kişisel sorumluluklar - kendileri de toplu halde suçlandırılmış bulunan - kurumlara mensupluk dolayısiyle ele alınmış bulunmaktaydı. Statünün 9. maddesi şöyle demekteydi: "Herhangi bir grup ya da kurumun bir üyesi aleyhine dâva açıldığında (kişinin suçluluğunu gösterebilecek herhangi bir fiil dolayısiyle) mahkeme, bunun üyesi olduğu grup veya kurumun da suçlu olduğunu ilân edebilecektir." Bu ise - müşterek sorumluluğun genel olarak kabul edilmediği - ceza hukukunda büyük bir yeniliktir.

Savcılık tarafından suçlandırılıp avukatlar tarafından usulüne uygun olarak savunulan teşkilât ve kurumlar Nazi partisinin yönetim kurulu; S.S., S.D., S.A. ve Gestapo teşkilâtı; Al-

man Reich'ı kabinesi; Genelkurmay başkanlığı ve Alman silâhlı kuvvetleri başkumandanlığı idi. Fakat mahkeme son ikisinde grup niteliği görmediğinden bunları hesaba katmamıştı.

S.A. ların rolleri 1934 ten başlıyarak önemini kaybetmişti. Ayrıca genel olarak bu teşkilât üyelerinin milletlerarası suç niteliğinde fiillere katıldıklarını gösteren müsbet deliller yoktu. Onun için mahkeme bu teşkilâtı da bir yana bıraktı.

Reich kabinesi de hesapdışı tutuldu, şu sebepten ki, kabinenin 1937 den sonra grup veya teşkilât olarak fiilen çalıştığı sâbit olmamıştı. Ayrıca üyelerinin sayısı sınırlı olduğundan bu hal, kabinenin kendisini suçlu saymağa lüzum kalmaksızın, üyelerinin herbirini ferden yargılamağa imkân veriyordu. Öbür dört teşkilât ve kurum, yargılandı.

Mahkeme, suçluluğu üç şarta tâbi tutmuştu: 1 — Teşkilâtın dış faaliyeti ,mahkemenin yetkisine giren suçlardan herhangi birinin işlenmesine sebep olmuş bulunmalıydı; 2 — Üyelerinin çoğunluğu gönüllülerden mürekkep olmalıydı ve 3 — Bu faaliyetlerin suç teşkil ettiklerinden haberdar bulunmalıydı.

Nürenberg'de verilen mahkûmiyet kararları genel olarak tasvibedildi. Fakat bu, kararların verilmesine hâkim olan şartların bazı tenkidlere yol açmadığı anlamına alınmamalıdır. Şurasını kabul etmek gerektir ki, mahkeme imkân bulduğu her sefer, kesin ve açık hukuk ilkelerine bağlı kalmıştır. Nitekim kendisini kuran statüye saygı göstermekle beraber, bunun hükümlerini dünyanın her yanında kabul edilmiş kurallara başvurarak aydınlatmak veya yorumlamak çarelerini araştırmıştır. Suçluluğun ve cezaların kişisel nitelikleri konusunda bu, özellikle açık olarak görülmektedir.

İnsanlık aleyhine işlenen suçlar konusunda mahkeme ihtiyatlı davranmıştır. Bu suçların ancak savaş başladıktan sonra işlenmiş olanlarını yargılamış ve sanıklardan yalnız Streicher'le (ölüm) Baldur von Schirach'ı (hapis) cezalandırmıştır.

Şu halde, Nürenberg'de verilen kararın hukuk ilkelerini çiğnediği yolunda ileri sürülen tenkidlerin ancak pek küçük bir kısmı yerinde görülebilir.

Sık sık yapılan itirazlardan biri de mahkemenin kuruluş tarziyle ilgilidir: Bu milletlerarası yargı mercii, aslında müttefiklerarası bir yargı mercii olmuştur. İçinde ne bir Alman

temsilci, ne de tarafsız bir Devletin temsilcisi vardı.

Mahkemede Alman temsilci bulunmayışı, yapılan suçlamanın niteliği ile izah olunabilir: Çünkü birkaç kişi vasıtasiyle, bütün bir millet suçlanmaktaydı.

Mahkemede tarafsız Devletlerin temsilcisi bulunmayışına gelince bu, yarı-hukuki, yarı-siyasi büyük güçlüklerden ileri gelmekteydi. Bu hali haklı göstermek için şöyle diyenler olmuştur: Tecavüz savaşının mahkûm edilişi, zamanla geleneksel tarafsızlığın yokolmasına ve suçlu Devletlere karşı askeri harekâta katılmaktan kaçınan tarafsızların tutumunun tenkid edilmesine yol açacaktır.

Şurası muhakkak ki, tarafsız Devletlere mensup yargıçların tâyini kolay olmayacaktı. Hem bunlar mahkemede ne sıfatla yer alacaklardı? Kişisel sıfatla mı, yoksa - müttefik yargıçları gibi - herbiri kendi Devleti adına mı? Sonra, mahkeme heyetine bunların da katılmalarının, kararın manevi otoritesini fazla arttırıp arttırmayacağı da sorulmağa değer. Fakat şu da var ki, yalnız mağdurlardan kurulu bu özel yargı organı, normal bir adalet düşüncesine cevap vermemektedir. Sonra, daimî bir milletlerarası ceza divanının yokluğuna da esef ettirmektedir. Zaten Nürenberg mahkemesinin kuruluşuna sebep de böyle bir kurumun yokluğudur ve mahkeme ancak bu kurumun hazırlık niteliğindeki, henüz eksik bir taslağı olarak kabul edilebilir.

Mahkeme birçok hallerde Devletler hukukunun boşluklarını doldurmak zorunda kalmıştır ve kararları - hukukçuların uzun zamandır özledikleri - bir kanun külliyatının yazılması için ancak başlangıç sayılabilir.

Mahkeme, cezaların uygulanması için her sanığın dosyasını esas olarak almış, bunun başlıca unsurlarını kararında zikretmiş, fakat mahkûmiyetleri hukuk bakımından sadece şu nihai formülle gerekçelendirmiştir: "Binaenaleyh, kendilerine yorulan suçlar dolayısiyle mahkeme .... mahkûm etmiştir." Noktalarla gösterdiğimiz yerde de suçluların adlarıyle bunlara verilen cezalar sayılmıştır, ki başlangıçta da anlattığımız gibi bunların on ikisi asılarak idam, üçü müebbet, dördü de süreli (20, 15 ya da 10 yıl) hapis cezasıdır.

Dikkate değer olan bir nokta da şudur ki, suç teşkil eden dört maddenin hepsinden suçlu görülen herhangi bir kimse sadece hapis cezasına; tek bir maddeden suçlu görülen bir baş-

ka kimse ise ölüm cezasına çarptırılmıştır. Eski dışişleri bakanı Von Neurath onbeş yıl hapisle yakayı kurtarmış, fakat azılı bir Yahudi düşmanı olan Streicher asılmıştır. Gösterilen sertlik derecesindeki bu ayrılıklar hiç şüphesiz olayların gayet ince elenip sık dokunmasından ileri gelmiştir ama, bu halin hiç bir metne dayanmadığı da apaçıktır.

Sözün kısası şu ki siyasi adalet, iç alanda aşmış olduğu merhalelerdeki aynı tekâmül safhalarını milletlerarası toplumda da geçireceğe benzemektedir. Orada da gitgide bir nizama bağlanacağı muhakkaktır. Zaten oradaki hareket noktası daha memnuniyet vericidir. Nürenberg mahkemesi eski hukukun olağanüstü kurulları, komisyonları ile kıyaslanırsa, bu, iki yargı mercii arasında ancak dış bakımdan bir benzerliğe rastlanacaktır ki bu, sanıkların düşmanlarının, yargıç sandalyesine oturmuş olmalarıdır. Buna karşılık dâvanın yürütülüş tarzında çok büyük ayrılıklar, benzemezlikler vardır.

Nürenberg'de şüphe götürmez hukuki ilkeler araştırılmış, gizli-kapaklı tarafı olmayan sabit bir yargılama usulü uygulanmıştır. Bütün bunlar ise eski çağların siyasi adaletine özgü keyfî ve dolambaçlı usullere taban tabana zıttır.

Şu halde, gerçekleştirilmesi gereken ilerlemeler daha küçük çaptadır, özellikle şu sebepten ki, milletlerarası cezalandırma sistemi, daha doğuşunda, medeniyetin epiyce ilerlemiş bulunması gibi bir avantaja sahip olmuştur. Bu alanda ilerlemelerin daha çabuk olacakları da umulabilir. Fakat hukukun bu gelişimine bellibaşlı engel, Nürenberg duruşmasından beri Doğu ile Batı arasında böşgöstermiş yahut daha da vahimleşmiş olan anlaşmazlıktan; yani kısacası, birbirlerine hasım iki tane Devletler topluluğunun varlığından ileri gelmektedir. Bunlar arasındaki temaslar gittikçe çetin ve kararsız bir hal almaktadır. Bu durum ise herkes tarafından kabul edilecek yeni hukuki kuralların konulmasını, hiç şüphesiz, kolaylaştırmamaktadır.

S O N

B İ B L İ Y O G R A F Y A :

Bu incelemeler dizisini hazırlarken ansiklopedi, sözlük, gazete ve dergi kolleksiyonları dışında özellikle şu eserlerden faydalandık:

Henri Robert: LES GRANDS PROCES de l'HISTOIRE,
Maurice Garçon: LA JUSTICE CONPTEMPORAINE,
Pierre Gaxotte: L'HISTOIRE de la REVOLUTION FRANÇAISE (Türkçesi: "Fransız İhtilâli Tarihi" başlığı ile çıkmıştır),
Gaetano Mosca: L'HISTOIRE des DOCTRINES POLITIQUES (Türkçesi: "Siyasî Doktrinler Tarihi" başlığı ile çıkmıştır),
Paul Bastid: LES GRANDS PROCES de l'HISTOIRE,
John F. Kennedy: PROFILES in COURAGE (Türkçesi: "Fazilet Mücadelesi" başlığı ile çıkmıştır),
Cemal Kutay: TÜRKİYE İSTİKLÂL ve HÜRRİYET MÜCADELELERİ TARİHİ (XI-XV. ciltler),
Kadircan Kaflı: MİTHAT PAŞA, Demokrasimizin Büyük Şehidi.

S. T.

FAYDALI KİTAPLAR

Yeryüzünde toplum yaşayışı kurulduktan ve az çok bir uygarlık düzeni ortaya çıktıktan sonra toplumun yönetilmesi gerekmiş, bunun için de ister istemez politika kendiliğinden meydana gelmiştir. Tâ ilk çağdan bu yana, nerede bir devlet kurulduysa orada yönetenlerle yönetilenler arasında çekişmeler, kavgalar eksik olmamıştır. Bütün gücü ellerinde tutan yönetenler, türlü vesilelerle kendilerine karşı olanları ortadan kaldırmanın yolunu aramışlar ve bulmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğunun tarihi boyunca, tâ Tanzimata kadar siyasî dâvaya raslanmaz. Çünkü Padişahların astığı astık kestiği kestiktir. Ama Avrupa tarihinde, demokrasi ile birlikte ve hattâ ondan çok önce siyasî dâvalar görülmüştür. Halk arasında geniş yankıları olmuş büyük siyasî dâvalardan bir kısmını Samih Tiryakioğlu bu kitapta size birer hikâye gibi anlatıyor.

15 lira